

Postępowania w sprawach o uzgodnienie płci

PRZEWODNIK

RZECZNIK PRAW
OBYWATELSKICH

Postępowania w sprawach o uzgodnienie płci

Przewodnik

Warszawa 2024

BIULETYN RZECZNIKA PRAW OBYWATELSKICH 2024, nr 1
Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka, nr 35
Postępowania w sprawach o uzgodnienie płci. Przewodnik

Redakcja merytoryczna serii Zasada Równego Traktowania. Prawo i Praktyka:
Marcin Wiącek, Rzecznik Praw Obywatelskich

Autorki i autorzy:

adw. Anna Mikołajczyk (red.)
adw. Justyna Jezierska
apl. adw. Milena Adamczewska-Stachura
dr r.pr. Paulina Pilch
Ewelina Negowetti
SSR Monika Czajka
SSO Dorota Stawicka-Moryc
mgr Ezra Dzwoniarek
adw. Karolina Gierdal
Piotr Jacoń
r.pr Beata Janikowska
Andrzej „Jędrek” Kawecki
r.pr. Dorota Seweryn-Stawarz
mgr Marek Urbaniak

Konsultacja:

adw. Anna Mazurczak

Recenzje naukowe:

dr hab. Marcin Dziurda, prof. Uniwersytetu Warszawskiego
dr hab. Ireneusz C. Kamiński, prof. Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk

Komitety redakcyjny w Zespole ds. Równego Traktowania:

Magdalena Kuruś
Anna Mikołajczyk
Justyna Jezierska

Wydawca:

Biurowisko Rzecznika Praw Obywatelskich
al. Solidarności 77, 00-090 Warszawa
bip.brpo.gov.pl
Infolinia Obywatelska: 800 676 676

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons:

Uznanie autorstwa – na tych samych warunkach 3.0 Polska (CC BY-SA)
Warszawa 2024

ISSN 0860-7958

Oddano do składu i podpisano do druku w lutym 2024 r.
Nakład: 1000 egz.

Realizacja:

OMIKRON Sp. z o.o

Spis treści

Wstęp Rzecznika Praw Obywatelskich.....	5
Słowo od Współautorek i Współautorów	7
1. Zrozumieć transpłciowość	9
1.1. Czym jest transpłciowość, a czym nie jest (orientacja psychoseksualna, ekspresja płci, interpłciowość; choroba/zaburzenie, moda)? Czy jest to to samo, co transseksualność? Kim jest transpłciowa kobieta, a kim transpłciowy mężczyzna?	9
1.2. Czym jest niebinarność?	11
1.3. Czym jest dysforia płciowa? Czym jest euforia płciowa?	12
1.4. Co to jest korekta płci (uzgodnienie)? Czy każda osoba przechodzi wszystkie etapy tranzycji tak samo? Czy są osoby, które chcą tylko prawnej korekty płci, bez korekty medycznej albo bez niektórych jej elementów?	13
1.5. Po co przechodzi się korektę płci?	14
1.6. Czy tranzycja medyczna jest niebezpieczna?	14
1.7. Jakie zasoby informacyjne mają do dyspozycji osoby transpłciowe w Polsce?	15
1.8. Dlaczego częścią procesu tranzycji medycznej jest diagnoza? Jak ona wygląda? Czy w innych krajach jest to etap obowiązkowy?	16
1.9. Jakie są skutki tranzycji?	17
1.10. Co w sytuacji, gdy zainteresowana osoba chce „wyczołgać się” z tranzycji?	17
1.11. Czy odsetek osób transpłciowych w społeczeństwie rośnie?	18
1.12. Jakie możliwości i prawa w społeczeństwie są ograniczane osobom bez uzgodnionej płci (przed i po interwencjach medycznych takich jak np. terapia hormonalna)?	18
1.13. „Życie w zawieszeniu” – przeciągający się proces i skutki przeciągania	19
1.14. Jakie jest nastawienie społeczne oraz stosunek bliskich do osób transpłciowych?	20
2. Międzynarodowy standard prawny procedury uzgodnienia płci	23
2.1. Źródła prawa międzynarodowego kształtujące standard procedury uzgodnienia płci ...	23
2.2. Międzynarodowy standard prawny procedury uzgodnienia płci w orzecznictwie ETPCz ..	25
2.2.1. Pozytywny obowiązek państw do prawnego uznania uzgodnienia płci.	25
2.2.2. Tranzycja prawna a tranzycja medyczna – obowiązek państw do zapewnienia dostępu do zabiegów oraz zakaz stawiania wymogów ich przeprowadzenia	27
2.2.3. Wymóg odpowiedniej szybkości procedury	29
2.2.4. Umożliwienie zmiany wszelkich dokumentów oraz zmiany imienia	30
2.2.5. Procedura uzgodnienia płci a prawo do małżeństwa	31
2.3. Zagadnienia najnowszego orzecznictwa	33
2.4. Realizacja standardu międzynarodowego – zarys praktyki państw europejskich	34
2.5. Podsumowanie	36

3. Synteza orzecznictwa polskiego.....	37
3.1. Pierwsze próby rozwiązania problemu	37
3.2. Określenie standardu – orzecznictwo lat 90. XX wieku.....	38
3.2.1. Sposób odzwierciedlenia uzgodnienia płci w akcie urodzenia	38
3.2.2. Poczucie przynależności do danej płci jako dobro osobiste – określenie podstawy powództwa	39
3.2.3. Legitymacja bierna rodziców powoda w procesie o ustalenie płci	39
3.2.4. Wymóg przejścia określonych zabiegów medycznych.....	40
3.3. Nowe zagadnienia – najnowsze orzecznictwo.....	41
3.3.1. Zmiana stanowiska co do legitymacji biernej dzieci powoda	41
3.3.2. Proces o uzgodnienie płci osoby małoletniej	43
3.4. Podsumowanie	43
4. Zagadnienia transgraniczne	45
4.1. Uznawanie zagranicznych orzeczeń	45
4.1.1. Przepisy prawne mające znaczenie dla zagadnienia	45
4.1.2. Orzecznictwo i praktyka	46
4.1.3. Rekomendowany sposób postępowania	48
4.2. Ustalenie płci metrykalnej osoby cudzoziemskiej	48
5. Działania Rzecznika Praw Obywatelskich	51
6. Dane statystyczne na temat postępowań sądowych o ustalenie płci	57
7. Porady praktyczne i dobre praktyki	63
7.1. Czy powództwo o ustalenie płci może wytoczyć osoba małoletnia?	63
7.2. Jakich dokumentów medycznych może wymagać sąd w toku postępowania?	64
7.3. Czy dopuszczalne jest zawarcie umowy prorogacyjnej pomiędzy stronami?	65
7.4. Czy konieczny jest udział prokuratora?	66
7.5. Czy konieczne jest dopuszczenie dowodu z opinii biegłego?.....	67
7.6. Czy sprawę o uzgodnienie płci można rozstrzygnąć na posiedzeniu niejawnym?	68
7.7. Jaką rolę pełnią rodzice w procesie o ustalenie płci?	69
7.8. Czy obecność rodziców na rozprawach jest niezbędna?	70
7.9. Czy rodzice muszą zasiąść na sali sądowej na miejscu przeznaczonym dla pozwanych? ..	71
7.10. Jak postępować w sprawach, w których rodzice utrudniają proces?	72
7.11. Jak zwracać się do powoda/powódki?	73
7.12. O co pytać, a o co nie pytać w ramach przesłuchania powoda/powódki (jeśli do niego dochodzi)?	74
7.13. Czy orientacja seksualna powoda/powódki ma znaczenie dla sprawy?	75
7.14. Czy w przypadku powództwa prawomocnie oddalonego występuje <i>res iudicata</i> ?	76
7.15. Jak sformułować wyrok w sprawie ustalenia płci?	77
7.16. Czy uprawomocnienie się wyroku kończy sprawę?.....	78
8. Osoby biorące udział w przygotowaniu publikacji	79
9. Bibliografia	81

Wstęp Rzecznika Praw Obywatelskich

Tożsamość płciowa jest cechą każdego człowieka, uwarunkowaną obiektywnymi czynnikami, niezależną od jego woli. Prawo do życia w zgodzie z tożsamością płciową jest elementem godności człowieka, warunkiem jego samorealizacji i prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie. Obowiązkiem państwa jest zatem zapewnić odpowiednie warunki faktyczne i prawne umożliwiające korzystanie z tego prawa.

Obecnie w Polsce, mimo podejmowanych prób legislacyjnych, postulatów Rzecznika Praw Obywatelskich i zaangażowania organizacji społecznych, nie istnieją przepisy kompleksowo regulujące procedurę uzgodnienia płci. Ustawa o uzgodnieniu płci, uchwalona 10 września 2015 r.¹, nie weszła do porządku prawnego ze względu na weto Prezydenta. Ustawa zakładała uproszczoną procedurę uzgodnienia płci przez sąd okręgowy, w postępowaniu nieprocesowym, w oparciu o opinie dwóch niezależnych ekspertów w dziedzinie psychiatrii, seksuologii lub psychologii. Wniosek o uzgodnienie płci miał podlegać rozpoznaniu nie później niż w terminie 3 miesięcy od dnia zgłoszenia wniosku do właściwego sądu. Ustawa przewidywała, że z wnioskiem o uzgodnienie płci może wystąpić osoba posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych (a więc osoba pełnoletnia), niepozostająca w związku małżeńskim. Zaproponowane w ustawie rozwiązania gwarantowały więc – w sposób odpowiednio wyważony z innymi wartościami konstytucyjnymi – ochronę godności i prawa do życia prywatnego osób transpłciowych.

Negatywne skutki luki prawnej są dotkliwe dla osób transpłciowych. Pozostają też wyzwaniem dla sądownictwa, które przez lata praktyki orzeczniczej wypracowało standard postępowania zapewniający pewien poziom ochrony prawa do życia w zgodzie z własną tożsamością płciową. Wytoczenie powództwa przeciwko rodzicom w trybie art. 189 Kodeksu postępowania cywilnego², będące rozwiązaniem przyjętym w latach 90. XX wieku, kiedy to podwaliny dała mu seria orzeczeń Sądu Najwyższego, pozostaje dalece niedoskonałe z perspektywy ochrony praw osób transpłciowych. Jest jednak obecnie jedynym sposobem na prawne uzgodnienie płci w Polsce. Ważne jest zatem, aby postępowania prowadzone w takim trybie możliwie najpełniej realizowały standardy ochrony praw człowieka.

Ze skarg kierowanych do Rzecznika, a także monitoringu spraw sądowych, płyną wnioski, że nadal część postępowań odbiega od tych standardów. Tymczasem sądy powinny pamiętać, że procedura ustalenia płci służy ochronie najważniejszej wartości konstytu-

¹ Uchwalona 10 września 2015 r. ustawa o uzgodnieniu płci (druk sejmowy nr 1469/VII kad.).

² Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1550, ze zm.; dalej: „k.p.c.”, „Kodeks postępowania cywilnego”).

cyjnej, jaką jest godność człowieka. Nie jest to zatem „klasyczne” postępowanie cywilne w sprawie o ustalenie istnienia stosunku prawnego lub prawa. Dlatego też prowadzenie postępowania w sprawie o ustalenie płci wymaga od sędziów szczególnej wrażliwości, a niekiedy także zmiany podejścia do pewnych utartych reguł postępowania cywilnego – oczywiście w ramach, jakie dają dyrektywy sądowej wykładni prawa. Szczególnie ważne jest, aby standardy konstytucyjne i międzynarodowe, o których mowa w niniejszej publikacji, były w procesach o ustalenie płci w możliwie najszerszy sposób stosowane.

Z doświadczeń RPO wynika, że postępowanie o ustalenie płci w oparciu o art. 189 k.p.c. pozostaje wyzwaniem dla osób transpłciowych i ich rodziców. Wnioskodawcy zgłaszają Rzecznikowi powtarzające się problemy z przewlekłością postępowania oraz postępowaniem dowodowym, w tym sposobem przeprowadzania badań przez biegłych seksuologów na potrzeby sporządzania opinii sądowych. W celu zapewnienia, aby postępowania o ustalenie płci były prowadzone w sposób możliwie najpełniej realizujący standard ochrony praw człowieka konieczne jest dalsze upowszechnianie rekomendacji, które opisane zostały w opracowaniu pt. „Postępowania w sprawach o ustalenie płci – przewodnik dla sędziów i pełnomocników”³.

Pierwsze wydanie tej publikacji powstało w 2020 roku. Z uwagi na to, że do Rzecznika nadal zgłaszane są skargi na postępowania, które odbiegają od wypracowanego w orzecnictwie modelu, we współpracy z pełnomocnikami, osobami transpłciowymi i ich sojusznikami, przygotowano jej drugie wydanie. Oddaję w Państwa ręce Przewodnik, który uwzględnia dodatkowe kwestie wynikające z doświadczeń Rzecznika oraz osób biorących udział w postępowaniach o ustalenie płci. W nowym wydaniu zaktualizowano wykaz orzecnictwa sądów polskich i międzynarodowych, a także część dotyczącą dobrych praktyk w postępowaniu. Rolą Rzecznika Praw Obywatelskich jest upowszechnianie standardu postępowania, który najpełniej zabezpiecza prawa osób transpłciowych i wsłuchiwanie się w ich głos – stąd w Przewodniku znalazł się również rozbudowany słowniczek oraz odpowiedzi na pytania związane z samym zjawiskiem transpłciowości, które – mam nadzieję – pozwolą na podejmowanie najlepszych decyzji dla stron procesowych.

Liczę, że niniejsza publikacja będzie pomocnym narzędziem w prowadzeniu postępowań o ustalenie płci metrykalnej, a wdrożenie zawartych w niej rekomendacji pozwoli osobom transpłciowym przejść proces tranzycji prawnej w bezpiecznej atmosferze, przy poszanowaniu ich godności i prawa do życia prywatnego.

Marcin Wiącek
Rzecznik Praw Obywatelskich

³ Publikacja dostępna pod adresem: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Postepowania_w_sprawach_o_ustalenie_plci.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

Słowo od Współautorek i Współautorów

Szanowni Państwo,

osoby, które na zaproszenie Rzecznika Praw Obywatelskich prof. Marcina Wiącka pracowały nad aktualizacją tego Przewodnika, wiedzą, co znaczy znaleźć się na sali sądowej w Polsce w procesie o ustalenie płci. Są to: osoby transpłciowe, ale także ich rodzice, będący jednocześnie sędziami, prawnikami i radczyniami, adwokatka oraz aktywiści i aktywistki na rzecz osób LGBTQ+.

Dzielimy się z Państwem naszym życiowym i zawodowym doświadczeniem.

Strona powodowa przychodzi do sądu z ogromną wiedzą na temat swojej tożsamości płciowej. To osoby świadome siebie, będące pod opieką specjalistów i specjalistek zdrowia – lekarzy i lekarek, psychologów i psycholożek. Osoby, które przeszły trudną drogę, aby znaleźć się w tym miejscu. Wiemy, jak ważne jest dla nich prawne potwierdzenie ich właściwej płci i preferowanego imienia. Jak fundamentalna jest wymiana dokumentów, aby już nikt nigdy nie brał ich za kogoś, kim nie są. Dla tych osób to być albo nie być. Tymczasem proces uzgodnienia płci pozbawia ich jednego z najbardziej podstawowych Praw Człowieka – prawa do samookreślenia.

Naszym wspólnym postulatem jest ustawowe rozwiązanie problemów dotyczących prawnej i medycznej tranzycji tak, aby cały proces odbywał się według jasnych reguł, wykluczających dowolność traktowania osób transpłciowych i ich bliskich. W oczekiwaniu na te zmiany przekazujemy Państwu zbiór rekomendacji (w oparciu także o przykłady orzecznictwa europejskiego), które mogą w znaczącym stopniu pomóc stronom przejść przez ten wyjątkowy proces z godnością.

Choć w opracowaniu bazujemy na konkretnych sprawach sądowych, nie podajemy ich sygnatur ze względu na szczególnie wrażliwy charakter postępowań – nie możemy dopuścić, by którakolwiek z osób będących stroną powodową została bez swojej zgody zidentyfikowana jako osoba transpłciowa. Przedstawiamy również podstawowe informacje, które – mamy nadzieję – pomogą Państwu zrozumieć transpłciowość. Jesteśmy przekonani, że to pozwoli na podejmowanie najlepszych decyzji dla stron procesowych.

Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. będąca zbiorem najważniejszych praw obowiązujących w Polsce reguluje zasady funkcjonowania państwa, a także wskazuje prawa i obowiązki obywateli.

Zgodnie z art. 45 Konstytucji „każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpoznania sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”.

Jednym z podstawowych środków ochrony praw i wolności jest zatem prawo do sądu, będące fundamentem demokratycznego państwa prawnego. Konstytucyjne prawo do sądu przysługuje bowiem każdej osobie. Także osobom transpłciowym.

*Milena Adamczewska-Stachura, Monika Czajka, Ezra Dzwoniarek,
Karolina Gierdał, Piotr Jacoń, Beata Janikowska,
Andrzej „Jędreka” Kawecki, Anna Mazurczak, Ewelina Negowetti,
Paulina Pilch, Dorota Seweryn-Stawarz,
Dorota Stawicka-Moryc, Marek Urbaniak*

1. Zrozumieć transpłciowość

Ewelina Negowetti, Marek Urbaniak, Ezra Dzwoniarek, Andrzej „Jędrzek” Kawecki

1.1. Czym jest transpłciowość, a czym nie jest (orientacja psychoseksualna, ekspresja płci, interpłciowość; choroba/zaburzenie, moda)? Czy jest to to samo, co transseksualność? Kim jest transpłciowa kobieta, a kim transpłciowy mężczyzna?

Transpłciowość⁴ (ang. *transgender*) rozumie się jako wszelkie formy niezgodności pomiędzy płcią określoną pierwotnie w akcie urodzenia i tożsamością płciową bez względu na treść wykształconej identyfikacji. Wśród osób transpłciowych znajdują się zarówno takie, które wykształciły jednoznacznie męskie lub żeńskie tożsamości płciowe, jak również osoby niebinarne. Przez **tożsamość płciową** rozumie się poczucie przynależności do określonej płci, przeżywanie i identyfikowanie siebie jako kobiety, mężczyzny albo osoby niebinarnej⁵. **Transseksualizm (transseksualność)** jest to pojęcie wywodzące się z dyskursu medycznego, które stanowi określenie jednostki diagnostycznej zdefiniowanej w ICD-10 jako pragnienie życia z tożsamością osoby płci przeciwnej, któremu towarzyszy zazwyczaj chęć poddania się leczeniu (hormonalnemu i (lub) operacyjnemu). W klasyfikacji ICD-11 zostało zastąpione przez „niezgodność płciową”, która w odróżnieniu od transseksualizmu nie opiera się na dychotomicznym rozumieniu płci, czyli takim, w którym męskość i kobiecość stanowią jedyne możliwe tożsamości płciowe oraz swoje przeciwieństwa⁶. Obecnie odchodzi się od używania pojęcia transseksualności, bo w sztuczny sposób wydziela ono jedną grupę spośród osób transpłciowych i między innymi z tego względu jest uważane za przestarzałe.

Niezgodność płciowa⁷ to wyraźna i trwała niezgodność/niespójność między doświadczaną przez daną osobę płcią a płcią, jaka została pierwotnie określona w jej akcie urodzenia. Jest aktualnie używanym polskim tłumaczeniem nazwy *gender incongruence* – nowej jednostki diagnostycznej wprowadzonej do ICD-11 w miejsce klasy zaburzeń

⁴ Grabski B. (red), *Zdrowie Osób transpłciowych i niebinarnych – podręcznik psychoedukacyjny dla osób i pacjentów oraz ich bliskich*, Warszawa 2022, Fundacja Trans-Fuzja, str. 25.

⁵ Grabski B., Mijas M., Dora M., Iniewicz G., *Dysforia i niezgodność płciowa. Kompendium dla praktyków*, Warszawa 2020, str. 267.

⁶ *Ibid.*, str. 267.

⁷ *Ibid.*, str. 267.

tożsamości płciowej, w tym transseksualizmu z poprzedniej wersji klasyfikacji. Akcentuje indywidualne i subiektywne doświadczenie niespójności między przypisaną przy urodzeniu a odczuwaną płcią, które nie musi powodować dyskomfortu lub cierpienia. Wobec powyższego, nie jest to termin tożsamy z dysforią płciową⁸.

Transpłciowość jest czymś różnym od:

- mniejszościowej orientacji psychoseksualnej – pojęcie orientacji seksualnej odnosi się do ukierunkowania pragnień romantycznych/emocjonalnych i seksualnych wobec osób płci tej samej, innej lub zarówno tej samej, jak i innej⁹. Osoby ukierunkowane romantycznie na przedstawicieli tej samej płci oraz zarówno tej samej, jak i innej, których tożsamość płciowa jest zgodna z płcią określoną pierwotnie w akcie urodzenia, nie są osobami transpłciowymi. Wśród osób transpłciowych o binarnych tożsamościach męskich lub kobiecych, oraz u osób niebinarnych może występować każda z orientacji seksualnych, nie tylko orientacja heteroseksualna¹⁰;
- roli płciowej (ekspresji płciowej) – jest to sposób wyrażania i komunikowania własnej tożsamości płciowej poprzez mające ją odzwierciedlać zachowania, ubiór, makijaż czy manieryzmy¹¹. Ekspresja płciowa odbiegająca od norm obowiązujących w kulturze nie musi wiązać się z odczuwaniem dysforii płciowej lub pragnieniem poddania się korekcie płci¹². Nie każda osoba transpłciowa o jednoznacznie męskiej lub żeńskiej tożsamości płciowej ma ekspresję płciową typową dla jej tożsamości płciowej;
- interpłciowości – jest to pojęcie odnoszące się do osób, które rodzą się z ciałem, które nie wpisuje się w społeczne lub medyczne definicje typowych ciał żeńskich bądź męskich. Wrodzona różnorodność cech płciowych może być wieloraka i dotyczyć: wewnętrznych i/lub zewnętrznych narządów płciowych i/lub chromosomów i/lub struktur hormonalnych¹³. Brak takiego wrodzonego zróżnicowania cech płciowych nie oznacza, że tożsamość płciowa różna od płci określonej pierwotnie w akcie urodzenia jest przejawem psychopatologii.

Transpłciowość, podobnie jak mniejszościowe orientacje seksualne, jest od niedawna tematem często poruszającym w środkach masowego przekazu. Mimo to osoby transpłciowe i niebinarne wciąż doświadczają różnych form nierównego traktowania, dlatego

⁸ *Ibid.*, str. 263.

⁹ Dragan W. Ł., Iniewicz G., *Orientacja seksualna. Źródła i konteksty*, Warszawa 2020, str. 191.

¹⁰ Grabski B., Pliczko M., Żołądek S., Kasperek K., *Charakterystyka i oczekiwania pacjentów szukających pomocy z powodu dysforii płciowej w jednej z poradni seksuologicznych w Polsce*, str. 6, [w:], *Psychiatria polska* nr 245: 1–15, 2022, <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/136449> [dostęp: 31.12.2023 r.].

¹¹ Grabski B., Mijas M., Dora M., Iniewicz G., *Dysforia i niezgodność płciowa. Kompendium dla praktyków*, Warszawa 2020, str. 261.

¹² *Ibid.*, str. 264.

¹³ Zob. strona internetowa Fundacji Interakcja, <https://www.interakcja.org.pl/wp-content/uploads/2021/03/w-obronie-praw-osob-interpłciowych-v2.0.pdf> [dostęp: 31.12.2023 r.]; Ghattas D.Ch., *W obronie praw człowieka Osób Interpłciowych – Jak można pomóc?*, 2015, str. 10.

ciężko sobie wyobrazić, by ktoś dobrowolnie chciał dostać się do tej grupy społecznej „pod wpływem mody”.

Transpłciowość nie jest chorobą lub zaburzeniem psychicznym, ale przejawem występującej w populacji różnorodności płciowej. Przejawem uznania tego przez medycynę było zastąpienie w oficjalnej klasyfikacji medycznej ICD-11 jednostki medycznej, jaką jest transseksualizm, przez niezgodność płciową oraz przeniesienie jej z części klasyfikacji poświęconej zaburzeniom psychicznym do nowego rozdziału – stanów związanych ze zdrowiem seksualnym¹⁴.

Transpłciowa kobieta to osoba o tożsamości żeńskiej, której przy urodzeniu przypisano płć męską, a transpłciowy mężczyzna to osoba o tożsamości męskiej, której przy urodzeniu przypisano płć żeńską¹⁵.

1.2. Czym jest niebinarność?

Niebinarność lub tożsamość niebinarna to zjawisko przeżywania siebie jako osoby więcej niż w jednej płci lub żadnej, celowej rezygnacji z etykietowania swojej tożsamości płciowej bądź przeżywania jej jako płynnej i (lub) podlegającej zmianom¹⁶.

Może się to przejawiać poprzez:

- identyfikowanie z płcią pomiędzy męską a żeńską,
- identyfikowanie z płcią męską i żeńską jednocześnie,
- nieidentyfikowanie z żadną płcią,
- identyfikowanie z płcią nienawiązującą do męskości lub kobiecości (dotyczy to głównie osób ze spektrum autyzmu).

Niebinarność nie musi oznaczać dążenia do wyglądu pośredniego pomiędzy typowo męskim a typowo żeńskim.

Cześć osób niebinarnych potrzebuje zmian urzędowych, takich jak zmiana imienia/nazwiska czy zmiana płci metrykalnej. Niektóre z nich deklarują potrzebę oznaczenia płci „inna”/X, ale pozostałe chcą zmiany urzędowej na płć jednoznacznie męską albo żeńską. Jest to zwykle podyktowane powodami pragmatycznymi – przejściem zabiegów medycznych skutkujących wyglądem typowo męskim albo żeńskim, co wiąże się ze zwiększonym bezpieczeństwem i niekwestionowaniem autentyczności dokumentów tożsamości po zakończeniu procedury zmiany płci metrykalnej.

¹⁴ Grabski B., Mijas M., Dora M., Iniewicz G., *Dysforia i niezgodność płciowa. Kompendium dla praktyków*, Warszawa 2020, str. 33–34.

¹⁵ *Ibid.*, str. 267.

¹⁶ Grabski B. (red.) *Zdrowie Osób transpłciowych i niebinarnych – podręcznik psychoedukacyjny dla osób i pacjentów oraz ich bliskich*, Warszawa 2022, Fundacja Trans-Fuzja, str. 25.

1.3. Czym jest dysforia płciowa? Czym jest euforia płciowa?

Dysforia płciowa to cierpienie/dyskomfort wynikające z rozbieżności pomiędzy płcią przypisaną i tożsamością płciową. Najczęściej, choć nie zawsze, wiąże się z pragnieniem poddania się oddziaływaniom mającym na celu korektę płci¹⁷.

Czasami cechą organizmu powodującą cierpienie/dyskomfort są narządy płciowe, ale w wielu przypadkach są to tak różne cechy, jak rysy twarzy, tembr głosu, wielkość dłoni lub stóp, zarost/jego brak, owłosienie ciała/jego brak, biust/jego brak, łysienie androgenowe, miesiączkowanie, wytryski nasienia, zapach potu, zapach moczu, szerokość bioder, wzrost itp. Zwykle jako jej przejaw wskazuje się nieprzyjemne emocje, natomiast odnotowuje się także inne jej przejawy jak utrata czucia w skórze w nieakceptowanej części ciała.

Dysforię płciową mogą również powodować doświadczane problemy w funkcjonowaniu w społeczeństwie, takie jak używanie przez otoczenie osoby transpłciowej/niebinarnej jej starego imienia oraz językowych form gramatycznych innych niż preferowane lub traktowanie przez otoczenie zgodnie ze stereotypami płci pierwotnie określonej w akcie urodzenia osoby transpłciowej.

Euforia płciowa to z kolei stan zadowolenia z uzyskiwanej zgodności między wyglądem a i (lub) ekspresją płciową a tożsamością. Dla części osób to ona, a nie dysforia, stanowi siłę napędową tranzycji. Euforia rozumiana jest tu w kategoriach pozytywnych, a nie psychopatologicznych czy nadmiarowych¹⁸.

Odczuwanie dysforii fizycznej co do wszystkich cech płciowych organizmu i w związku z tym potrzeba dopasowania ciała do typowego obrazu ciała męskiego lub ciała żeńskiego jest raczej rzadkie. Dysforia fizyczna i społeczna mogą ulegać zmianom w czasie – po wdrożeniu pierwszych zmian w organizmie dysforia co do innych może się zmniejszyć i osoba transpłciowa/niebinarna może uznać, że nie potrzebuje dalszych interwencji medycznych, choć pierwotnie je planowała.

Dysforia płciowa nie przekłada się wprost na tożsamość płciową – istnieją osoby transpłciowe binarne, które potrzebują tylko niektórych interwencji medycznych oraz osoby niebinarne, które chcą dopasować swoje ciało do typowego obrazu ciała męskiego lub ciała żeńskiego.

Skutecznymi sposobami leczenia dysforii płciowej są: terapia hormonalna i zabiegi chirurgiczne – satysfakcja pacjentek z zabiegu waginoplastyki sięga ponad 90%, satysfakcja pacjentów z poszczególnych zabiegów waha się: w przypadku mastektomii¹⁹ – 79-100%, metoidioplastyki (zabieg utworzenia członka z powiększonej pod wpływem testostero-

¹⁷ Grabski B., Mijas M., Dora M., Iniewicz G., *Dysforia i niezgodność płciowa. Kompendium dla praktyków*, Warszawa 2020, str. 261.

¹⁸ *Ibid.*, str. 262.

¹⁹ Korekta klatki piersiowej (inaczej: mastektomia/ginekomastia) – operacja korygująca klatkę piersiową u osoby transpłciowej.

nu łechtaczki) – 83-100%, falloplastyki – 88-100%²⁰. Dostęp do interwencji medycznych może być utrudniony, dlatego jako środki tymczasowe osoby transpłciowe stosują akcesoria: koszulki spłaszczające biust i protezy członka, lub bieliznę spłaszczającą genitalia.

1.4. Co to jest korekta płci (uzgodnienie)? Czy każda osoba przechodzi wszystkie etapy tranzycji tak samo? Czy są osoby, które chcą tylko prawnej korekty płci, bez korekty medycznej albo bez niektórych jej elementów?

Korekta płci (zamiennie: **tranzycja**) to proces obejmujący różnorodne oddziaływania (terapia hormonalna, operacje chirurgiczne, zmiany prawne), których celem jest uzyskanie wyglądu ciała i (lub) danych formalnych odpowiadających odczuwanej płci²¹. Obecnie uznaje się, że lekarze i psychologowie zajmujący się opieką zdrowotną w ramach korekty płci powinni uwzględniać potrzeby pacjentów, w szczególności związanych z indywidualną ekspresją płciową oraz potrzebą ulgi w związku z dysforią płciową²². Oznacza to, że oddziaływania wdrażane u konkretnej osoby powinny być dopasowane do jej potrzeb – nie każda osoba transpłciowa potrzebuje przechodzić wszystkie oddziaływania, które są medycznie możliwe. Powodem tego może być brak dysforii związanej z danym obszarem anatomicznym, niezadowolające spodziewane efekty leczenia chirurgicznego czy też kwestie finansowe²³.

Osoby transpłciowe nie doświadczające dysforii fizycznej mogą nie chcieć przechodzić żadnych zabiegów medycznych, ale potrzebują dostosowania swojej sytuacji prawnej do tożsamości płciowej. Analogicznie są osoby, które przechodzą zabiegi medyczne – terapię hormonalną i zabiegi chirurgiczne – ale ze względu na zaangażowanie rodziców w proces uzgodnienia płci metrykalnej lub znaczące obciążenie emocjonalne związane z postępowaniem sądowym – rezygnują z wytaczania powództwa. Wówczas sięgają po prawne surogaty powództwa o ustalenie płci, np. zmianę imienia na neutralne płciowo na podstawie przepisów o zmianie imienia i nazwiska²⁴. Z uwagi na specyfikę nastawienia społecznego, organizacji opieki zdrowotnej oraz sytuację prawną, osoby transpłciowe w Polsce zazwyczaj postrzegają tranzycję społeczną, tranzycję medyczną oraz tranzycję prawną jako kompletnie niezależne od siebie procesy. Może to wiązać się z planami wyjazdu za granicę w celach przejścia zabiegu medycznego obejmującego pozbawienie płodności, jeśli zainteresowana osoba transpłciowa nie planuje sądowego uzgodnienia płci w Polsce.

²⁰ Grabski B., Mijas M., Dora M., Iniewicz G., *Dysforia i niezgodność płciowa. Kompendium dla praktyków*, Warszawa 2020, str. 255.

²¹ *Ibid.*, str. 263.

²² *Ibid.*, str. 47.

²³ *Ibid.*, str. 249.

²⁴ Ustawa z dnia 17 października 2008 r. o zmianie imienia i nazwiska (Dz.U. z 2021 r. poz. 1988, t.j.).

1.5. Po co przechodzi się korektę płci?

Korektę płci przechodzi się, aby zmniejszyć dysfориę płciową. Dysforia płciowa to poczucie cierpienia, dyskomfortu, niedopasowania i niezadowolenia z samego siebie, które wynika z rozbieżności pomiędzy tożsamością płciową danej osoby, a tym jakie jest jej ciało, jak osoba postrzega to ciało oraz jak postrzegają je osoby trzecie.

Osoby transpłciowe różnie odpowiadają na pytanie o motywacje przechodzenia medycznej tranzycji. Najczęściej padają takie powody jak: aby dostosować ciało do tego kim są wewnątrz, aby poczuć się wreszcie sobą, aby móc funkcjonować w społeczeństwie zgodnie z płcią odczuwaną²⁵.

1.6. Czy tranzycja medyczna jest niebezpieczna?

Tranzycja medyczna to pojęcie, które obejmuje szeroki wachlarz możliwości, po które osoba transpłciowa może sięgnąć, gdy przeprowadza korektę swojej płci.

Podkreślenia wymaga, że nie każda osoba transpłciowa poddaje się tranzycji medycznej. Powody ku temu są różne, między innymi: strach przed zmianą wyglądu ciała, brak zabezpieczenia finansowego na wykonanie tranzycji medycznej, przeciwwskazania natury medycznej. Powodem równie ważnym jak te wyżej wymienione, jest także brak potrzeby przeprowadzania jakichkolwiek interwencji medycznych na ciele.

Człowiek nie powinien być zmuszany do interwencji medycznych na swoim ciele niezależnie od przepisów obowiązujących w danym kraju. W niektórych krajach odchodzi się od wymogu wykonywania tych interwencji, jak również od wymogu by osoba transpłciowa przechodziła jakiejkolwiek konsultacje z psychologiem czy psychiatrą.

Bezpieczeństwo tranzycji medycznej nie jest definiowalne jednoznacznie. Każdy zabieg, każda operacja, niosą za sobą ryzyko związane z wykonywanym zabiegiem, niezależnie od wskazań do wykonania takiej interwencji. Nie można zatem przypisywać zwiększonego ryzyka tranzycji medycznej.

Możliwa jest zmiana ryzyka niektórych schorzeń związanych z płcią, np. upodobnienie ryzyka wystąpienia nowotworu piersi do ryzyka typowego dla kobiet wskutek wdrożenia terapii hormonalnej dla transpłciowych kobiet²⁶. W większości badań podłużnych²⁷ podkreślana jest redukcja nasilenia objawów i rozpowszechnienia zaburzeń psychicznych w wyniku medycznych interwencji afirmujących. Badacze wymieniają ukończoną tranzy-

²⁵ Na podstawie wypowiedzi Ezry Dzwoniarka, prawnika, osoby transpłciowej i aktywisty na podstawie osobistych przeżyć oraz rozmów z osobami transpłciowymi.

²⁶ Grabski B., Mijas M., Dora M., Iniewicz G., *Dysforia i niezgodność płciowa. Kompendium dla praktyków*, Warszawa 2020, str. 167–183.

²⁷ Badanie mające na celu badanie tych samych jednostek/osób na przestrzeni dłuższej perspektywy czasowej. Badania podłużne najczęściej wykorzystywane są w socjologii i psychologii. Ideą tych badań jest zaobserwowanie rozwoju, zachowania, zachodzących zmian u badanych osób. Badania te mają charakter całościowy co oznacza, że badacz bada i analizuje szeroki zakres zmiennych (cech, zachowań, zdolności) u badanych osób (O.P. John, 2002, str. 161).

cję medyczną jako jeden z czynników chroniących przed rozwojem objawów i zaburzeń psychicznych²⁸.

Najważniejsze jest, by osoba transpłciowa nie czuła się zmuszona bezpośrednio (przez prawo) czy pośrednio (w wyniku oczekiwania sądu) do przeprowadzenia interwencji medycznych, których nie wykonałaby, gdyby nie konieczność ich przeprowadzenia w celu zmiany oznaczenia płci w dokumentach. Skutki, zwłaszcza nieodwracalnych interwencji medycznych, mogą mieć ogromny, negatywny wpływ na dalsze życie osoby, która musiała się poddać takim zabiegom. Zatem należy tę kwestię pozostawić wolnej i świadomej decyzji osoby bezpośrednio zainteresowanej.

1.7. Jakie zasoby informacyjne mają do dyspozycji osoby transpłciowe w Polsce?

Osoby transpłciowe spotykają się z brakiem wsparcia na płaszczyźnie społecznej, medycznej i prawnej. W zasobach informacji opracowanych i opublikowanych przez instytucje publiczne nie ma materiałów dotyczących skutków i wymogów do przejścia medycznej tranzycji oraz prawnej tranzycji – w przeciwieństwie do wielu państw europejskich.

Opieka zdrowotna w zakresie zabiegów korekty płci jest niemal całkowicie sprywatyzowana.

Ważnym źródłem informacji i wsparcia dla osób transpłciowych i ich bliskich są organizacje pozarządowe. Wśród osób transpłciowych i niebinarnych w Polsce aż 35% – najwięcej spośród wszystkich państw UE oraz Wielkiej Brytanii – śledzi działalność organizacji na rzecz osób LGBTI²⁹.

Społeczność osób transpłciowych oraz społeczność rodziców osób transpłciowych są przejawem dobrze zorganizowanego społeczeństwa obywatelskiego. Tworzą przestrzeń służącą wymianie porad i informacji, zapewnianiu wsparcia emocjonalnego, jak i utrzymywaniu relacji towarzyskich. Biorąc pod uwagę złożoność postępowania cywilnego, brak regulacji prawa stanowionego wymieniających wprost przesłanki dopuszczalności uzgodnienia płci metrykalnej oraz brak informacji opracowanych przez właściwe władze publiczne adresowanych do osób transpłciowych oraz do ich rodziców, porady i informacje uzyskane od organizacji pozarządowych, innych osób transpłciowych i rodziców są kluczowe podczas przygotowań do rozpoczęcia tego procesu. Istnieje prawdopodobieństwo graniczące z pewnością, że osoba wytaczająca powództwo o ustalenie płci uzyskała wcześniej informacje na temat procesu opiniowania oraz przygotowania pozwu z organizacją pozarządową lub innymi osobami transpłciowymi.

²⁸ Grabski B., Mijas M., Dora M., Iniewicz G., *Dysforia i niezgodność płciowa. Kompendium dla praktyków*, Warszawa 2020, str. 87.

²⁹ Agencja Praw podstawowych Unii Europejskiej, European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey. Main results, pobrano z lokalizacji: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-eu-lgbt-survey-main-results_tk3113640enc_1.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

Wsparciem dla osób transpłciowych są też osoby nienależące do mniejszości seksualnych i płciowych. Z uwagi na nikłe możliwości uzyskania opieki zdrowotnej polegającej na zabiegach w ramach korekty płci refundowanych przez Narodowy Fundusz Zdrowia, ważną pomocą są osoby wspierające finansowo zbiórki crowdfundingowe osób transpłciowych na medyczną i prawną korektę płci.

1.8. Dlaczego częścią procesu tranzycji medycznej jest diagnoza?

Jak ona wygląda? Czy w innych krajach jest to etap obowiązkowy?

„Diagnoza” w Polsce zazwyczaj oznacza opinię psychologiczną sporządzoną przez psychologa-seksuologa oraz zaświadczenie od lekarza psychiatry o braku przeciwwskazań do tranzycji. Opinię psychologiczną sporządza się najczęściej w oparciu o wywiad z daną osobą oraz szereg testów psychologicznych. Dobór testów jest uznaniowy i niekiedy wręcz przypadkowy, różni psychologowie stosują m.in. psychologiczny test osobowości MMPI-2 (który w założeniu ma być dla psychologa pomocniczym narzędziem przy diagnozie zaburzeń osobowości) czy Inwentarz Oceny Płci Psychologicznej (powstały w 1992 r. i oparty o stereotypowe schematy płciowe; wielu mężczyzn uzyskuje w nim wysoki wynik w skali płci kobiecej i odwrotnie). Warto pamiętać, iż nie istnieje żaden „test na transpłciowość”, a testy psychologiczne pełnią jedynie funkcję pomocniczą podczas sporządzania opinii psychologicznej.

Uzyskanie wyżej opisanej „diagnozy” transpłciowości jest dla większości lekarzy prowadzących tranzycję w Polsce warunkiem koniecznym do rozpoczęcia leczenia hormonalnego i dalszych interwencji medycznych u osób transpłciowych. Dokumentacja potwierdzająca „diagnozę” jest później wykorzystywana przez osoby transpłciowe jako jeden z załączników do pozwu o ustalenie płci. Brak jest w Polsce utrwalonych praktyk odnośnie do tego jak dokładnie powinna wyglądać taka „diagnoza”, w związku z czym u każdego specjalisty wygląda ona nieco inaczej. Zazwyczaj w pomyślnej opinii psychologicznej zawarte są wnioski, iż osoba poddana badaniu jest transpłciowa i doświadcza dysforii płciowej, a tranzycja wpłynie pozytywnie na jej zdrowie i samopoczucie. W zaświadczeniu od psychiatry stwierdza się natomiast, że lekarz nie widzi przeciwwskazań (związanych np. z objawami choroby psychicznej), by dana osoba rozpoczęła medyczną tranzycję. Nie we wszystkich krajach „diagnoza” to etap obowiązkowy dla osoby chcącej przejść tranzycję. Niektóre państwa umożliwiają osobom transpłciowym skorzystanie z procedur opartych na tzw. self-ID (samoidentyfikacji). Oznacza to, że aby zmienić oznaczenie płci dana osoba nie jest zobowiązana przedstawiać żadnej dokumentacji medycznej, jedynie oświadczenie woli. Podobne rozwiązania funkcjonują obecnie w następujących państwach europejskich (stan na marzec 2023 r.): Belgia, Dania, Finlandia, Hiszpania, Islandia, Irlandia, Luksemburg, Malta, Norwegia, Portugalia oraz Szwajcaria³⁰.

³⁰ Rada Europy, *Sprawozdanie tematyczne w sprawie prawnego uzgodnienia płci w Europie*, pobrano z lokalizacji: <https://www.coe.int/fr/web/sogi/-/new-report-on-legal-gender-recognition-in-europe> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Natomiast aby przejść medyczną tranzycję, w większości krajów osoba transpłciowa konsultuje się z właściwym lekarzem, ale (o ile w danym indywidualnym przypadku nie będzie tego wymagać lekarz) nie musi poddawać się ona badaniom psychologicznym i psychiatrycznym³¹.

1.9. Jakie są skutki tranzycji?

Skutki tranzycji są efektem możliwości jakie ma dana osoba transpłciowa oraz działań jakie podejmie. Celem tranzycji (prawnej, medycznej i społecznej) jest doprowadzenie do stanu, w którym osoba transpłciowa będzie odczuwać spójność między tym kim jest (tożsamość płciowa), a tym jak funkcjonuje w społeczeństwie.

Tranzycja nie jest sposobem na udoskonalanie ciała czy wyobrażenia o sobie. Jest sposobem na zaspokojenie potrzeby życia w zgodzie ze sobą i posiadanie równych praw w społeczeństwie. Należy mieć na uwadze, że tranzycja jest procesem i nie można z góry założyć jak ten proces będzie przebiegał. Zmieniają się potrzeby człowieka, jego otoczenie oraz możliwości, jakie są w zasięgu danej osoby. Przeprowadzenie tranzycji (medycznej, prawnej i społecznej) wymaga podejmowania trudnych decyzji, co oznacza, że osoba transpłciowa potrzebuje niekiedy pomocy specjalisty, który pomoże ułożyć ten proces w sposób przemyślany i dostosowany do jej potrzeb i możliwości.

1.10. Co w sytuacji, gdy zainteresowana osoba chce „wycofać się” z tranzycji?

Może się zdarzyć, że dana osoba decyduje się na wycofanie z tranzycji lub inaczej – rezygnuje z dalszej tranzycji. Powody takiej decyzji mogą być natury osobistej, medycznej, finansowej etc. Czasem wycofanie jest spowodowane detranzycją, jednak detranzycja zdarza się dużo rzadziej niż „wycofanie z tranzycji”.

Nie posiadamy danych liczbowych, które dawałyby obraz sytuacji osób wycofujących się z tranzycji. Sama rezygnacja z tranzycji łączy się z koniecznością ponownego uregulowania zapisów zmienionych w trakcie tranzycji prawnej i społecznej oraz może się łączyć z podjęciem innych interwencji medycznych, wynikających z rezygnacji z dalszej tranzycji.

³¹ Chodzi o tak zwany model świadomej zgody (ang. Informed Consent Model, ICM), według którego jedynym i wystarczającym warunkiem do uzyskania przez dorosłego transpłciowego pacjenta dostępu do medycznej tranzycji jest wyrażenie przez niego świadomej zgody na rozpoczęcie tej tranzycji. Świadoma zgoda jako model opieki ewoluowała jako alternatywa dla standardowego modelu opieki zalecanego przez Standardy opieki World Professional Association for Transgender Health, wersja 7, która podkreśla znaczenie roli specjalistów ds. zdrowia psychicznego w diagnozowaniu dysforii płciowej oraz w ocenie stosowności i gotowości do leczenia potwierdzającego płeć. Zob. Timothy Cavanaugh, MD, Ruben Hopwood, MDiv, PhD, and Ceil Lambert, MFA, Informed Consent in the Medical Care of Transgender and Gender-Nonconforming Patients, AMA Journal of Ethics, Listopad 2016, zeszyt 8, nr 11, str. 1147–1155.

1.11. Czy odsetek osób transpłciowych w społeczeństwie rośnie?³²

Nie ma danych, które potwierdzałyby, czy odsetek osób transpłciowych w społeczeństwie rośnie, spada czy utrzymuje się na tym samym poziomie.

Z pewnością można zaobserwować wzrost społecznej widoczności osób transpłciowych. Jest to zjawisko naturalne. Zawsze, gdy dotychczas stygmatyzowane, występujące w naturze od dawna zjawisko, zaczyna być uwalniane od ciężaru stygmatu, patologii, zaburzenia – wówczas osoby, których ono dotyczy, zaczynają się ujawniać. Będąc częścią społeczności dążymy wszyscy do szukania tego co nas łączy. To co nas różni, jeśli jest stygmatyzowane – jest ukrywane. Niewątpliwie, również poziom edukacji ma wpływ na widoczność osób transpłciowych.

Nie wiedząc, ile jest osób transpłciowych, możemy przypuszczać jedynie, że ten odsetek jest stałą liczbą, ponieważ sama transpłciowość jest różnorodnością stale występującą w naturze.

1.12. Jakie możliwości i prawa w społeczeństwie są ograniczane osobom bez uzgodnionej płci (przed i po interwencjach medycznych takich jak np. terapia hormonalna)?

Dla osoby bez uzgodnionej prawnie płci trudne stają się wszystkie sytuacje wymagające legitymowania się dokumentem, np. dowodem osobistym: odbiór przesyłek na pocztę, kontakty z Policją, głosowanie w wyborach, poszukiwanie osób zaginionych, kontrola biletów, kontrola graniczna, zakup produktów dostępnych tylko dla osób pełnoletnich, wizyta lekarska. Dla osób bez uzgodnionej płci, które są już w trakcie medycznej tranzycji, codziennością stają się sytuacje, w których ze względu na rozbieżność pomiędzy wyglądem osoby a oznaczeniem płci w dokumencie, ich własny dokument zostaje uznany za ukradziony, pożyczony czy podrobiony (np. transpłciowy mężczyzna, w trakcie terapii testosteronem, z widocznym zarostem i niskim głosem, próbuje wylegitymować się własnym dowodem osobistym, na którym wciąż widnieje jego żeńskie imię oraz oznaczenie płci K). Nierzadko powoduje to zamieszanie (np. w przychodni lekarskiej) związane z potrzebą tłumaczenia się ze swojej tożsamości płciowej, a niekiedy osobie transpłciowej odmawia się wykonania danej usługi. Sytuacje tego typu narażają osoby transpłciowe nie tylko na ogrom stresu, wrogość otoczenia i niemożność załatwienia swoich codziennych spraw, ale też możliwe konsekwencje prawne, typu niesłuszne podejrzenie o popełnienie przestępstwa posługiwania się sfałszowanym dokumentem.

W nielicznych sytuacjach, w których przepisy powszechnie obowiązujące lub regulacje wewnętrzne (regulaminy, statuty szkół itp.) różnicują osoby z uwagi na płeć, osoba

³² Quillon P., *Enquete sur la dysphorie de genre. Bien comprendre pour aider vraiment les enfants*, Paryż 2022.

bez uzgodnionej płci będzie traktowana niezgodnie ze swoją tożsamością płciową. Za przykłady mogą posłużyć:

- normy dźwigania zawarte w przepisach BHP,
- wiek emerytalny,
- stosunek do służby wojskowej,
- umieszczenie w męskim lub żeńskim zakładzie karnym czy na oddziale szpitalnym.

Zarówno osoby transpłciowe przed interwencjami medycznymi jak i po nich, jeśli nie mają uzgodnionej płci w dokumentach, a znajdują się w sytuacji wymagającej legitymowania się czy przedstawienia danymi z dowodu osobistego, narażone są na wymuszony coming out³³ jako osoba transpłciowa. Skutkiem takiej sytuacji jest nie tylko stres osoby transpłciowej i poczucie odarcia z godności, ale także narażenie na realną przemoc (werbalną, psychiczną, fizyczną, seksualną) motywowaną transfobicznie. Jest to naruszenie prawa do życia prywatnego, gdyż wiele osób transpłciowych chce informację o swojej transpłciowości zachować tylko dla siebie, czy dla osób najbliższych, do czego ma pełne prawo³⁴.

1.13. „Życie w zawieszeniu” – przeciągający się proces i skutki przeciągania

Dla osoby transpłciowej, której proces o uzgodnienie płci się przeciąga, oznacza to wiele przykrych skutków.

Przewlekły stres, niepewność. Trudno oszacować, ile potrwa dany proces. Jest to uzależnione od wielu czynników niezależnych od danej osoby, a nawet niezależnych od danego sędziego np. choroba lub śmierć któregoś z uczestników procesu, długa kolejka spraw do rozpoznania w wydziale.

Z przeprowadzonych badań i zgromadzonych danych wynika, iż miazdząca większość spraw o ustalenie płci kończy się wyrokiem pomyślnym dla osób transpłciowych³⁵.

Większe koszty procesu. Dłuższy proces zazwyczaj oznacza wzrost jego kosztów – więcej korespondencji sądowej do opłacenia, kolejne wynagrodzenia dla biegłych sądowych, większe wydatki na pomoc profesjonalnego pełnomocnika. Za to wszystko osoba transpłciowa zazwyczaj musi zapłacić z własnej kieszeni – ewentualnie jej rodzice lub Skarb Państwa.

„Zamrożenie” ważnych decyzji życiowych. Wiele osób transpłciowych czeka do momentu uzgodnienia płci z ważnymi decyzjami w swoim życiu. Robią to z wyboru, w przy-

³³ Forma celowego bądź niezamierzonego ujawnienia przed otoczeniem/obcymi osobami informacji, które są dobrem osobistym w tym tożsamości płciowej – wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2019 r., sygn. akt. II CSK 371/18 przy udziale RPO.

³⁴ Grabski B. (red.) *Zdrowie Osób transpłciowych i niebinarnych – podręcznik psychoedukacyjny dla osób i pacjentów oraz ich bliskich*, Warszawa 2022, Fundacja Trans-Fuzja, str. 22.

³⁵ Na przestrzeni lat 2020–2022 powództwa uwzględnione zostały w 743 sprawach, a oddalone jedynie w 6 sprawach (tylko 1 wyrok oddalający powództwo jest prawomocny).

padku na przykład rozpoczęcia nowej pracy czy szkoły albo z konieczności, gdyż bez uzgodnionej płci nie mogą w Polsce chociażby wziąć ślubu czy przejść części operacji związanych z korektą płci – takich jak m.in. histerektomia (usunięcie macicy) i orchidektomia (usunięcie jąder), nie wspominając już o dalszych operacjach związanych z wytworzeniem pochwy czy penisa.

1.14. Jakie jest nastawienie społeczne oraz stosunek bliskich do osób transpłciowych?

Wśród Polaków i Polek 47% byłoby skłonnych zaakceptować partnera/partnerkę transpłciowego/ą swojego dziecka (średnia dla państw Unii Europejskiej oraz Wielkiej Brytanii to 57%), 69% byłoby skłonnych zaakceptować współpracownika/współpracownicę będącą osobą transpłciową (średnia dla państw Unii Europejskiej oraz Wielkiej Brytanii to 76%), a 62% byłoby skłonnych zaakceptować polityka/polityczkę pełniącą najwyższy wybieralny urząd będącą osobą transpłciową (średnia dla państw Unii Europejskiej oraz Wielkiej Brytanii to 68%)³⁶.

Dla osób transpłciowych *coming out* przed członkami rodziny może stanowić duże wyzwanie. Badania wskazują na to, że od 25% do 49% osób transpłciowych posiada dzieci, z czego częściej posiadają je transpłciowe kobiety niż transpłciowi mężczyźni³⁷.

Pośród grupy osób transpłciowych i niebinarnych zgłaszających się do jednej z poradni seksuologicznych w Polsce celem wdrożenia oddziaływań w ramach korekty płci, niemal połowa (47,1%) była w związku romantycznym. Nie znaleziono istotnych statystycznie różnic pomiędzy osobami binarnymi i niebinarnymi³⁸.

Wyniki badania Kampanii Przeciw Homofobii, Lambdy Warszawa i Centrum Badań nad Upředzeniami (2021) wskazują, że o tożsamości płciowej transpłciowych i niebinarnych respondentów wie tylko 39% matek, 28% ojców, 35% siostr i 28% braci. Spośród członków rodzin, którzy wiedzą o mniejszościowej tożsamości płciowej, w pełni akceptuje ją jedynie 48% matek, 40% ojców, 69% siostr i 60% braci. W badaniu sprawdzono również związki między akceptacją przez najbliższych a dobrostanem psychicznym osób LGBTQ+. Analizy wykazały, że akceptacja ze strony członków rodziny pozostaje najsilniej związana ze wsparciem społecznym, mierzonym jako stopień w jakim inne osoby z najbliższego otoczenia okazują osobom badanym pozytywne zainteresowanie. Ogólnie doświadczenie akceptacji ze strony rodziny łączy się z lepszym stanem zdrowia, wyższą samooceną i zadowoleniem z życia, a także niższym poczuciem osamotnienia wśród społeczności

³⁶ Komisja Europejska, Eurobarometer on Discrimination 2019: The social acceptance of LGBTI people in the EU, pobrano z lokalizacji: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2251> [dostęp 31.12.2023 r.].

³⁷ Dierckx M., Motmans J., Mortelmans D., T'sjoen G., *Families in transition: A literature review*. [w] *International Review of Psychiatry*, Dimitri & T'sjoen, Guy. (2015). 28. 1–8. 10.3109/09540261.2015.1102716.

³⁸ Grabski B., Pliczek M., Żołądek S., Kasperek K., *Charakterystyka i oczekiwania pacjentów szukających pomocy z powodu dysforii płciowej w jednej z poradni seksuologicznych w Polsce*, str. 5, [w] *Psychiatria polska* nr 245: 1–15, <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/136449> [dostęp: 31.12.2023 r.].

LGBTa. Co więcej akceptacja wiąże się z mniejszym nasileniem objawów depresji i mniejszą częstotliwością myśli samobójczych. Pomimo tego, że to rodzeństwo okazało się być w większym stopniu akceptujące niż rodzice – to jednak związki pomiędzy dobrostanem psychicznym a akceptacją przez matki i ojców są silniejsze niż te związane z akceptacją przez siostry i braci. Aż 23% osób transpłciowych i niebinarnych straciło w swoim życiu kogoś bliskiego ze względu na swoją tożsamość płciową³⁹.

Wśród uczestników badania 14% osób transpłciowych zostało wyrzuconych z domu (wydarzenie rozumiane jako nakaz opuszczenia przez osobę badaną miejsca, w którym mieszkała, wbrew jej woli) w okresie pomiędzy styczniem 2019 r. a grudniem 2020 r. W tym samym okresie 25% osób transpłciowych uciekło z domu (ucieczka taka może być podjęta w trudnej sytuacji, gdy pojawia się przemoc domowa, nadużywanie substancji psychoaktywnych, brak akceptacji dla tożsamości płciowej lub orientacji seksualnej)⁴⁰.

³⁹ *Sytuacja społeczna osób LGBTa w Polsce. Raport za lata 2019–2020*, Warszawa 2021, str. 48–54, dostęp: https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2021/12/Rapot_Duzy_Digital-1.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

⁴⁰ *Ibid.*, str. 271–278.

2. Międzynarodowy standard prawny procedury uzgodnienia płci

Milena Adamczewska-Stachura

2.1. Źródła prawa międzynarodowego kształtujące standard procedury uzgodnienia płci

Traktaty międzynarodowe nie definiują ochrony prawnej osób transpłciowych wprost w sposób szczególny. Jednak zarówno instrumenty praw człowieka systemu Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak i europejskich systemów Rady Europy i Unii Europejskiej, gwarantują zawarte w nich prawa każdemu, zakazując przy tym dyskryminacji ze względu na jakąkolwiek przyczynę, a więc także ze względu na tożsamość płciową⁴¹. Zalecenia, rekomendacje i inne instrumenty tzw. **prawa miękkiego** powstające w ramach działalności komitetów, komisarzy i organów traktatowych, dostarczają natomiast takiej interpretacji przepisów, która pozwala spojrzeć na **prawa człowieka osób transpłciowych jako na wyodrębnioną kategorię**⁴². Chociaż w praktyce jest ona w większości przypadków rozpatrywana łącznie z prawami osób nieheteronormatywnych (jako prawa osób LGBTI – lesbijek, gejów, osób biseksualnych, transpłciowych i interpłciowych), wiele zagadnień i problemów prawnych, w tym problematyka uzgodnienia płci pozostaje bez związku z orientacją seksualną.

Zgodnie z **Zaleceniem CM/Rec (2010)5 Komitetu Ministrów Rady Europy** z 31 marca 2010 r.⁴³, będącym do dziś instrumentem, który w europejskim systemie praw człowie-

⁴¹ Zob. omówienie źródeł międzynarodowych praw człowieka w kontekście ochrony przed dyskryminacją ze względu na tożsamość płciową w: „Tożsamość płciowa a prawa człowieka. Dokument tematyczny autorstwa Thomasa Hammarberga, Komisarza Praw Człowieka Rady Europy”, publikacja projektu „Transrespect versus Transphobia Worldwide” (TVT), tom 3, 2011, dostępny w polskiej wersji językowej na stronie: <http://transfuzja.org/download/>, publikacje/hberg_pol.pdf oraz w: Dominic McGoldrick, „The Development and Status of Sexual Orientation Discrimination under International Human Rights Law”, *Human Rights Law Review*, 2016, 16, str. 616–668.

⁴² Zob. m.in.: w ramach systemu ONZ: Komentarz Ogólny nr 31 Komitetu Praw Człowieka ONZ, „The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant”, 29 March 2004, CCPR/C/21/Rev.1/ Add.13; Opinia Komitetu Praw Człowieka ONZ w sprawie Toonen p. Australii, zawiadomienie nr No. 488/1992; w systemie Rady Europy: Dokument tematyczny Komisarza Praw Człowieka Rady Europy, op. cit.; Zalecenie CM/Rec (2010)5 (zob. następny); w systemie Unii Europejskiej: Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 4 lutego 2014 r. w sprawie unijnego planu przeciwdziałania homofobii i dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową (2013/2183 (INI)).

⁴³ Zalecenie CM/Rec (2010)5 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w zakresie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej; przyjęte przez Komitet Ministrów dnia 31 marca 2010 r. na 1081 posiedzeniu Zastępców Ministrów, dostępne w wersji elektronicznej na stronie: <https://www.coe.int/en/web/soji/rec-2010-5> [dostęp: 31.12.2023 r.]; dalej jako: „Zalecenie CM/Rec (2010)5”.

ka najpełniej odnosi się do ochrony praw osób LGBTI, wszystkie państwa członkowskie powinny przyjąć odpowiednie środki gwarantujące pełne prawne uznanie zmiany oznaczenia płci we wszystkich dziedzinach życia, w szczególności poprzez umożliwienie zmiany imienia, nazwiska i oznaczenia płci w oficjalnych dokumentach w sposób szybki, przejrzysty i dostępny. Państwa członkowskie powinny także zagwarantować, tam, gdzie jest to wskazane, odpowiednie uznanie lub wprowadzenie zmian w kluczowych dokumentach wydawanych przez podmioty niepaństwowe, takich jak dokumenty potwierdzające wykształcenie czy świadectwa pracy. Państwa powinny także regularnie poddawać przeglądowi przyjęte w prawie krajowym wymogi, w tym te dotyczące zmian natury fizycznej, stawiane w toku prawnego uznania uzgodnienia płci, w celu zlikwidowania tych, które mają charakter nadmiernie dotkliwy⁴⁴.

Powyższe rekomendacje wskazują na kluczowe kwestie i stanowią **meritum międzynarodowego standardu**, który powinny realizować krajowe procedury uzgodnienia płci⁴⁵. Zalecenia Komitetu Ministrów, mimo ich doniosłości i niewątpliwego wpływu na doktrynę, nie mają jednak dla państw członkowskich charakteru prawnie wiążącego. Z tego względu szczególne znaczenie w kontekście kształtowania ochrony prawa osób transpłciowych do uzgodnienia płci **przypisuje się orzecznictwu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka** (dalej jako: „ETPCz” lub „Trybunał”). Od lat 90. XX w. Trybunał stopniowo rozwijał standard ochrony gwarantowanej przez art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁴⁶, zgodnie z generalną zasadą postrzegania Konwencji jako „żywego instrumentu”, który należy interpretować przez pryzmat zmian społecznych, tak aby zawarte w nim prawa nie stały się iluzorycznymi⁴⁷. Dalsza część niniejszego rozdziału odnosi się kolejno do poszczególnych elementów aktualnego międzynarodowego standardu, który realizować powinny krajowe procedury uzgodnienia płci, ze wskazaniem orzeczeń stanowiących ich podstawę.

Jednocześnie należy zaznaczyć, że przeważająca część omawianych orzeczeń została wydana przez Trybunał w poprzednich dekadach XXI lub XX w., a zatem w znacząco odmiennych do obecnych okolicznościach prawnych. Kluczowe dla zmiany tych okoliczności było przede wszystkim przyjęcie przez Zgromadzenie Ogólne Światowej Organizacji Zdrowia 11 wersji Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdro-
wotnych (ICD-11), która obowiązuje od 1 stycznia 2022 r., a w której „dysforia płciowa”

⁴⁴ Pkt. 20–22 Zalecenia CM/Rec (2010)5.

⁴⁵ Ocena ich wdrożenia w 4 państwach członkowskich Rady Europy – Cyprze, Litwie, Macedonii Północnej i Hiszpanii – została zaprezentowana, wraz z rekomendacjami, w raporcie podsumowującym z 2022 r., „Thematic report on legal gender recognition in Europe. First thematic implementation review report on Recommendation CM/Rec (2010)5. Dostęp elektroniczny: <https://rm.coe.int/thematic-report-on-legal-gender-recognition-in-europe-2022/1680a729b3> [dostęp: 31.12.2023 r.].

⁴⁶ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284, dalej: „EKPCz” lub „Europejska Konwencja Praw Człowieka”).

⁴⁷ McGoldrick D., *The Development and Status of Sexual Orientation Discrimination under International Human Rights Law*, *Human Rights Law Review*, Volume 16, Issue 4, December 2016, 613–668.

została wykreślona z listy zaburzeń psychicznych, a przeniesiona do działu dotyczącego zdrowia seksualnego⁴⁸. Niezależnie jednak od nieaktualności niektórych rozważań i wniosków Trybunału, przywołanie w tym opracowaniu różnorodnych wyroków ma na celu zaprezentowanie jak kształtował się standard obecny.

2.2. Międzynarodowy standard prawny procedury uzgodnienia płci w orzecznictwie ETPCz

2.2.1. Pozytywny obowiązek państw do prawnego uznania uzgodnienia płci

Kwestią prawnego uznania tożsamości płciowej osoby transpłciowej i umożliwienia dokonania zmiany oznaczenia płci w akcie urodzenia i dokumentach tożsamości Europejski Trybunał Praw Człowieka zajmował się po raz pierwszy w 1986 r. W sprawie **Rees przeciwko Zjednoczonemu Królestwu**⁴⁹ Trybunał nie dopatrzył się jednak naruszenia art. 8 Konwencji (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego), stwierdzając, że w sytuacji, w której państwo umożliwiło skarżącemu przejście medycznego uzgodnienia płci, Konwencja nie zobowiązuje władz do wprowadzenia zmian w akcie urodzenia osoby transpłciowej, zwłaszcza jeśli – jak w przypadku Zjednoczonego Królestwa – byłoby to niezwykle trudne ze względu na formę organizacji rejestru urodzeń. Powyższe poglądy Trybunał powtórzył w 1990 r. w wyroku w sprawie **Cossey przeciwko Zjednoczonemu Królestwu**⁵⁰.

W roku 1992, w sprawie B. przeciwko Francji⁵¹, Trybunał po raz pierwszy w historii orzekł naruszenie art. 8 Konwencji w sprawie dotyczącej osoby transpłciowej. Odejście od poprzedniej linii orzeczniczej uzasadniono różnicami pomiędzy okolicznościami sprawy dotyczącej Francji od wcześniej rozpatrywanych spraw obywateli brytyjskich. Podczas gdy w Zjednoczonym Królestwie dokonanie zmiany oznaczenia płci w akcie urodzenia było szczególnie utrudnione, francuski rejestr stanu cywilnego był elastyczny i umożliwiał swobodne wprowadzanie aktualizacji. Z tego względu Trybunał uznał, że odmawiając skarżącej zmiany oznaczenia płci w akcie urodzenia oraz w innych wskazujących na płeć dokumentach (dowodzie tożsamości, zaświadczeniach dotyczących ubezpieczeń społecznych, fakturach, czekach) władze publiczne naruszyły jej prawo do poszanowania życia prywatnego. Wskazał przy tym, że chociaż państwa mają szeroki margines uznania w kwestiach regulacji procedur uzgodnienia płci, w każdej indywidualnej sprawie należy odpowiednio wyważyć dobro jednostki z interesem publicznym, który ma podlegać ochronie. Mając na uwadze wszelkie aspekty sytuacji, w jakiej znajdowała się skarżąca, w tym dyskomfort i trudności życia codziennego wywoływane koniecznością posługiwa-

⁴⁸ Zob. Międzynarodowa Klasyfikacja Medyczna ICD-11, <https://icd.who.int/en> [dostęp: 31.12.2023 r.].

⁴⁹ Wyrok z 17 października 1986 r., skarga nr 9532/81.

⁵⁰ Wyrok z 27 września 1990 r., skarga nr 10843/84.

⁵¹ Wyrok z 25 marca 1992 r., skarga nr 13343/87.

nia się dokumentami wskazującymi na płć niezgodną z wyglądem zewnętrznym, Trybunał stwierdził, że Francja nie uzasadniła skutecznie, jakim celom takie ingerencje w prawa jednostki miały służyć i naruszyła tym samym art. 8 Konwencji.

W wyroku w sprawie **B. przeciwko Francji** nie zdefiniowano jeszcze, że prawne uznanie uzgodnienia płci stanowi pozytywny obowiązek państw będących stronami Konwencji – Trybunał utrzymał swoje wcześniej stanowisko o szerokim marginesie uznania władz krajowych. W konsekwencji, w kolejnej sprawie **Sheffield i Horsham przeciwko Zjednoczonemu Królestwu**⁵², rozpatrywanej w 1998 r., ponownie nie stwierdzono naruszenia art. 8 EKPCz, w oparciu o pogląd, że konieczność ochrony integralności brytyjskiego rejestru stanu cywilnego uzasadnia ingerencję w życie prywatne skarżących, polegającą na uniemożliwieniu im zmiany oznaczenia płci w aktach urodzenia. Trybunał podkreślił jednak, że sytuacja prawna osób transpłciowych musi być stale obserwowana przez państwa-strony ze względu na zmiany społeczne i wzrost świadomości na temat problemów, z którymi mierzą się osoby transpłciowe.

W 2002 r., w sprawie Christine Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu⁵³, Wielka Izba Trybunału orzekła, że na gruncie art. 8 EKPCz państwa-strony mają pozytywny obowiązek prawnego uznania uzgodnienia płci przez osobę transpłciową.

W wyroku wskazano, że wyważenie pomiędzy koniecznością ochrony dobra jednostki a interesem publicznym wyraźnie wskazuje na wyższość tego pierwszego. Zmianę swojego wcześniejszego stanowiska Trybunał uzasadnił zdecydowanym wzrostem społecznej akceptacji dla osób transpłciowych i przechodzonych przez nie procedur uzgodnienia płci. Zauważając, że już we wcześniejszym orzecznictwie podkreślano konieczność monitorowania tego, czy środki prawne w tym zakresie zapewniają ochronę praw osób transpłciowych, Trybunał podkreślił, że Konwencja musi być interpretowana tak, aby zawarte w niej prawa były efektywne w praktyce, a nie teoretyczne i iluzoryczne. W związku z tym uznał, że w XXI w. prawo osoby transpłciowej do życia w zgodzie z własną tożsamością, do rozwoju osobistego oraz pełnego fizycznego i psychicznego bezpieczeństwa na równi z innymi osobami, nie może być już dłużej uznawane za kontrowersyjne. W konsekwencji stwierdzono naruszenie art. 8 EKPCz i po raz pierwszy zobowiązano Wielką Brytanię do przyjęcia przepisów umożliwiających prawne uzgodnienie płci.

Tak określona linia orzecnicza jest kontynuowana przez Trybunał. W kolejnych wyrokach – m.in. *I. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁵⁴, *Grant przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁵⁵ – **ugruntowano pogląd o obowiązku państw-stron Konwencji na gruncie art. 8 do udostępnienia wybranej formy prawnego uznania uzgodnienia płci, co można uznać za fundament międzynarodowego standardu w tym obszarze.**

⁵² Wyrok z 30 lipca 1998 r., skarga nr 22985/93 i nr 23390/94.

⁵³ Wyrok z 11 lipca 2002 r., skarga nr 28957/95.

⁵⁴ Wyrok z 11 lipca 2002 r., skarga nr 25680/94.

⁵⁵ Wyrok z 23 maja 2006 r., skarga nr 32570/03.

Rozwój orzecznictwa przyczynił się przy tym do zawężenia zakresu swobody ocen państw w odniesieniu do kształtu i skutków przyjmowanych procedur, a tym samym do rozszerzania zakresu ochrony. Na przykład w niedawnym wyroku w sprawie ***X przeciwko Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii***⁵⁶, Trybunał orzekł naruszenie art. 8, mimo że państwo twierdziło, że zmiana oznaczenia płci w akcie urodzenia jest możliwa na podstawie obowiązujących przepisów krajowych. W ocenie Trybunału procedura ta nie była jednak efektywna i łatwo dostępna, a ponadto w jej toku postawiono skarżącemu wymóg przejścia zabiegów pozbawiających zdolności płodzenia, co zgodnie z omówionym dalej orzecznictwem, należy uznać za naruszenie art. 8 Konwencji.

Z kolei w sprawie ***Y.T. przeciwko Bułgarii***⁵⁷ Trybunał orzekł naruszenie art. 8 Konwencji wobec osoby transpłciowej, której sądy krajowe odmówiły uzgodnienia płci ze względu na „interes publiczny”, ale bez podania konkretnych powodów. Trybunał określił to jako „sztywność” w rozumowaniu sądów krajowych, które w konsekwencji postawiły skarżącego w nieuzasadnionej, trudnej sytuacji, w której mógł doświadczać uczuć bezbronności, upokorzenia i niepokoju.

2.2.2. **Tranzycja prawna a tranzycja medyczna – obowiązki państw do zapewnienia dostępu do zabiegów oraz zakaz stawiania wymogów ich przeprowadzenia**

W toku rozpatrywania spraw dotyczących ochrony prawa do poszanowania życia prywatnego osób transpłciowych Trybunał kilkakrotnie wypowiadał się na temat sytuacji pozostających na styku tranzycji prawnej i medycznej, definiując tym samym pewne aspekty relacji pomiędzy jednym, a drugim procesem.

W sprawie ***L. przeciwko Litwie***⁵⁸ orzeczono naruszenie art. 8 EKPCz ze względu na brak przepisów umożliwiających przejście zabiegów medycznych pełnego uzgodnienia płci, bez których niemożliwe było też uzyskanie zmiany oznaczenia płci we wszystkich dokumentach. Trybunał wziął pod uwagę zwłaszcza trudności, z którymi ze względu na konieczność posługiwania się dokumentami wskazującymi na płeć metrykalną skarżący musiał mierzyć się w życiu codziennym, przy okazji podróży zagranicznych, czy w ramach prób zdobycia zatrudnienia. W konsekwencji stwierdzono, że istniejąca na Litwie luka prawna stawiała osobę transpłciową w sytuacji stresującej niepewności w zakresie życia prywatnego oraz uznania jej tożsamości. Z tych przyczyn, z uwagi na niewyważenie w sposób odpowiedni pomiędzy interesem publicznym a interesem jednostki, Trybunał stwierdził naruszenie Konwencji.

Podczas gdy zgodnie z powyższym wyrokiem **za obowiązek władz publicznych należy uznać umożliwienie osobom transpłciowym dostępu do zabiegów medycznych niezbędnych w procesie tranzycji**, w innych wyrokach Trybunał sformułował też

⁵⁶ Wyrok z 17 kwietnia 2019 r., skarga nr 29683/16.

⁵⁷ Wyrok z 9 lipca 2020 r., skarga nr 41701/16.

⁵⁸ Wyrok z 11 września 2007 r., skarga nr 27527/03.

wyraźny **zakaz uzależniania prawnego uznania uzgodnienia płci od potwierdzenia przejścia zabiegów chirurgicznych.**

W sprawach *Y.Y. przeciwko Turcji*⁵⁹ oraz *A.P. Garçon & Nicot przeciwko Francji*⁶⁰, za- uważano, że uwarunkowanie uznania tożsamości płciowej osoby transpłciowej od pod- dania się operacji czy sterylizacji wbrew jej woli skutkuje tym, że skorzystanie z prawa do poszanowania życia prywatnego (art. 8 Konwencji) jest uzależnione od rezygnacji z pełnego skorzystania z poszanowania prawa do fizycznej integralności, zabezpieczonej również art. 3 Konwencji. Wymogu przejścia przez osobę transpłciową zabiegów medycz- nych nie można więc uzasadnić interesem publicznym, a uzależnienie prawnego uznania uzgodnienia płci od takich zabiegów stanowi bezprawną ingerencję w życie prywatne i narusza art. 8 Konwencji.

Powyższe stanowisko znajduje obecnie wyraz w ugruntowanej linii orzecniczej. Try- bunał powtórzył je też w niedawnych *sprawach X. i Y. przeciwko Rumunii*⁶¹ oraz *A.D. i inni przeciwko Gruzji*⁶². W pierwszej z nich ETPCz wskazał, że sądy krajowe postawiły skarżących, którzy nie chcieli poddać się operacji, przed niemożliwym do rozwiązania dy- lematem: albo musieli poddać się operacji wbrew swojej woli – i zrezygnować z pełnego korzystania z prawa do poszanowania ich integralności fizycznej – albo musieli zrezygno- wać z uznania swojej tożsamości płciowej, która również wchodzi w zakres poszanowania życia prywatnego. Zdaniem Trybunału, narusza to właściwą równowagę, jaką powinny zachować państwa strony między interesem ogólnym a indywidualnymi interesami za- interesowanych. W sprawie przeciwko Gruzji Trybunał wskazał ponadto, że pomimo iż prawo do uzgodnienia płci w aktach stanu cywilnego istnieje w Gruzji od 1998 r., jego nie- precyzyjność powoduje, że jest ono zupełnie nieefektywne. **Brak jasnych ram prawnych pozostawił władzom krajowym nadmierną swobodę decyzyjną, co mogło prowa- dzić do arbitralnych decyzji przy rozpatrywaniu wniosków.** Taka sytuacja była, w oce- nie Trybunału, sprzeczna z pozytywnym obowiązkiem państw do zapewnienia szybkiej, przejrzystej i dostępnej procedury uzgodnienia płci prawnej.

W wyroku w sprawie *Van Kück przeciwko Niemcom*⁶³ Trybunał stwierdził, że naru- szeniem art. 8 Konwencji było stawianie – w toku procesu o zwrot od ubezpieczyciela kosztów poniesionych na procedurę medycznego uzgodnienia płci – wymogu udowod- nienia medycznej konieczności przeprowadzonych zabiegów. W wyroku podkreślono, że tożsamość płciowa to jeden z najbardziej intymnych elementów objętych ochroną prawa do życia prywatnego, a wśród obowiązków pozytywnych państw na gruncie tego prawa jest także zapobieganie jego naruszeniom przez podmioty prywatne (w tym przypadku – prywatnego ubezpieczyciela). Państwo nie dopełniło więc tych obowiązków dopusz-

⁵⁹ Wyrok z 10 marca 2015 r., skarga nr 14793/08.

⁶⁰ Wyrok z 6 kwietnia 2017 r., skargi nr 79885/12, 52471/13 oraz 52596/13.

⁶¹ Wyrok z 19 stycznia 2021 r., skargi nr 2145/16 i 20607/16.

⁶² Wyrok z 1 grudnia 2022 r., skarga nr 57864/17.

⁶³ Wyrok z 12 czerwca 2003 r., skarga nr 35968/97.

czając do sytuacji, w której skarżąca została zmuszona do udowodnienia medycznej konieczności przejścia zabiegów uzgodnienia płci – jej prawo indywidualne powinno być zostać uwzględnione ponad interesem ubezpieczyciela.

W sprawie kosztów procedur medycznych ponoszonych przez osoby transpłciowe skierowano też do Trybunału skargę w sprawie **D.Ç. przeciwko Turcji**⁶⁴. Niestety Trybunał nie wypowiedział się w tej kwestii merytorycznie, gdyż skarga została odrzucona ze względów formalnych (niewyczerpanie dostępnych środków krajowych).

2.2.3. Wymóg odpowiedniej szybkości procedury

Ze wskazanych powyżej Zaleceń Komitetu Ministrów Rady Europy CM/Rec (2010)5 wynika, że **jedną z podstawowych wartości, którą powinny cechować się krajowe procedury prawnego uzgodnienia płci jest ich szybkość**⁶⁵. Jest to związane z założeniem celu minimalizacji inwazyjności tych procedur, które z perspektywy praw człowieka powinny jak najsprawniej umożliwić osobom transpłciowym pełną ochronę ich życia prywatnego.

Do tej kwestii odnosił się również ETPCz w swym orzecznictwie. W sprawie **Schlumpf przeciwko Szwajcarii** rozpatrywał skargę dotyczącą szwajcarskiej praktyki orzeczniczej, zgodnie z którą ubezpieczyciel prywatny zwracał koszty poniesione przez ubezpieczonego na proces medycznego uzgodnienia płci, tylko jeśli ostateczna operacja uzgadniająca płeć była poprzedzona 2-letnim okresem obserwacji. Trybunał stwierdził, że odmowa zwrotu kosztów z ubezpieczenia naruszyła art. 8 Konwencji, gdyż ze względu na wiek skarżącej (67 lat) jej sprawa powinna być zostać potraktowana jako wyjątek. **Konieczność ochrony życia prywatnego**, w tym jego najbardziej intymnego aspektu jakim jest tożsamość płciowa, **stoi w sprzeczności z mechanicznie stosowanym wymogiem 2-letniego okresu obserwacji**.

Również we wspomnianej już sprawie **L. przeciwko Litwie**, orzekając naruszenie art. 8 poprzez uniemożliwienie osobie transpłciowej dostępu do zabiegów medycznych, a w konsekwencji także do prawnego uzgodnienia płci, Trybunał podkreślił, że pewne opóźnienia ze strony państwa w zagwarantowaniu ochrony praw osób transpłciowych mogły być uzasadnione ograniczeniami budżetowymi służby zdrowia, ale nie opóźnienia tak duże jak okres 4 lat.

Z kolei w sprawie **S.V. przeciwko Włochom** Trybunał rozważał sytuację transpłciowej kobiety, która oczekiwała na orzeczenie o zmianie imienia przez 2,5 roku i była zmuszona funkcjonować w tym czasie w rozbieżności pomiędzy płcią odczuwaną a danymi metrykalnymi. W wyroku podkreślono, że co do zasady ochrona interesu publicznego (w tym niezbywalność stanu cywilnego, spójność i wiarygodność aktów stanu cywilnego oraz szerzej, potrzeba pewności prawnej) mogą uzasadniać wprowadzenie ścisłych procedur

⁶⁴ Decyzja z 7 lutego 2017 r., skarga nr 10684/13.

⁶⁵ Wyrok z 8 stycznia 2009 r., skarga nr 29002/06.

mających na celu weryfikację motywów leżących u podstaw wniosków o zmianę tożsamości prawnej. Jednocześnie jednak Trybunał stwierdził, że w świetle okoliczności tej sprawy, państwo nie wykazało jakie konkretnie przyczyny ochrony interesu publicznego uzasadniały 2,5-roczone opóźnienie w rozpoznaniu sprawy skarżącej – doszło więc do naruszenia jej prawa do życia prywatnego.

2.2.4. Umożliwienie zmiany wszelkich dokumentów oraz zmiany imienia

Już w pierwszym wyroku stwierdzającym naruszenie w stosunku do osoby transpłciowej art. 8 Konwencji, w omówionej powyżej sprawie **B. przeciwko Francji**, Trybunał dostrzegł, że prawne uzgodnienie płci nie może ograniczać się wyłącznie do sprostowania aktu urodzenia. Uznanie tożsamości osoby transpłciowej wiąże się też z obowiązkiem wydania nowych dokumentów urzędowych, wśród których można wymienić: dokumenty tożsamości, prawa jazdy, paszporty, karty i numery ubezpieczenia społecznego, rejestry wyborców i rejestry podatkowe. Istotne znaczenie ma przy tym wykładnia i stosowanie Konwencji w sposób, który czyni jej prawa praktycznymi i efektywnymi, a nie teoretycznymi i iluzorycznymi.

Dla pełnej ochrony życia prywatnego, w tym tożsamości osób transpłciowych, osoby te nie mogą być zmuszane do posługiwania się dokumentami, które wskazują na płeć inną niż płeć odczuwana. Prowadzi to do znacznego dyskomfortu, a także naraża osobę na konieczność każdorazowego informowania o swojej transpłciowości, do czego nie powinna być w żadnym wypadku zmuszana.

Warto zwrócić także uwagę na niedawny, przywołany już wyrok w sprawie **S.V. przeciwko Włochom**, w którym Trybunał uznał, że naruszeniem art. 8 EKPCz było uniemożliwienie skarżącej zmiany imienia przed przejściem operacji uzgadniającej płeć. Włoskie przepisy prawa wymagały bowiem, aby każda zmiana w aktach stanu cywilnego osoby transpłciowej – w tym zmiana imienia – była poprzedzona orzeczeniem sądowym dotyczącym uzgodnienia płci metrykalnej. W wyroku stwierdzono, że państwo nie wykazało, aby w okolicznościach sprawy interes publiczny uzasadniał opóźnienie 2,5-roku w zmianie imienia skarżącej – wziął pod uwagę to, że skarżąca znalazła się w bardzo niekomfortowej sytuacji, wywołującej u niej poczucie poniżenia i niepokoju, przez konieczność posługiwania się dokumentami wskazującymi na imię nieodpowiadające jej tożsamości i sytuacji społecznej.

Nad kwestią zakresu zobowiązania państwa do zmiany wszystkich dokumentów osoby, która uzgodniła płeć prawnie, Trybunał pochylił się także rozpatrując sprawę **Y. przeciwko Polsce**⁶⁶. Skarżący zarzucał w niej, że mimo uzyskania przez niego sądowego orzeczenia o ustaleniu płci męskiej jego zupełny akt urodzenia nie został zmieniony, a jedynie dokonano w nim wzmianki. W skardze argumentowano, że stanowi to także dyskryminację osób transpłciowych, ponieważ pełna zmiana aktu urodzenia jest możliwa w innych okolicznościach, tj. w sytuacji pełnego przysposobienia. Trybunał nie dopatrzył się jednak naruszenia Konwencji w tej sprawie. Stwierdził, że skrócony odpis aktu urodzenia oraz do-

⁶⁶ Wyrok z 17 lutego 2022 r., skarga nr 74131/14.

kumenty tożsamości skarżącego wskazują wyłącznie płć uzgodnioną, okazywanie aktu zupełnego jest ograniczone do bardzo sporadycznych okoliczności i nie jest on dostępny publicznie, a ponadto skarżący nie wykazał wystarczająco negatywnych konsekwencji dla jego życia prywatnego.

2.2.5. Procedura uzgodnienia płci a prawo do małżeństwa

Obok zarzutu naruszenia art. 8 EKPCz (prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) w części spraw dotyczących uzgodnienia płci Trybunał rozpatrywał także zarzut naruszenia **prawa do małżeństwa, gwarantowanego przez art. 12 Konwencji**. Przez lata Trybunał niezmiennie stał i stoi na stanowisku, że **państwa-strony cieszą się szerokim marginesem swobodnego uznania w kontekście realizacji prawa do małżeństwa**. Wyroki w poszczególnych sprawach w znacznym stopniu zależą więc od przepisów prawnych określających w danym państwie zasady zawierania małżeństwa. Linia orzecznicza Trybunału w sprawach dotyczących prawa do małżeństwa osób transpłciowych odzwierciedla więc zmiany prawne w państwach członkowskich – od stopniowego wprowadzania instytucji związków partnerskich dostępnych dla osób tej samej płci, po coraz powszechniejsze uznawanie równości małżeńskiej, bez względu na orientację seksualną⁶⁷.

W pierwszej rozpatrywanej przez Trybunał skardze dotyczącej sytuacji prawnej osoby transpłciowej – sprawie **Rees przeciwko Zjednoczonemu Królestwu** – w wyroku z 1986 r. nie stwierdzono naruszenia art. 12 Konwencji przez odmowę zawarcia przez osobę transpłciową małżeństwa z osobą płci przeciwnej do jej płci odczuwanej. Ponieważ w tym samym wyroku Trybunał nie dopatrył się też naruszenia art. 8 Konwencji uznając, że państwo nie ma obowiązku prawnego uznania uzgodnienia płci, stanął wyraźnie na stanowisku prymatu i niezmienności płci wskazanej przy urodzeniu. W konsekwencji podkreślił, że małżeństwo, będące wówczas na gruncie prawa brytyjskiego wyłącznie związkiem kobiety i mężczyzny, nie jest możliwe.

Z kolei w sprawie **Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu**, Trybunał orzekł po raz pierwszy naruszenie prawa do małżeństwa osoby transpłciowej, której odmówiono możliwości zawarcia go z osobą płci przeciwnej do płci odczuwanej. Stwierdzając, że poza marginesem uznania państw pozostaje całkowite zamknięcie instytucji małżeństwa dla osób transpłciowych, Trybunał podkreślił jednocześnie, że w zakresie ich kompetencji jest określenie reguł dotyczących zawierania małżeństwa przez osoby, które uzgodniły płć. Tym samym w wyroku w sprawie Goodwin sformułowano ugruntowany późniejszym orzecnictwem standard, zgodnie z którym **osoby transpłciowe mają prawo do zawarcia małżeństwa z osobami o płci przeciwnej do ich płci po tranzycji, a niezgodne z Konwencją jest uwzględnianie przy decyzji o możliwości wstąpienia w związek małżeński płci przypisanej przy urodzeniu**.

⁶⁷ Obecnie 18 państw członkowskich Rady Europy dopuszcza małżeństwa tej samej płci. Zobacz statystyki organizacji ILGA Europe dostępne na stronie: <https://www.rainbow-europe.org/>.

Warto zwrócić uwagę, że wskazana na wstępie różnorodność okoliczności, w jakich może znajdować się osoba przechodząca uzgodnienie płci znajduje też odzwierciedlenie w kontekście prawa do małżeństwa. W przywołanych powyżej sprawach Trybunał rozpatrywał sytuację osób, które po przejściu tranzycji społecznej i medycznej, mimo niemożności uzgodnienia płci prawnej, chciały zawrzeć związek małżeński z osobą płci przeciwnej do płci przez nie odczuwanej. Okoliczności sprawy mogą być jednak odmienne. Przykładowo krajowy sąd włoski orzekał w 2013 r. w sprawie możliwości zawarcia małżeństwa przez osobę transpłciową, identyfikującą się z tą samą płcią co przyszły małżonek, ale pozostającą w świetle prawa płci przeciwnej. Sąd doszedł w tej sytuacji do wniosku, że tak długo aż osoba nie będzie dochodzić prawnego uzgodnienia płci może zawrzeć związek małżeński z osobą płci formalnie przeciwnej. Nie sposób bowiem ograniczyć w takiej sytuacji prawa do małżeństwa tylko z tego powodu, że jeden z małżonków społecznie funkcjonuje w roli tożsamej do płci drugiego z małżonków. Stanowiłoby to bowiem nieuzasadnioną ingerencję w ich życie prywatne⁶⁸.

Wreszcie, należy zwrócić uwagę na rozpatrywane przez Trybunał sprawy, w których transpłciowi skarżący nie zarzucali władzom ograniczenia ich prawa do zawarcia małżeństwa, ale naruszenie ich prawa do życia prywatnego i rodzinnego poprzez postawienie w toku procedury uzgodnienia płci wymogu rozvodu.

W sprawach **Parry przeciwko Zjednoczonemu Królestwu**⁶⁹ oraz **R. i F. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu**⁷⁰ skargi wskazujące na takie okoliczności zostały odrzucone jako niedopuszczalne. Trybunał uznał, że stawianie osobie transpłciowej wymogu rozvodu w toku procedury uzgodnienia płci, w sytuacji, w której dane państwo nie uznaje małżeństw osób tej samej płci – tak jak wówczas Wielka Brytania – nie jest niezgodne z Konwencją.

Podobną skargę Trybunał rozpatrywał ponownie w 2014 r. w sprawie **Hämäläinen przeciwko Finlandii**⁷¹. Skarżąca podniosła, że wymóg rozvodu lub zmiany małżeństwa na związek partnerski z osobą tej samej płci, postawiony jej przez państwo w toku procedury uzgodnienia płci, narusza jej prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Trybunał nie stwierdził naruszenia art. 8 Konwencji, dochodząc do wniosku, że związki partnerskie tylko nieznacznie różnią się od małżeństwa, a zatem konieczność zmiany jednej instytucji na drugą nie wpłynie znacząco na życie rodzinne skarżącej. Skoro więc Finlandia zapewniła skarżącej możliwość pozostania w związku partnerskim, nie naruszyła jej praw uniemożliwiając pozostanie w małżeństwie. Trybunał stanął na stanowisku, że nie można oczekiwać od państwa, że instytucjonalizacja związków jedнопłciowych przybierze formę małżeństwa.

W kontekście prawa do małżeństwa osób transpłciowych oraz ochrony życia rodzinnego ukształtowanego przed tranzycją warto zwrócić uwagę także na dwa **wyroki Try-**

⁶⁸ Decyzja z 9 lutego 2013 r. Tribunale di Reggio Emilia, Włochy; cytowany w: „Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU. Comparative legal analysis”, European Union Agency for Fundamental Rights, 2015, str. 18.

⁶⁹ Decyzja dot. dopuszczalności z 28 listopada 2006 r., skarga nr 35748/05.

⁷⁰ Decyzja dot. dopuszczalności z 28 listopada 2006 r., skarga nr 35748/05.

⁷¹ Wyrok z 16 lipca 2014 r., skarga nr 37359/09.

bunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, dotyczące spraw stanowiących skutki stawiania osobom transpłciowym wymogu rozvodu przed prawnym uzgodnieniem płci.

W sprawie **MB przeciwko Secretary of State for Work and Pensions C-451/16**⁷² TSUE rozpatrywał sytuację transpłciowej kobiety, która mimo przejścia tranzycji medycznej i społecznej nie uzyskała ostatecznego orzeczenia o prawnym uzgodnieniu płci, gdyż chciała uniknąć konieczności rozvodu ze swoją żoną. W momencie, w którym osiągnęła wiek emerytalny określony dla kobiet, odmówiono jej świadczenia. TSUE uznał, że na potrzeby rozpatrywania warunków przyznawania emerytury państwowej, unijne przepisy dotyczące równego traktowania należy rozumieć w ten sposób, że **nie zezwalają na różne traktowanie osób, które przeszły uzgodnienie płci i nie spełniają warunku niepozostawania w małżeństwie oraz osób, które ten warunek spełniają**⁷³.

Z kolei w sprawie **K.B. przeciwko National Health Service Pensions Agency C-117/0141**⁷⁴ za niezgodną z prawem unijnym dyskryminację ze względu na płeć TSUE uznał też nieprzyznanie renty rodzinnej transpłciowej partnerce zmarłej kobiety – świadczenia zgodnie z brytyjskim prawem wypłacanego tylko pozostałemu przy życiu małżonkowi lub małżonce, podczas gdy kobiety nie mogły zawrzeć związku małżeńskiego ze względu na transpłciowość jednej z nich.

2.3. Zagadnienia najnowszego orzecznictwa

W ostatnich latach w orzecznictwie Trybunału dotyczącym tożsamości płciowej pojawiły się także inne istotne zagadnienia.

Sprawa **Rana przeciwko Węgrom**⁷⁵ dotyczyła uchodźcy z Iranu, którego dane metrykalne wskazywały na płeć żeńską, a któremu Węgry odmówiły możliwości uzgodnienia płci i zmiany imienia i nazwiska. Trybunał orzekł naruszenie art. 8 Konwencji, stwierdzając, że nie została zachowana równowaga pomiędzy interesem publicznym, a prawem skarżącego do poszanowania jego życia prywatnego, z uwagi na odmowę dostępu do procedury prawnego uznania płci. Zauważono w szczególności, że krajowy system wykluczył skarżącego wyłącznie dlatego, że nie posiadał węgierskiego aktu urodzenia.

Z kolei w sprawie **R.K. przeciwko Węgrom**⁷⁶ Trybunał również orzekł naruszenie art. 8 Konwencji przez Węgry, tym razem wobec obywatela węgierskiego, w związku z uniemożliwieniem mu przez państwo uzgodnienia płci metrykalnej. W związku z przyjętym

⁷² Wyrok TSUE z 26 czerwca 2018 r.

⁷³ W podobnej sprawie, chociaż nie związanej z kwestią pozostawania osoby transpłciowej w małżeństwie, TSUE wypowiedział się już w 2006 r. W wyroku z 27 kwietnia 2006 r. w sprawie *Richards przeciwko Secretary of State for Work and Pensions* (C-423/04) TSUE stwierdził, że odmowa przyznania osobie transpłciowej, która uzgodniła płeć z męskiej na żeńską bez zmiany w rejestrze urodzeń przynależności do płci – z racji niedopuszczalności dokonania wówczas takiej zmiany – prawa do emerytury w wieku właściwym dla kobiet, nie może być uznane za działanie zgodne z dyrektywą Rady 79/7/WE.

⁷⁴ Wyrok TSUE z 7 stycznia 2004 r.

⁷⁵ Wyrok z 16 lipca 2020 r., skarga nr 40888/17.

⁷⁶ Wyrok z 22 czerwca 2023 r., skarga nr 54006/20.

na Węgrzech w czerwcu 2020 r. ustawowym zakazem tranzycji prawnej wiele podobnych skarg czeka na rozpoznanie w Trybunale. Przepisy krajowe wyraźnie naruszają bowiem w tym zakresie Konwencję.

W sprawie **A.M. i inni przeciwko Rosji**⁷⁷ Trybunał zajmował się decyzją sądu krajowego o ograniczeniu praw rodzicielskich skarżącej, której pozbawiono prawa do kontaktów z dziećmi ze względu na jej transpłciowość i jej rzekomy negatywny wpływ na zdrowie i rozwój dzieci. Trybunał uznał, że doszło do naruszenia art. 8 Konwencji, stwierdzając, że rosyjskie sądy nie dokonały wyważonej i rozsądnej oceny sprawy, a także, że ograniczenie praw rodzicielskich skarżącej i jej kontaktu z dziećmi nie było „konieczne w społeczeństwie demokratycznym”. Trybunał zauważył w szczególności, że sądy krajowe nie uwzględniły w uzasadnieniu specyficznej sytuacji rodzinnej skarżącej. Wskazano ponadto, że decyzja o całkowitym pozbawieniu rodzica kontaktu powinna być podejmowana tylko w najbardziej skrajnych sytuacjach, co nie miało miejsca, biorąc pod uwagę brak widocznej krzywdy dla dzieci w tej sprawie. Trybunał uznał również, że doszło do naruszenia art. 14 Konwencji (zakaz dyskryminacji) w związku z art. 8 w odniesieniu do skarżącej, stwierdzając, że decyzja o ograniczeniu jej kontaktów z dziećmi stanowiła dyskryminację. Zauważył on w szczególności, że tożsamość płciowa skarżącej odegrała znaczącą rolę – a wręcz była czynnikiem decydującym – w decyzjach sądu krajowego.

Sprawa **M. przeciwko Francji**⁷⁸ dotyczyła natomiast osoby interpłciowej, która w okresie dzieciństwa i dojrzewania została poddana operacjom „feminizującym” i zarzucała w związku z tym naruszenie art. 3 Konwencji (zakaz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania), a także naruszenie art. 6 (prawo dostępu do sądu), ponieważ odmówiono jej na szczeblu krajowym przeprowadzenia dochodzenia w sprawie. Niestety Trybunał nie miał możliwości przystąpienia do rozpatrywania sprawy merytorycznie, ponieważ skarga nie spełniała kryteriów dopuszczalności (niewyczerpanie środków krajowych).

2.4. Realizacja standardu międzynarodowego – zarys praktyki państw europejskich

Mimo wypracowania przez Europejski Trybunał Praw Człowieka i Radę Europy powyższego standardu w zakresie uzgodnienia płci, obowiązek zapewnienia dostępności odpowiednich procedur pozostaje niezrealizowany w niektórych państwach członkowskich Rady Europy i Unii Europejskiej. W wielu przypadkach skutkuje to naruszeniem praw człowieka osób transpłciowych.

Najbardziej aktualnych danych statystycznych na temat prawnego uzgodnienia płci w krajach członkowskich Rady Europy dostarcza publikacja z 2022 r., stanowiąca analizę stopnia wdrożenia Rekomendacji Komitetu Ministrów Rec (2010)5⁷⁹.

⁷⁷ Wyrok z 6 lipca 2021 r., skarga nr 47220/19.

⁷⁸ Decyzja dot. dopuszczalności z 26 kwietnia 2022 r., skarga nr 42821/18.

⁷⁹ „Thematic report on legal gender recognition in Europe ...”, op. cit., str. 20.

Przepisy wprost regulujące procedurę uzgodnienia płci lub umożliwiające jej uzgodnienie w oparciu o orzecznictwo) **obowiązują obecnie w 38 państwach członkowskich Rady Europy**⁸⁰. Tym samym w 8 państwach członkowskich procedura ta nie jest w żaden sposób uregulowana⁸¹. Spośród 38 państw zapewniających możliwość uzgodnienia płci metrykalnej, dotychczas 9 wprowadziło rozwiązania oparte na oświadczeniu woli wnioskodawcy (tzw. samookreślenie⁸²). Jednocześnie 24 państwa, mimo jednoznacznego w tej kwestii orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, wciąż wymagają przejścia zabiegów medycznych przed możliwością prawnego uzgodnienia płci (w tym w 12 z tych państw wymóg dotyczy zabiegów sterylizacyjnych). Prawie wszystkie państwa, bo aż 24, wymagają diagnozy transpłciowości postawionej przez specjalistów w toku tranzycji. 19 państw nie wymaga od osoby transpłciowej pozostającej w małżeństwie rozwodu. W odniesieniu do wieku, 17 państw członkowskich wprost uregulowało taką procedurę – uzgodnienia płci dla osób małoletnich – w tym trzy państwa spośród tych, w których tranzycja jest oparta na oświadczeniu woli (samostanowieniu) (Malta, Luksemburg i Hiszpania).

Powyższe dane statystyczne są w publikacji Rady Europy uzupełnione ogólnymi wnioskami i rekomendacjami. Jest wśród nich zalecenie zniesienia wymogu przejścia zabiegów chirurgicznych przed prawnym uzgodnieniem płci, a tym samym wyraźnego oddzielenia opieki medycznej związanej z tranzycją, na którą osoba decyduje się dobrowolnie na podstawie świadomej zgody, od prawnego uzgodnienia płci. W kontekście depatologizacji tranzycji, w tym odchodzenia od obowiązkowej diagnostyki medycznej, wskazano, że państwa członkowskie powinny prowadzić rozmowy z osobami transpłciowymi, osobami interpłciowymi, reprezentującymi je organizacjami społeczeństwa obywatelskiego, pracownikami służby zdrowia, ekspertami w dziedzinie praw człowieka i władzami. Wskazano także, że państwa członkowskie powinny przeanalizować swoje wymogi dotyczące stanu cywilnego w kontekście ustalenia płci prawnej. W kontekście sytuacji obcokrajowców, w powołaniu na omówiony też powyżej wyrok *Rana przeciwko Węgrom*, w publikacji podkreślono konieczność analizy ewentualnych ograniczeń w dostępie do uzgodnienia płci prawnej dla osób niebędących obywatelami danego państwa.

Warto zaznaczyć, że kształt procedury uzgodnienia płci w innych państwach, zwłaszcza europejskich, ma dla polskich postępowań znaczenie nie tylko jako źródło dobrych praktyk. Jak zostanie omówione w rozdziale 4, dotyczącym zagadnień transgranicznych, coraz częściej osoby transpłciowe posiadające obywatelstwo polskie uzgadniają płeć prawną za granicą, występując następnie o ustalenie płci w Polsce w drodze uznania zagranicznego orzeczenia lub zagranicznej decyzji.

⁸⁰ Austria, Belgia, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Republika Czeska, Cypr, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Gruzja, Niemcy, Grecja, Islandia, Irlandia, Włochy, Łotwa, Luksemburg, Liechtenstein, Litwa, Malta, Mołdawia, Czarnogóra, Holandia, Norwegia, Polska, Portugalia, Rumunia, Serbia, Słowacja, Słowenia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Turcja, Ukraina, Zjednoczone Królestwo. Publikacja wymienia również wśród tych państw Federację Rosyjską, wskazując tym samym liczbę 39 państw, która jednak od 16 marca 2022 r. nie jest państwem członkowskim Rady Europy, a liczba państw członkowskich zmniejszyła się tym samym z 47 do 46.

⁸¹ Albania, Andora, Armenia, Azerbejdżan, Węgry, Monako, Macedonia Północna, San Marino.

⁸² Belgia, Dania, Islandia, Irlandia, Luksemburg, Malta, Norwegia, Portugalia, Szwajcaria.

2.5. Podsumowanie

Polska jako państwo członkowskie Rady Europy, a zatem także państwo-strona Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, będącej ratyfikowaną umową międzynarodową, jest zobowiązana przestrzegać praw zagwarantowanych w Konwencji, zgodnie z ich wykładnią wynikającą z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Jak wskazuje w opinii prawnej sporządzonej dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych prof. Lech Garlicki⁸³, podstawowe znaczenie ma tu postanowienie Sądu Najwyższego z 11 stycznia 1995 r. (sygn. akt III ARN 75/94), w którym uznano, że **od momentu wstąpienia Polski do Rady Europy, orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka może i powinno być uwzględniane przy interpretacji przepisów prawa polskiego**. Analogiczne stanowisko zajmowano w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, który – przy wielu okazjach – wskazywał istnienie obowiązku wzięcia pod uwagę standardów sformułowanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka⁸⁴.

W konsekwencji należy stwierdzić, że przedstawione powyżej wymogi Europejskiego Trybunału Praw Człowieka odnośnie do ochrony praw osób transpłciowych, zwłaszcza prawa do życia prywatnego, powinny być w Polsce realizowane. Niewątpliwie byłoby to w pełni możliwe jedynie poprzez przyjęcie odpowiednich rozwiązań legislacyjnych.

Zanim to nastąpi **należy dołożyć wszelkich starań, by procesy o ustalenie płci, prowadzone na podstawie art. 189 Kodeksu postępowania cywilnego, realizowały międzynarodowy standard praw człowieka możliwie najpełniej**.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę zwłaszcza na poniższe **zalecenia** wynikające z orzecznictwa ETPCz, **których realizacja wydaje się możliwa w ramach odpowiednio prowadzonego postępowania cywilnego o ustalenie płci**⁸⁵:

- Procedura powinna być szybka, przejrzysta, dostępna oraz w jak najmniejszym stopniu ingerująca w życie prywatne osoby, której dotyczy.
- Prawne uzgodnienie płci nie może być uzależnione od przejścia przez osobę transpłciową operacji sterylizacyjnych, wpływających na integralność fizyczną lub jakichkolwiek innych zabiegów.
- Znaczącą okolicznością, która powinna być zawsze brana pod uwagę, jest stopień dyskomfortu i przeszkód uniemożliwiających codzienne funkcjonowanie, z którymi musi mierzyć się osoba, której sprawa dotyczy. Im trudniejsza sytuacja indywidualna, tym szybciej ochrona praw człowieka powinna być zapewniona przez prawne uzgodnienie płci.

⁸³ Garlicki L., *Rola sędziego krajowego w procesie wykonywania orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] *Dysfunkcje polskiego prawa – jak poprawić system środków prawnych w Polsce?*, Warszawa 2016.

⁸⁴ Zob. wyrok TK z 12 maja 2011 r., sygn. akt P 38/08; wyrok TK z 20 listopada 2012 r., sygn. akt SK 3/12.

⁸⁵ Praktyczne wskazówki jak realizować poniższe zalecenia zostały przedstawione w rozdziale 7.

3. Synteza orzecznictwa polskiego

dr Paulina Pilch

3.1. Pierwsze próby rozwiązania problemu

Sądowa korekta płci nie jest nowym zagadnieniem w polskim orzecznictwie. Pierwsze próby rozwiązania zagadnienia sądowego uzgodnienia płci miały miejsce już w latach 60. XX w. **Orzeczeniem Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy z dnia 24 września 1964 r. (sygn. akt II Cr 515/64)** sprostowano akt urodzenia na skutek wcześniejszej operacyjnej korekty płci, posługując się analogią z art. 23 ust. 3 dawnego prawa o aktach stanu cywilnego. Przy czym skutek wyroku następował jedynie na przyszłość i nie korygował przeszłości.

Powyższe orzeczenie było jednak jednorazowe. W 1978 r. doszło natomiast do pierwszej próby systemowego rozwiązania problemu. **W uchwale Sądu Najwyższego z 25 lutego 1978 r. (sygn. akt III CZP 100/77)** uznano za dopuszczalną zmianę oznaczenia płci bez konieczności przeprowadzania operacji. W tym samym orzeczeniu sąd uznał, iż możliwe jest sprostowanie aktu urodzenia.

W kilku sprawach rozpoznanych przez sądy rejonowe w latach 1982–1987, dochodziło do prostowania, a nawet zmiany aktów urodzenia co do płci oraz – w związku z tym – brzmienia imienia i nazwiska.

W latach 80. i wczesnych latach 90. XX w. podjęto szereg prób rozwiązania problemu braku podstawy prawnej do orzekania o ustaleniu płci. Stosunkowo bogate piśmiennictwo z tamtego okresu⁸⁶ skupiało się na dwóch podstawowych zagadnieniach, jakimi były: odpowiedź na pytanie, **czy w świetle obowiązujących przepisów w ogóle dopuszczalne jest orzeczenie o płci osoby**, a w przypadku pozytywnej odpowiedzi na powyższe pytanie, **jak taka zmiana powinna zostać odwzorowana w aktach stanu cywilnego**. Pojawiły się również postulaty, aby zagadnienie uregulować systemowo albo poprzez

⁸⁶ Przykładowo: Filar M., *Prawne i społeczne aspekty transseksualizmu*, PiP 1987, nr 7, str. 67; Filar M., *Prawne i społeczne aspekty transseksualizmu* [w:], *Prawo a medycyna u progu XXI wieku* pod red. M. Filara, Toruń 1987, str. 83; Filar M., *Głos do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP 37/89, PiP 1990, nr 10, str. 116–118; Radwański Z., *Głos do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP 37/89, OSP 1991 z. 2 poz. 35; Pisuliński J., *Głos do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP 37/89, PiP 1991, nr 6, str. 112–116; Ignatowicz J., *Głos do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 września 1995 r.*, III CZP 118/95., OSP 1996, z. 4 poz. 78; Filar M., *Transseksualizm jako problem prawny*, PS 1996, nr 1.

uchwalenie odpowiednich regulacji lub zmian w Kodeksie cywilnym, albo w prawie o aktach stanu cywilnego⁸⁷.

3.2. Określenie standardu – orzecznictwo lat 90. XX wieku

Lata 90. XX w. przyniosły odpowiedzi na powyższe pytania i ukształtowały orzecznictwo w przedmiocie uzgodnienia płci metrykalnej. Nie stało się tak jednak w wyniku uchwalenia odpowiednich przepisów, a w oparciu o orzecznictwo Sądu Najwyższego. Poniżej przedstawiamy syntetyczne podsumowanie dotychczasowej linii orzeczniczej oraz omawiamy najważniejsze i najciekawsze orzeczenia.

3.2.1. Sposób odzwierciedlenia uzgodnienia płci w akcie urodzenia

Po wspomnianym wyroku SN z 1978 r., który dopuszczał zmianę oznaczenia płci w akcie urodzenia, **w 1989 r. Sąd Najwyższy w składzie 7 sędziów podjął uchwałę i nadał jej moc zasady prawnej**. W odpowiedzi na pytanie Prokuratora Generalnego SN **w dniu 22 czerwca 1989 r. (sygn. akt III CZP 37/89)** uznał, że „występowanie transseksualizmu nie daje podstawy do sprostowania oznaczenia płci w akcie urodzenia. Głównym argumentem SN stojącym za powyższą uchwałą były ówczesne przepisy o aktach stanu cywilnego, zgodnie z którymi możliwe było sprostowanie aktu cywilnego w razie błędnego lub nieścisłego jego zredagowania. SN uznał, że sprostować jednak można tylko to, co było błędne od początku, tj. w dacie sporządzenia aktu (*ex tunc*); natomiast późniejsze zmiany poszczególnych elementów stanu cywilnego (*ex nunc*) zarejestrowane są z reguły w formie wzmianek dodatkowych, wyjątkowo zaś dopuszczalne jest ustalenie treści aktu stanu cywilnego, jeżeli akt unieważniony ma być zastąpiony nowym aktem, jak również sporządzenie nowego aktu urodzenia, przy jednoczesnym skreśleniu dotychczasowego, w razie orzeczenia przypisania (art. 32 pkt 1 i art. 49 ust. 1 a.s.c.). Prawo o aktach stanu cywilnego nie przewiduje w szczególności zmiany zapisu w akcie urodzenia dotyczącego płci. Poza tym aktem prawnym także żaden inny przepis nie przewiduje możliwości tzw. sądowej zmiany płci”.

Powyższa uchwała stanowi standard orzeczniczy do dziś. Po uzyskaniu orzeczenia sądu w sprawie swojej płci, kierownik urzędu stanu cywilnego z urzędu nadaje nowy numer PESEL oraz wprowadza wzmiankę dodatkową dotyczącą zmiany oznaczenia płci w oparciu o wyrok sądu, a następnie na wniosek osoby zainteresowanej⁸⁸ wydaje decyzję dotyczącą imienia i – w niektórych przypadkach – nazwiska osoby transpłciowej. To roz-

⁸⁷ Za wprowadzeniem nowych przepisów regulujących zagadnienie uzgodnienia płci opowiedzieli się m.in. M. Filar M., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r.*, jw.; J. Pisuliński, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r.*, jw.; Leszczyński J., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP 37/89, Pal. 1992, nr 3–4, str. 100; Safjan M., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 1991 r.*, III CRN 28/91, Ps 1993, nr 2, str. 90. Przeciwny wprowadzeniu odrębnych przepisów był Zielonacki A., *Zmiana płci w świetle prawa polskiego*, RPEiS 1988, z. 2, str. 39 i n.

⁸⁸ Coraz częstszą praktyką jest też ustalanie przez sądy imienia wyrokiem, obok ustalenia płci osoby transpłciowej (w sytuacji, w której z takim wnioskiem powód lub powódka wystąpił w pozwie albo w toku postępowania). Wówczas Kierownik USC dokonuje zmiany imienia, i ewentualnie też nazwiska, na podstawie wyroku, bez konieczności składania dodatkowego wniosku.

wiązanie, jakkolwiek niechętnie przyjmowane przez osoby transpłciowe, które wolałyby, aby sam fakt korekty płci nie był widoczny w ich dokumentach, jest przyjęte w praktyce. Warto przy tym podkreślić, że uzgodnienie danych jest widoczne wyłącznie w odpisie zupełnym aktu urodzenia – akt skrócony po korekcie wskazuje tylko na nowe dane.

Na początku lat 90. XX w. w doktrynie żywa była dyskusja dotycząca tego, **na jakim podstawie prawnej powinno odbywać się orzekanie o korekcie płci**, w szczególności czy postępowanie to powinno być postępowaniem przeprowadzonym na podstawie przepisów o aktach stanu cywilnego, czy na podstawie orzeczenia wydanego w wyniku powództwa o ustalenie na podstawie art. 189 k.p.c. Drugim kluczowym zagadnieniem było **pytanie o legitymację bierną uczestnika takiego postępowania**.

3.2.2. Poczucie przynależności do danej płci jako dobro osobiste – określenie podstawy powództwa

Kolejnym orzeczeniem, które ukształtowało linię orzeczniczą jest **postanowienie Sądu Najwyższego z 22 marca 1991 r. (sygn. akt III CRN 28/91)**. SN uznał w nim, że poczucie przynależności do danej płci jest dobrem osobistym w rozumieniu art. 23 k.c.⁸⁹ i można dochodzić jego ochrony w trybie procesowym. Do dziś właśnie to orzeczenie stanowi podstawę każdego procesu o uzgodnienie płci metrykalnej.

Powyższe postanowienie wyjaśniło wątpliwości prawne związane z trybem, w jakim osoba transpłciowa musi dochodzić korekty aktu urodzenia, wskazując art. 189 k.p.c. jako podstawę dla takiego powództwa. Cennym elementem postanowienia SN było wskazanie wprost, że poczucie przynależności do danej płci stanowi dobro osobiste podlegające ochronie. Równocześnie jednak orzeczenie to stało się podstawą do dalszych dyskusji dotyczących tego, kto powinien być stroną pozwaną w takim procesie. W postanowieniu SN uznał również, że **uwzględnienie powództwa o ustalenie płci uzależnione jest od oceny przez sąd trwałości poczucia przynależności osoby transpłciowej do danej płci**, co – w ocenie SN – wskazywało na wymóg podjęcia określonych interwencji medycznych, przede wszystkim podjęcia terapii hormonalnej i – w przypadku transpłciowych mężczyzn – poddania się mastektomii. Obecnie sądy nie tylko nie wymagają przejścia zabiegów medycznych przed rozpoczęciem procesu, ale nawet często nie poruszają kwestii interwencji medycznych innych niż terapia hormonalna w trakcie przesłuchania strony⁹⁰.

3.2.3. Legitymacja bierna rodziców powoda w procesie o ustalenie płci

Wątpliwości dotyczące tego, kto może być stroną pozwaną rozwiązał SN **w uchwale z 22 września 1995 r. (sygn. akt III CZP 118/95)**, w której stwierdził, że „**zmiana płci możliwa jest tylko na podstawie orzeczenia wydanego w procesie, w którym pozwanymi są rodzice strony powodowej**”. W przypadku gdy rodzice nie żyją, pozwanym musi być

⁸⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2023 r. poz. 1610, ze zm.; dalej: „k.c.”).

⁹⁰ Więcej informacji, wraz z rekomendacjami, na temat postępowania dowodowego w rozdziale 7.

kurator ustanowiony dla nieżyjących rodziców. SN potwierdził również, że niedopuszczalne jest sprostowanie aktu urodzenia, można jedynie dokonać na nim wzmianki.

Kwestia pozywania rodziców budzi wiele wątpliwości natury etycznej. W sytuacji, gdy rodzice wspierają dziecko, psychologiczny efekt bycia pozwany powoduje, że uczestnictwo w procesie jest dla nich wyjątkowo trudne. Z kolei, gdy rodzice lub jedno z nich kwestionują transpłciowość dziecka, bardzo często udaje im się znacznie przeciągać proces. Kwestie praktyczne związane z uczestnictwem rodziców w procesie o uzgodnienie płci przedstawiamy w rozdziale 7 opracowania.

Uchwała z 1995 r. wywołuje również wątpliwości natury jurydycznej. **Większość sądów stoi na stanowisku, że jeżeli jedno z rodziców nie żyje, należy pozwać żyjącego rodzica i nie powstaje wtedy konieczność wyznaczania kuratora**⁹¹. Wynika to z założenia, że cała konstrukcja pozywania rodziców jest sztuczna i wynika z braku odpowiednich regulacji. Jeśli jedno z rodziców żyje, to istnieje druga strona postępowania i nie ma potrzeby mnożenia podmiotów po stronie pozwanej. Zdarzają się jednak sytuacje, w których mimo tego sąd wzywa strony do wystąpienia o ustanowienie kuratora. Wpływa to oczywiście na przewlekłość postępowania, a nawet może skutkować jego umorzeniem, jeśli strona nie spełni wezwania.

Drugą wątpliwością, jaka pojawia się w praktyce orzeczniczej sądów, jest **kwestia liczby kuratorów dla nieżyjących rodziców**. W większości przypadków sądy wyznaczają jednego kuratora, jednak zdarzały się przypadki (np. w Sądzie Okręgowym w Bydgoszczy, Sądzie Okręgowym w Płocku), gdy sąd okręgowy występował do sądu rejonowego z dwoma odrębnymi wnioskami o wyznaczenie osobnych kuratorów dla każdego z nieżyjących rodziców. Praktyka taka wydaje się nieuzasadniona i może prowadzić do nadmiernej przewlekłości postępowania i niepotrzebnego mnożenia jego kosztów.

Przytoczone trzy orzeczenia Sądu Najwyższego z lat 90. XX w. określiły linię orzeczniczą dotyczącą spraw o ustalenie płci. Procedura, na jaką wskazują te orzeczenia, stosowana jest w sądach w całej Polsce od ponad 30 lat. Zdarzają się jednak sytuacje, w których sędziowie sądów okręgowych oddalają powództwo o ustalenie płci na podstawie art. 189 k.p.c., argumentując to brakiem regulacji zezwalającej im na wydanie takiego orzeczenia. Sytuacje takie należą do rzadkości, a gdy do nich dochodzi sądy apelacyjne uchylają orzeczenia sądów okręgowych i uwzględniają powództwo lub zwracają sprawę do ponownego rozpatrzenia, wyraźnie wskazując na linię orzeczniczą ukształtowaną przez SN.

3.2.4. Wymóg przejścia określonych zabiegów medycznych

Sądy nie prezentują jednolitego podejścia do kwestii zabiegów medycznych. Sprawa jest bowiem skomplikowana, również z prawnego punktu widzenia. Z jednej strony lekarze wydający diagnozę dla celów przeprowadzenia postępowania sądowego, co do zasady sporzą-

⁹¹ Stanowisko to zostało jasno wyrażone w omówionym poniżej wyroku SN z 10 stycznia 2019 r. (sygn. akt II CSK 371/18), w którym jednoznacznie wskazano, że konieczność pozwania rodziców wynika jedynie ze struktury postępowania procesowego (w postępowaniu procesowym musi istnieć druga strona procesu) SN w wyroku z 2019 r. stwierdził wprost, że rodzice nie mają interesu prawnego w ustaleniu płci swojego dorosłego dziecka.

dzają ją dopiero, gdy pacjent rozpocznie terapię hormonalną. Ten element budzi najmniej kontrowersji. Postanowienie SN z 1991 r. stawiało natomiast dodatkowo wymóg przejścia przez transpłciowych mężczyzn zabiegu mastektomii, natomiast postanowienie z 1995 r. dopuszczało sądową korektę płci dopiero po zabiegu chirurgicznym. W Kodeksie karnym istnieje przepis art. 156 § 1 pkt 1 penalizujący działania mające na celu pozbawienie człowieka zdolności płodzenia. Z tego powodu lekarze odmawiają przeprowadzenia zabiegów mających wpływ na płodność, bez przedstawienia sądowego orzeczenia w sprawie ustalenia płci. Zabieg mastektomii nie jest zabiegiem pozbawiającym daną osobę zdolności płodzenia *per se*, dlatego może być on wykonywany przed sądowym ustaleniem płci metrykalnej.

Nie powinny się zdarzać sytuacje, w których sędzia od faktu przeprowadzenia zabiegów medycznych uzależnia orzeczenie o płci powoda. Często jest wręcz odwrotnie i sędziowie w ustnym uzasadnieniu podkreślają, że dopiero prawomocne orzeczenie staje się dla osoby transpłciowej podstawą do dokonania zabiegów chirurgicznych, w szczególności tych najbardziej inwazyjnych. Rekomendacje co do wymogów stawianych osobom transpłciowym w toku postępowania, uwzględniające najnowsze stanowisko środowiska medycznego, zostały przedstawione w rozdziale 7.

3.3. Nowe zagadnienia – najnowsze orzecznictwo

Po wielu latach stosowania powyżej opisanej procedury druga i trzecia dekada XXI w. przyniosły nowe zagadnienia dotyczące sądowego ustalenia płci.

3.3.1. Zmiana stanowiska co do legitymacji biernej dzieci powoda

Pierwsze z nich powstało na kanwie **wyroku Sądu Najwyższego z 6 grudnia 2013 r. (I CSK 146/13)** i dotyczyło zakresu podmiotów, które muszą być stroną pozwaną w procesie. W wyroku tym SN uznał, że do kręgu podmiotów legitymowanych biernie oprócz rodziców należą również małżonek oraz dzieci osoby transpłciowej, ponieważ również oni mają interes prawny w ustaleniu płci powoda. Wyrok ten był szeroko komentowany jako zmiana stanowiska SN co do kręgu pozwanych w procesie o ustalenie płci osoby transpłciowej. W szczególności konkluzją wyroku było stanowisko, że osoby transpłciowe będą zmuszone pozywać także swoje dzieci, co stanowiło jeszcze bardziej dotkliwą ingerencję w życie rodzinne, znacząco wpłynęłoby na długość postępowań i uczyniło je jeszcze trudniejszymi, w szczególności, gdy dzieci osoby transpłciowej są małoletnie. Rzadko osoby transpłciowe przechodząc proces tranzyjacji pozostają w związku małżeńskim, a nawet jeśli tak jest, to zasadnicza większość z nich rozwodzi się ze współmałżonkiem przed wystąpieniem do sądu z powództwem o ustalenie płci. Wynika to z tego, że w wyniku orzeczenia o uzgodnieniu płci osoby transpłciowej pozostawałaby ona w związku małżeńskim z osobą tej samej płci, co nie jest w Polsce prawnie możliwe. Nie jest natomiast rzadkością fakt posiadania dzieci. Wspomniany wyrok zapadł jednak na podstawie specyficznego stanu faktycznego. Transpłciowa kobieta w pozwie o ustalenie płci zataiła fakt, iż pozostaje w związku małżeńskim

oraz posiada pochodzące z tego związku małżeńskiego dzieci. W konsekwencji, w momencie uprawomocnienia się wyroku potwierdzającego, że jest ona kobietą doszło do sytuacji, w której pozostawała ona w małżeństwie jedнопłciowym. W związku z zaistniałą sytuacją prokurator wystąpił do sądu o wznowienie postępowania zakończonego wyrokiem ustalającym płeć powódki, do czego doszło i sąd okręgowy oddalił powództwo o ustalenie płci ze względu na fakt pozostawania przez powódkę w związku małżeńskim.

Do wydania wskazanego powyżej wyroku SN z 6 grudnia 2013 r. doszło w wyniku wniesienia przez transpłciową kobietę skargi kasacyjnej. Tym samym wyrok zapadł w oparciu o bardzo szczególny stan faktyczny, w którym głównym elementem zainteresowania prokuratora był fakt powstania małżeństwa jedнопłciowego, a nie sam fakt posiadania przez powódkę dzieci. Wyrok został jednak zinterpretowany jako zmiana linii orzeczniczej, a podejście to zostało zrewidowane dopiero kolejnym wyrokiem Sądu Najwyższego.

Wyrok Sądu Najwyższego z 10 stycznia 2019 r. (sygn. II CSK 371/18) zapadł na podstawie stanu faktycznego, w którym transpłciowa kobieta, stanu wolnego, wystąpiła do sądu z powództwem o ustalenie jej płci. Powódka nie ukrywała, że jest rodzicem kilkorga dzieci, w tym dwóch małoletnich synów. Sąd Okręgowy w Sieradzu w wyroku z dnia 9 lutego 2017 r. (sygn. IC 50/16) oddalił powództwo, ponieważ powódka odmówiła pozwania swoich dzieci, a nawet wskazania ich danych. Apelację od tego wyroku wniósł Rzecznik Praw Obywatelskich, który wcześniej przystąpił do postępowania. Sąd Apelacyjny w Łodzi, w wyroku z 15 grudnia 2017 r. (sygn. I ACa 531/17), zmienił zaskarżony wyrok i uwzględnił powództwo. Jak wynika z uzasadnienia wyroku Sądu Apelacyjnego, przedmiotem postępowania w sprawie o ustalenie płci nie są prawa i obowiązki członków rodziny powódki, lecz ustalenie płci znajdujące odzwierciedlenie w jej akcie urodzenia. Prawa i obowiązki dziecka wobec rodziców i rodziców wobec dziecka są takie same, bez względu na płeć dziecka i bez względu na płeć jego rodzica. Sąd nie stwierdził ponadto, żeby dobro małoletniego syna powódki sprzeciwiało się uwzględnieniu powództwa. Sąd Najwyższy zajął się sprawą po skardze kasacyjnej Prokuratora Regionalnego w Łodzi i skargę oddalił, przychylając się do argumentacji przedstawionej przez Rzecznika Praw Obywatelskich w odpowiedzi na skargę kasacyjną Prokuratora.

Konieczność pozywania rodziców przez osobę dochodzącą ustalenia zmiany oznaczenia płci jest dostosowaniem do konstrukcji procesu dwustronnego, wynikającym z luki prawnej w postaci braku regulacji określającej wprost procedurę uzgodnienia płci. Wykorzystanie w tym celu założeń powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.), będące przyjętym przez judykaturę rozwiązaniem, narzuca konieczność wystąpienia strony pozwanej ze względu na charakter trybu procesowego, ale nie oznacza to, że bez udziału rodziców rozstrzygnięcie w sprawie o uzgodnienie płci nie byłoby możliwe z powodu ich interesu prawnego związanego z przedmiotem postępowania. W konsekwencji, jak wskazał Sąd Najwyższy, **oczywiste jest, że dzieci osoby transpłciowej nie posiadają biernej legitymacji procesowej w sprawie o ustalenie płci, a tym samym nie muszą występować po stronie pozwanej.**

Wydawało się, że powyższe orzeczenie zamknie temat pozywania dzieci osoby transpłciowej. Niestety we wrześniu 2022 roku Prokurator Generalny zwrócił się do Sądu Najwyższego o podjęcie uchwały w składzie siedmiu sędziów⁹². Zdaniem Prokuratora Generalnego konstytucyjne prawo do ochrony życia prywatnego i rodziny nakazuje pozywać przez osobę transpłciową, w sprawie o ustalenie płci metrykalnej, nie tylko rodziców, ale i nierozwiedzonego małżonka i ich dzieci.

3.3.2. Proces o uzgodnienie płci osoby małoletniej⁹³

Kolejną zmianą w orzecznictwie ostatnich kilku lat jest dopuszczenie przez sądy możliwości dochodzenia ustalenia płci w procesie przez osoby małoletnie. Jeszcze kilka lat temu nieliczne próby kierowania powództw przez małoletnich spotykały się z niepowodzeniem. Przełomowa okazała się praktyka, chociaż nie poparta żadnym wcześniejszym orzeczeniem Sądu Najwyższego czy innymi wytycznymi wyższych instancji. Rodzice osób małoletnich zaczęli występować około roku 2019 do sądów rejonowych o wyznaczenie kuratora dla małoletniego w celu umożliwienia małoletniemu pozwania rodziców w procesie o uzgodnienie płci. Małoletni nie może reprezentować się sam i rodzice nie mogą reprezentować dziecka, ze względów formalnych, w sporze przeciwko samym sobie. Sądy rejonowe wyznaczają takich reprezentantów⁹⁴ zazwyczaj spośród wskazanych adwokatów i radców prawnych, którzy następnie występują z powództwem w imieniu małoletniego przeciwko rodzicom. Obecnie sądy orzekają o uzgodnieniu płci osób małoletnich na takich samych zasadach na jakich orzekają w przypadku osób dorosłych. Jedyną różnicę stanowi obecność reprezentanta małoletniego.

3.4. Podsumowanie

Powyżej omówione orzeczenia ukształtowały standard orzeczniczy w zakresie orzekania o sądowym ustaleniu płci. Stanowią podstawę, do jakiej mogą odwołać się sędziowie, na których wokandzie pojawi się sprawa z powództwa osoby transpłciowej o ustalenie jej płci. Nadal jednak w praktyce orzeczniczej pojawia się wiele rozbieżności i niespójności. Wątpliwości budzi wiele elementów samego procesu, dokumenty niezbędne w trakcie postępowania, potencjalny udział świadków, oczekiwania stawiane przez sąd powodom i powódkom, jak również wiele drobniejszych, praktycznych spraw jedynie zasygnalizowanych powyżej. W rozdziale 7 niniejszej publikacji omawiamy zagadnienia praktyczne związane z procesem o ustalenie płci i staramy się rozwiązać pojawiające się w praktyce orzeczniczej wątpliwości.

⁹² Sygn. akt III CZP 143/22, data wpływu 9 września 2022 r. Pełna treść pytania Prokuratora to: „Czy w sprawie o ustalenie albo zmianę płci wytoczonej przez osobę transseksualną pozostającą w związku małżeńskim lub posiadającą dzieci, po stronie pozwanej muszą wystąpić obok żyjących rodziców, nierozwiedziony małżonek lub dzieci powoda, a ich współuczestnictwo ma charakter współuczestnictwa jednolitego (art. 73 § 2 k.p.c. w zw. z art. 72 § 2 k.p.c.)?”.

⁹³ Więcej na ten temat w rozdziale 7.

⁹⁴ Aktualnie reprezentanta dziecka, zgodnie z art. 99 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809; dalej: „Kodeks rodzinny i opiekuńczy” lub „k.r.o.”).

4. Zagadnienia transgraniczne

Milena Adamczewska-Stachura

4.1. Uznawanie zagranicznych orzeczeń

Omawiane w niniejszej publikacji postępowanie o ustalenie płci metrykalnej na podstawie art. 189 Kodeksu postępowania cywilnego w praktyce nie jest jedyną możliwą drogą uzyskania wzmianki dodatkowej w akcie urodzenia oraz zmiany danych. Uzgodnienie płci metrykalnej w Polsce może też nastąpić poprzez uznanie zagranicznego orzeczenia (lub zagranicznej decyzji). Ścieżka ta jest coraz powszechniejsza – polscy obywatele i obywatelki, mieszkający za granicą, w zależności od przepisów krajowych miejsca zamieszkania mogą najczęściej przejść cały proces tranzycji, w tym zmiany danych oraz oznaczenia płci, poza Polską.

Mając na uwadze, że w wielu krajach procedura ta jest znacznie szybsza, bardziej dostępna niż w Polsce i zgodna z prawami człowieka, dla wielu osób transpłciowych ta droga okazuje się wybranym rozwiązaniem. Zwłaszcza, że coraz częstsza – i zalecaną – praktyką jest dokonywanie przez kierowników Urzędów Stanu Cywilnego uzgodnienia płci metrykalnej bezpośrednio na podstawie zagranicznego orzeczenia, bez konieczności przejścia postępowania o jego uznanie przed polskim sądem. Nawet jeśli natomiast postępowanie okazuje się konieczne, jest ono prowadzone w trybie nieprocesowym, a zatem zdecydowanie mniej ingerującym w życie prywatne osoby transpłciowej, przede wszystkim przez brak konieczności zaangażowania rodziców w sprawę.

4.1.1. Przepisy prawne mające znaczenie dla zagadnienia

Podstawą prawną dokonania przez kierownika USC wzmianki dodatkowej o uzgodnieniu płci metrykalnej w akcie urodzenia na podstawie zagranicznego orzeczenia jest art. 108 ust. 1 ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego⁹⁵. Przepis ten wskazuje, że orzeczenie może być podstawą dokonania wzmianki, jeśli podlega uznaniu, a więc, że nie mogą zachodzić przesłanki negatywne wymienione w art. 1146 k.p.c. t.j.: orzeczenie jest prawomocne w państwie, w którym zostało wydane; rozstrzygnięcie nie zapadło w sprawie należącej do wyłącznej jurysdykcji sądów polskich; strony postępowania nie

⁹⁵ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1681, t.j., dalej: „ustawa – Prawo o aktach stanu cywilnego”).

były pozbawione możliwości obrony; sprawa o to samo roszczenie między tymi samymi stronami nie zawisła w Rzeczypospolitej Polskiej wcześniej niż przed sądem państwa obcego; orzeczenie nie jest sprzeczne z wcześniej wydanym prawomocnym orzeczeniem sądu państwa obcego, spełniającym przesłanki jego uznania w Rzeczypospolitej Polskiej, zapadłym w sprawie o to samo roszczenie między tymi samymi stronami; orzeczenie nie jest także sprzeczne z podstawowymi zasadami porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej (klauzula porządku publicznego).

Zgodnie z art. 1145 k.p.c., w Polsce przyjęto system automatycznego uznania zagranicznego orzeczenia, bez potrzeby przeprowadzania jakiegokolwiek postępowania i wydawania władczego aktu przez polski organ państwowy. W doktrynie wskazuje się, że „orzeczenie zagraniczne staje się zatem skuteczne w Polsce zasadniczo w tym samym momencie, w którym zaczyna wywoływać skutki w państwie pochodzenia, pod warunkiem, że spełnione są przesłanki jego uznania. Oceny w tym względzie dokonuje *ad hoc* każdy polski organ państwowy, przed którym toczy się postępowanie, dla którego wyniku znaczenie ma zagraniczne orzeczenie”⁹⁶.

4.1.2. Orzecznictwo i praktyka

Sąd Okręgowy w Warszawie kilkakrotnie zajmował się już odpowiedzią na pytanie, czy zagraniczne orzeczenie lub decyzja administracyjna w przedmiocie korekty płci podlegają uznaniu na terenie Polski.

W pierwszym postanowieniu z dnia 1 czerwca 2016 r. (sygn. akt VI Co 542/16) sąd uznał, że podlega uznaniu na terytorium Polski postanowienie niemieckiego sądu, w którym orzeczono o płci obywatela polskiego. Sąd stwierdził, że nie wystąpiła żadna z przesłanek odmowy uznania orzeczenia sądu obcego wymieniona w art. 1146 k.p.c.

Z kolei postanowieniem z dnia 14 lutego 2018 r. (sygn. akt VI Co 1080/16), Sąd Okręgowy w Warszawie zdecydował, że podlega uznaniu na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej świadectwo uznania płci prawnej (Gender Recognition Certificate), wydane w Wielkiej Brytanii przez Gender Recognition Panel. Również w tym wypadku Sąd Okręgowy wyjaśnił, że nie zachodzi żadna z przesłanek odmowy uznania zagranicznego orzeczenia, chociaż pewnym wyzwaniem było wykazanie, że Gender Recognition Certificate jest decyzją ostateczną i prawomocną, ponieważ prawo brytyjskie nie przewiduje nadawania dokumentom klauzuli prawomocności. Ostatecznie osoba, której dotyczyła sprawa, uzyskała od przedstawicieli Gender Recognition Panel pisemne oświadczenie potwierdzające, że przedstawiony dokument jest ostateczny i że wszelkie terminy umożliwiające jego sądową kontrolę minęły, a tym samym jest to dokument prawomocny. Sąd Okręgowy w Warszawie uznał takie oświadczenie za wystarczające. Od tego czasu, Gender Recognition Panel wydało już tożsame oświadczenie potwier-

⁹⁶ Ereciński T. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. Tom VI. *Międzynarodowe postępowanie cywilne. Sąd polubowny (arbitrażowy)*, wyd. V, LEX 2017.

dzające ostateczność dokumentu o uzgodnieniu płci (Gender Recognition Certificate) dla wielu polskich obywaterek i obywateli.

Od czasu wydania powyższego postanowienia z 2018 r., Sąd Okręgowy w Warszawie postanowił także⁹⁷ o uznaniu na obszarze RP decyzji lub orzeczeń dotyczących ustalenia płci metrykalnej w Norwegii, Islandii i Niderlandach.

Co prawda, pomimo powyższego stanowiska Sądu Okręgowego w Warszawie w wielu sprawach, Sąd Apelacyjny w Katowicach postanowieniem z dnia 13 czerwca 2017 r. (sygn. akt V ACz 495/17) oddalił zażalenie na postanowienie Sądu Okręgowego w Gliwicach z dnia 28 marca 2017 r. (sygn. akt II CO 81/16) oddalające wniosek o uznanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej postanowienia Sądu Okręgowego w Kolonii w sprawie dotyczącej sądowego ustalenia płci. Istotne jednak, że Sąd Apelacyjny w Katowicach orzeczenie sądu niemieckiego uznał za sprzeczne z podstawowymi zasadami porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej z uwagi na to, że wnioskodawca pozostawał w związku małżeńskim. W konsekwencji uznania zagranicznego orzeczenia i zmiany oznaczenia jego płci w akcie urodzenia, pozostawałby w Rzeczypospolitej Polskiej w związku małżeńskim z osobą tej samej płci, a to, w ocenie Sądu Apelacyjnego w Katowicach, prowadziłoby do naruszenia art. 18 Konstytucji i art. 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Jak zostało omówione w rozdziale 3, w sprawach prowadzonych w Polsce na podstawie art. 189 k.p.c. sądy również wymagają, aby powód lub powódka nie pozostawali w związku małżeńskim, z tego samego powodu.

Linia orzecznicza co do uznawania zagranicznych orzeczeń lub decyzji o ustaleniu płci metrykalnej jest już więc coraz bardziej ugruntowana. Wyzwaniem pozostaje kwestia różnorodności „orzeczeń” zagranicznych organów, będących przedmiotem wniosków o ich uznanie. W związku bowiem z coraz powszechniejszym upraszczaniem procedury uzgodnienia płci metrykalnej w wielu państwach Rady Europy, w niektórych krajach żadne orzeczenie lub decyzja nie są wydawane, a dane są zmieniane w rejestrze i w akcie stanu cywilnego wyłącznie na podstawie deklaracji osoby transpłciowej (tak np. w Niderlandach). W innych krajach, wydawane decyzje lub orzeczenia mogą być skrótowe, nieopatrzone klauzulą ostateczności i prawomocności (jak w Wielkiej Brytanii), lub wydawane przez organ zajmujący się również zupełnie innymi sprawami (np. w Norwegii – Norwegian Tax Administration). Niezależnie jednak od wskazanej „nietypowości” zagranicznych orzeczeń i decyzji, kluczowe w postępowaniach dotychczas pozytywnie rozstrzygniętych było dołączenie do wniosku jakiejś formy zaświadczenia, sporządzonego przez zagraniczny organ, z którego wynikało, że „orzeczenie” ma charakter prawomocny i ostateczny, zazwyczaj z wyjaśnieniem stosownych przepisów kraju, w którym dane metrykalne zostały uzgodnione.

⁹⁷ Co najmniej – spraw tych mogło być więcej. W toku pozostają też postępowania dotyczące orzeczeń innych państw, np. Hiszpanii.

4.1.3. Rekomendowany sposób postępowania

W świetle przywołanych przepisów prawnych oraz coraz obszerniejszego orzecznictwa, dopuszczalne jest wprowadzanie wzmianki dodatkowej o uzgodnieniu płci przez kierownika USC, na podstawie zagranicznego orzeczenia, bez potrzeby uznawania tego orzeczenia przez sąd w postępowaniu nieprocesowym. Jest to jednocześnie rozwiązanie rekomendowane z punktu widzenia praw człowieka – pozwala uniknąć zbędnego postępowania sądowego, z którym związany jest czas i koszty.

Ponadto wniosek do kierownika USC o dokonanie wzmianki dodatkowej o uzgodnieniu płci na podstawie zagranicznego orzeczenia może zostać przez osobę transpłciową połączony z odpowiednio uzasadnionym wnioskiem o zmianę imienia (i ewentualnie nazwiska)⁹⁸. Pozwala to jeszcze bardziej ułatwić i przyspieszyć procedurę, będąc rozwiązaniem korzystnym przede wszystkim dla osoby transpłciowej, a jednocześnie także dla organu administracji.

W praktyce kierownicy USC decydują się zazwyczaj (choć nie zawsze) na dokonanie stosownej wzmianki i zmianę numeru PESEL na podstawie brytyjskiego Gender Recognition Certificate. Jak można przypuszczać, w związku z najstarszym, a tym samym najbardziej znanym orzecznictwem dotyczącym uznania takiej decyzji przez Sąd Okręgowy w Warszawie. Nie ma jednak żadnych przeszkód, aby również w przypadku orzeczeń lub decyzji innych państw organy administracji samodzielnie dokonywały oceny, czy wystąpiły przesłanki uznania zagranicznego orzeczenia w danej sprawie.

4.2. Ustalenie płci metrykalnej osoby cudzoziemskiej

Element transgraniczny może wystąpić także w sprawie, w której o ustalenie płci metrykalnej wnosi w Polsce osoba cudzoziemska, co wymaga po pierwsze ustalenia prawa właściwego.

Zgodnie z art. 12 ust. 1 Konwencji dotyczącej statusu uchodźców⁹⁹, status osobowy każdej osoby uchodźczej – a do takiego z pewnością należy zaliczyć oznaczenie jej płci metrykalnej – określa prawo państwa jej stałego zamieszkiwania, a jeżeli nigdzie stale nie zamieszkuje, prawo państwa, w którym przebywa. Z tym przepisem spójne są przepisy ustawy Prawo prywatne międzynarodowe¹⁰⁰. Zgodnie z art. 3 ust. 2 p.p.m., gdy sprawa dotyczy osoby, której więzy z państwem ojczystym uległy trwałemu zerwaniu z powodu naruszania w tym państwie podstawowych praw człowieka, stosuje się prawo państwa, w którym znajduje się miejsce zamieszkania tej osoby.

⁹⁸ Podstawą prawną wniosku o zmianę imienia i ewentualnie również nazwiska jest wówczas art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 17 października 2008 r. o zmianie imienia i nazwiska (Dz.U. z 2021 r. poz. 1988, t.j.).

⁹⁹ Sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. nr 119, poz. 515).

¹⁰⁰ Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. z 2023 r. poz. 503, dalej: „p.p.m.”).

Nie ulega zatem wątpliwości, że w sprawach o ustalenie płci osoby transpłciowej, której przyznano status uchodźcy i która zamieszkuje w Polsce, prawem właściwym jest prawo polskie.

Nie ma przy tym znaczenia czy status uchodźcy został tej osobie przyznany na podstawie uzasadnionych obaw przed prześladowaniem ze względu na tożsamość płciową w kraju pochodzenia¹⁰¹, czy też z innego powodu.

Rzecznik Praw Obywatelskich przystąpił do postępowania z powództwa transpłciowej kobiety, uchodźczyni z Białorusi, przed Sądem Okręgowym Warszawa-Praga w Warszawie (sygn. akt I C 525/17). Postępowanie zakończyło się uwzględnieniem powództwa 23 października 2019 r., po ponad czterech latach od wniesienia pozwu. Jednym z powodów tak długiego czasu trwania postępowania było powzięcie przez Sąd wątpliwości, jakie prawo jest właściwie dla rozpoznania sprawy, w wyniku czego Sąd zwrócił się do Ministerstwa Sprawiedliwości Republiki Białorusi z wnioskiem o udzielenie informacji o prawie białoruskim dotyczącym ustalenia płci oraz wyjaśnienie praktyki sądowej w tym zakresie. W ocenie Rzecznika Praw Obywatelskich było to działanie nieuzasadnione, w związku z przedstawionym powyżej stanem prawnym.

W ww. sprawie¹⁰² Sąd uznał ostatecznie, że zastosowanie mają przepisy prawa polskiego i uwzględnił powództwo na podstawie art. 189 k.p.c. W ustnym uzasadnieniu wyroku wskazano jednak, że powodem niezastosowania w sprawie prawa białoruskiego był fakt, że prawne uzgodnienie płci jest na Białorusi możliwe tylko w trybie administracyjnym, a Sąd nie mógł zastosować przepisów prawa administracyjnego.

Dodatkowe uwagi dotyczące postępowań o ustalenie płci metrykalnej cudzoziemców lub cudzoziemek, w kontekście pozywania ich rodziców, znajdują się w rozdziale 7 opracowania.

¹⁰¹ Zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2022 r. poz. 1264), nadaje się cudzoziemcowi, jeżeli na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem w kraju pochodzenia z powodu m.in.: przynależności do określonej grupy społecznej, nie może lub nie chce korzystać z ochrony tego kraju. Osoby nieheteronormatywne i transpłciowe stanowią grupę społeczną, o której mowa w art. 13 ust. 1 ustawy, zgodnie z art. 10 ust. 1 pkt d) dyrektywy Rady 2004/83/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie minimalnych standardów dla kwalifikacji i statusu obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako uchodźców lub osób, które z innych powodów potrzebują ochrony międzynarodowej oraz zakresu przyznanej ochrony.

¹⁰² Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z dnia 23 października 2019 r., sygn. akt I C 525/17.

5. Działania Rzecznika Praw Obywatelskich

Anna Mikołajczyk, Justyna Jezierska

Zgodnie z art. 18 ustawy o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania¹⁰³, Rzecznik Praw Obywatelskich pełni funkcję niezależnego organu ds. równego traktowania. Do podstawowych zadań Rzecznika należy rozpatrywanie kierowanych do niego wniosków, w tym skarg dotyczących naruszenia zasady równego traktowania i podejmowanie innych czynności, zgodnie z przepisami ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich¹⁰⁴.

W ramach swoich obowiązków Rzecznik analizuje, monitoruje i wspiera równe traktowanie wszystkich osób poprzez prowadzenie niezależnych badań dotyczących dyskryminacji, opracowywanie i wydawanie niezależnych sprawozdań oraz zaleceń odnośnie do problemów związanych z dyskryminacją¹⁰⁵.

W ramach powyższych działań w 2019 roku Rzecznik Praw Obywatelskich wydał raport pt. „Sytuacja prawna osób nieheteroseksualnych i transpłciowych w Polsce. Międzynarodowy standard ochrony praw człowieka osób LGBT i stan jego przestrzegania z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich”¹⁰⁶. Publikacja ta jest wyrazem prób sprostania wyzwaniom, z jakimi mierzy się społeczność LGBT+ w Polsce i koncentruje się na kwestiach prawnych – prawach i wolnościach, najistotniejszych z punktu widzenia Rzecznika, w kontekście ochrony praw osób LGBT+ oraz na obowiązujących przepisach i ocenie ich funkcjonowania, na podstawie przykładów z orzecznictwa sądowego.

Do Rzecznika Praw Obywatelskich wpływają wnioski od osób w trakcie tranzycji i ich pełnomocników o pomoc w postępowaniach o ustalenie płci. Rzecznik przystępuje do tych postępowań, jeśli powyższe informacje o naruszeniu w ich trakcie praw i wolności człowieka i obywatela. Częściej jednak podejmuje takie działania w przypadku spraw prowadzonych w drugiej instancji – w szczególności, jeśli strona powodowa w danej sprawie

¹⁰³ Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz.U. z 2023 r. poz. 970, t.j., dalej: „ustawa o równym traktowaniu”).

¹⁰⁴ Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz.U. z 2023 r. poz. 1058, t.j., dalej: „ustawa o RPO”).

¹⁰⁵ Art. 17b ustawy o RPO.

¹⁰⁶ Publikacja dostępna jest pod adresem: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Sytuacja_prawna_raport_ZRT.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

jest reprezentowana przez profesjonalnego pełnomocnika. Rzecznik zwraca też uwagę sądom na przewlekłe prowadzenie tych postępowań.

Rzecznik Praw Obywatelskich podejmuje działania na rzecz poprawy sytuacji osób transpłciowych w Polsce, postulując m.in., aby procedura uzgodnienia płci była sprawna, przejrzysta, ogólnie dostępna, zapewniająca poszanowanie integralności fizycznej osoby transpłciowej oraz jej życia prywatnego. Niemniej Rzecznik dostrzega trudną sytuację, w jakiej znajdują się osoby transpłciowe w Polsce również w innych obszarach życia. W ramach swoich kompetencji podejmuje działania na rzecz ochrony osób transpłciowych przystępując także do postępowań sądowych, które ich dotyczą, a także poprzez formułowanie odpowiednich rekomendacji.

Zatrudnienie

Z uwagi na to, że Rzecznik Praw Obywatelskich otrzymuje informacje o problemach i ograniczeniach, z jakimi spotykają się osoby transpłciowe na rynku pracy, na zlecenie Rzecznika zrealizowano badanie społeczne, na podstawie którego w 2017 r. powstał raport pt. „Równe traktowanie w zatrudnieniu bez względu na tożsamość płciową – analiza i zalecenia”¹⁰⁷. Przeprowadzone badanie wykazało przede wszystkim, że prawo osób transpłciowych do wykonywania pracy swobodnie wybranej jest ograniczone z powodu braku uregulowań umożliwiających uzgodnienie płci. Posiadanie przez osoby transpłciowe w procesie tranzykcji dokumentów z danymi osobowymi, które nie odpowiadają wyglądowi takiej osoby, znacznie utrudnia podejmowanie zatrudnienia, a także potęguje poczucie wykluczenia.

Rzecznik przystąpił również do postępowania sądowego w sprawie osoby transpłciowej zatrudnionej w firmie ochroniarskiej na podstawie umowy cywilnoprawnej, której postawiono warunek pracy w męskim umundurowaniu, mimo że funkcjonuje ona społecznie zgodnie z odczuwalną płcią żeńską. Jej proces o sądowe ustalenie płci był wówczas w toku, wobec czego dokument tożsamości wskazywał płeć męską. Kobieta odmówiła pracy w męskim uniformie. Pozwała zleceniodawcę za naruszenie zasady równego traktowania ze względu na tożsamość płciową. Rzecznik przyłączył się do tej sprawy. W 2020 r. sąd II instancji prawomocnie uznał to powództwo, jednak Prokurator Generalny złożył skargę nadzwyczajną od tego wyroku. W piśmie procesowym do Sądu Najwyższego Rzecznik wniósł o oddalenie skargi nadzwyczajnej powołując się na standardy ochrony prawnej osób transpłciowych, w tym obowiązek poszanowania ich życia prywatnego i obowiązek zapewnienia ochrony przed dyskryminacją w realiach horyzontalnych. W ocenie Rzecznika, brak pozwolenia powódce na pracę w żeńskim umundurowaniu i wymóg, by obowiązki służbowe wykonywała w stroju męskim, stanowiły przejaw jej nierównego potraktowania przez pracodawcę w porównaniu zarówno do osoby o męskim oznaczeniu płci prawnej i męskim wyglą-

¹⁰⁷ Publikacja dostępna pod adresem: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Rowne_traktowanie_w_zatrudnieniu_bez_wzgledu_na_tozsamosc_plciowa.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

dzie, jak też osoby o żeńskim oznaczeniu prawnym płci i żeńskim wyglądzie, która nie miałaby problemów w uzyskaniu umundurowania odpowiedniego do płci, z którą się identyfikuje.

Wyrokiem z dnia 8 grudnia 2022 r. Sąd Najwyższy, uwzględniając argumentację RPO, oddalił skargę nadzwyczajną Prokuratora Generalnego¹⁰⁸. Sąd Najwyższy zaaprobował pogląd, że pomimo braku definicji tożsamości płciowej w polskim prawie jest ona uznawana za niedopuszczalną przesłankę nierównego traktowania na gruncie ustawy o równym traktowaniu, zakaz dyskryminacji ze względu na płeć obejmuje bowiem także tożsamość płciową. W wyroku oddalającym skargę nadzwyczajną Sąd Najwyższy podkreślił, że: „Nie ma też racji Skarżący, iż ze względu na niewymienienie «tożsamości płciowej» jako jednego z kryteriów dyskryminacji w art. 1 ust. 1 ustawy antydyskryminacyjnej, stan faktyczny w niniejszej sprawie nie mieścił się w zakresie przedmiotowym ustawy antydyskryminacyjnej. Należy zauważyć, że Sąd Okręgowy obszernie przywołał orzecznictwo TSUE uwzględniające problematykę «tożsamości płciowej» (rozumianej jako głęboko odczuwane wewnętrzne i indywidualne doświadczenie płci społecznej, która może nie odpowiadać płci określonej przy urodzeniu, włączając w to osobiste odczucie własnej cielesności i inne formy wyrażania własnej płciowości przez ubiór, mowę czy sposób zachowania), które – jak słusznie zauważył Sąd Okręgowy w zakresie wykładni przepisów unijnych – jest wiążące dla sądów krajowych”¹⁰⁹.

Służba zdrowia

Do Rzecznika Praw Obywatelskich wpływają również skargi od transpłciowych pacjentów na sposób, w jaki traktowani są przez personel medyczny. Z doświadczeń Rzecznika wynika, że pacjenci należący do społeczności LGBT+ są szczególnie narażeni na dyskryminację, która polegać może m.in. na niestosownych i obraźliwych dla tych osób komentarzach, co prowadzi także do obniżonego standardu udzielanego świadczenia zdrowotnego. Rzecznik podejmuje interwencje w każdej sprawie dotyczącej nadużyć wobec osób transpłciowych w służbie zdrowia. W wystąpieniach kierowanych do dyrekcji placówek medycznych Rzecznik podkreśla, że stałe poszerzanie wiedzy na temat specyfiki leczenia osób LGBT+ wśród personelu medycznego w celu zapewnienia równego traktowania pacjentów w opiece zdrowotnej bez względu na ich tożsamość płciową czy orientację seksualną jest niezbędne.

Edukacja

Rzecznik Praw Obywatelskich dostrzega także problem dyskryminacji transpłciowych uczniów i uczennic w polskich szkołach. Z raportu „Równe traktowanie w szkole – Raport z badania w szkołach oraz analiza ilościowa programów wychowawczo-profi-

¹⁰⁸ Sygn. akt I NSNc 575/21, więcej szczegółów dotyczących sprawy dostępnych jest pod adresem <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/oddalic-skarge-nadzwyczajna-pg-osoba-transplciowa-rpo-sn-wyrok> [dostęp: 31.12.2023 r.].

¹⁰⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 2022 r., sygn. akt I NSNc 575/21.

laktycznych”¹¹⁰ wynika, że osoby transpłciowe są jedną z najczęściej dyskryminowanych grup w polskim systemie szkolnictwa. Rzecznik podkreśla zatem, że szkoła powinna zapewniać wolną od dyskryminacji, a więc bezpieczną, przestrzeń dla rozwoju i kształcenia młodych ludzi.

Służba wojskowa

Rzecznikowi zgłaszane są również skargi od osób transpłciowych dotyczące dostępu do służby wojskowej. W 2020 r. Rzecznik wystąpił do Ministerstwa Obrony Narodowej z prośbą o nowelizację przepisów dotyczących dopuszczenia osób transpłciowych do służby wojskowej¹¹¹. Niestety, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Obrony Narodowej z dnia 7 czerwca 2022 r. w sprawie orzekania o zdolności do służby wojskowej i trybu postępowania wojskowych komisji lekarskich w tych sprawach¹¹², które weszło w życie w dniu 14 czerwca 2022 r., „transseksualizm” i „obojnactwo” ponownie wymienione są jako choroby będące podstawą do orzeczenia przez komisję kategorii „E” lub „N” oznaczających całkowitą, trwałą lub czasową niezdolność do czynnej służby wojskowej.

Rzecznik Praw Obywatelskich konsekwentnie podejmuje działania, aby każda osoba mogła realizować wszystkie przysługujące jej prawa bez dyskryminacji, w tym ze względu na tożsamość płciową i na zasadzie równości z innymi osobami. Przedstawione powyżej sprawy to jedynie przykłady działań podejmowanych przez RPO na rzecz poprawy sytuacji osób transpłciowych w Polsce. Stanowią też konsekwencję obecnej procedury prawnej korekty płci metrykalnej. Brak uzgodnienia płci niesie za sobą szereg negatywnych konsekwencji w wielu obszarach życia osób transpłciowych. Rzecznik liczy zatem na to, że w niedalekiej przyszłości ustawodawca przyjmie przepisy prawne regulujące procedurę uzgodnienia płci, które w pełni będą uwzględniać standard ochrony praw człowieka osób transpłciowych. Natomiast do czasu ustanowienia odpowiednich regulacji ustawowych jedynym sposobem dokonania prawnej korekty płci w Polsce jest zastosowanie procedury z art. 189 k.p.c. Podkreślenia zatem wymaga, że wątpliwości niektórych sądów co do braku dopuszczalności ustalenia płci w takim procesie nie znajdują żadnego uzasadnienia, a kwestionowanie takiego podejścia stanowi naruszenie praw człowieka.

¹¹⁰ Raport dostępny jest pod adresem <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-01/Raport%20-%20R%C3%B3wne%20traktowanie%20w%20szkole.pdf> [dostęp: 31.12.2023 r.]. Celem publikacji jest diagnoza stanu realizacji zasady równego traktowania w szkołach podstawowych. Na podstawie analizy programów wychowawczo-profilaktycznych szkół oraz kwestionariuszy wypełnionych przez uczniów, nauczycieli i dyrektorów szkół zespół badawczy podjął próbę udzielenia odpowiedzi na następujące pytania: Jakie jest oddziaływanie programów wychowawczo-profilaktycznych? Czy istnieje związek pomiędzy wdrażaniem edukacji antydyskryminacyjnej a bezpieczeństwem w szkołach? Jakie są bariery we wdrażaniu edukacji antydyskryminacyjnej? Czy przemoc rówieśnicza (bullying) wiąże się z dyskryminacją? W jaki sposób struktura szkoły i postawy nauczycieli są związane z postawami uczniów i rozumieniem równego traktowania?

¹¹¹ Wystąpienie z dnia 14 maja 2020 r., dostępne pod adresem: <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Do%20MON%20ws%20sytuacji%20LGBTI%2C%2014.05.2020.pdf> [dostęp: 31.12.2023 r.].

¹¹² Dz.U. z 2022 r. poz. 1243.

Wniosek Prokuratora Generalnego do Sądu Najwyższego o rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego

Rzecznik Praw Obywatelskich przedstawił stanowisko¹¹³ w sprawie wniosku Prokuratora Generalnego skierowanego do Sądu Najwyższego na podstawie art. 83 § 1 i § 2 w zw. z art. 23 ustawy o Sądzie Najwyższym¹¹⁴ o rozstrzygnięcie następującego zagadnienia prawnego: „Czy w sprawie o ustalenie albo zmianę płci wytoczonej przez osobę transseksualną pozostającą w związku małżeńskim lub posiadającą dzieci, po stronie pozwanej muszą wystąpić obok żyjących rodziców, nierozwiedziony małżonek lub dzieci powoda, a ich współuczestnictwo ma charakter współuczestnictwa jednolitego (art. 73 § 2 k.p.c. w zw. z art. 72 § 2 k.p.c.)?”.

W ocenie Rzecznika, w postępowaniach dotyczących korekty płci metrykalnej, rozstrzyganych w oparciu o art. 189 k.p.c., nie zachodzą rozbieżności w orzecznictwie sądów powszechnych co do osób, które powinny występować po stronie pozwanej, a co za tym idzie nie istnieje potrzeba ujednolicenia orzecznictwa w tym zakresie – nie są w związku z tym spełnione przesłanki do podjęcia przez Sąd Najwyższy uchwały, o którą wnosi Prokurator Generalny.

Zdaniem Prokuratora Generalnego w postępowaniach dotyczących sądowej korekty płci obok żyjących rodziców muszą wystąpić nierozwiedziony małżonek lub dzieci strony powodowej, a ich współuczestnictwo ma charakter współuczestnictwa jednolitego. Z wniosku, który wpłynął do Sądu Najwyższego wynika ponadto, że Prokurator Generalny stanął na stanowisku, że w sprawach o ustalenie płci powinien uczestniczyć prokurator.

Mając na uwadze międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka osób transpłciowych oraz uwzględniając aktualny procesowy model procedury w sprawach o ustalenie płci, wystarczające jest ograniczenie kręgu osób pozwanych do rodziców strony powodowej. Wyłączna legitymacja bierna rodziców – ewentualnie kuratora ustanowionego w ich miejsce – została potwierdzona orzeczeniem Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2019 r. (sygn. akt II CSK 371/18) i jest konsekwentnie uwzględniana w postępowaniach przed sądami powszechnymi.

Kierowanie powództwa również przeciwko dzieciom i małżonkom nie znajduje uzasadnienia – orzeczenie o przynależności do płci odczuwanej przez osobę powodową nie wpływa na jej sferę praw i obowiązków związaną z rodzicielstwem, ponieważ prawa i obowiązki rodzica wobec dziecka nie są zależne od płci. Z kolei, jeśli chodzi o małżonka, to z doświadczenia Rzecznika Praw Obywatelskich wynika, że osoby transpłciowe przed rozpoczęciem procesu prawnej tranzycji, jeśli pozostawały w związku małżeńskim, występują najpierw o rozwód, w związku z tym, że w Polsce nie funkcjonuje instytucja małżeństw jednopłciowych, czy też jednopłciowych związków partnerskich. Stan cywilny

¹¹³ Stanowisko Rzecznika Praw Obywatelskich dostępne pod adresem: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-07/Do_SN_uzgodnienie_plci_pozwani_18.07.2023.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

¹¹⁴ Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1904).

strony powodowej w tego rodzaju postępowaniach powinien być również każdorazowo badany przez sąd orzekający.

Skarga nadzwyczajna

W jednej ze spraw zakończonej prawomocnym wyrokiem sądu I instancji Rzecznik Praw Obywatelskich wywiódł skargę nadzwyczajną. Z uwagi na nieprawidłowe pouczenie strony powodowej o działaniach koniecznych do podjęcia po uzyskaniu wyroku oddalającego powództwo, orzeczenie sądu I instancji uprawomocniło się.

W skardze do Sądu Najwyższego Rzecznik Praw Obywatelskich wniósł o uchylenie wyroku i uwzględnienie powództwa o ustalenie płci w całości. Rzecznik podkreślił, że powód funkcjonuje społecznie jako osoba płci męskiej, a zatem prawne uzgodnienie jego płci metrykalnej z płcią odczuwaną jest niezbędne dla zapewnienia ochrony jego godności oraz prawa do życia prywatnego w zgodzie z własną tożsamością. Oddalenie powództwa przez sąd orzekający w sprawie było nieuzasadnione, a jego skutkiem, z uwagi na uprawomocnienie się wyroku, jest utrudnienie sytuacji życiowej powoda. Brak sądowej korekty płci znacząco wpływa na jego codzienne funkcjonowanie w społeczeństwie.

Zaskarżony wyrok stanowi przykład orzeczenia rażąco niesprawiedliwego, łamiącego elementarne standardy demokratycznego państwa prawnego, co przemawia za odstąpieniem w tym wypadku od zasady stabilności prawomocnych orzeczeń sądowych.

6. Dane statystyczne na temat postępowań sądowych o ustalenie płci

Anna Mikołajczyk, Justyna Jezierska

W ramach prowadzonej analizy sytuacji osób transpłciowych w Polsce, Rzecznik Praw Obywatelskich zwrócił się w 2023 r. do wszystkich sądów apelacyjnych o udostępnienie informacji statystycznych na temat spraw cywilnych w przedmiocie ustalenia płci prowadzonych w latach 2020–2022 przez sądy okręgowe pozostające w obszarze każdej z apelacji, wraz ze wskazaniem: a) prowadzących je sądów okręgowych; b) sygnatur spraw; c) udziału lub braku udziału prokuratora w tych postępowaniach; d) strony pozwanej, w tym w szczególności informacji, czy po stronie pozwanej występowały inne osoby niż rodzice powoda (lub kurator ustanowiony w miejsce któregośkolwiek z nich), w tym dzieci lub małżonek; e) trybu, w jakim zapadło rozstrzygnięcie (rozprawa/posiedzenie niejawne); f) informacji o sposobie zakończenia tych postępowań.

Z uzyskanych danych wynika, że w okresie 2020–2022 w sądach okręgowych na terenie całej Polski prowadzone były 1162 sprawy o sądowe ustalenie płci na podstawie art. 189 k.p.c. Rzecznik otrzymał informacje, że prokuratorzy brali udział w 84 takich sprawach. Prokuratura najczęściej przystępowała do postępowań prowadzonych przez Sąd Okręgowy w Białymstoku (16 na 18 spraw), Sąd Okręgowy w Gliwicach (14 na 33 sprawy), Sąd Okręgowy w Ostrołęce (5 na 7 spraw) oraz Sąd Okręgowy w Poznaniu (24 na 62 sprawy). W pozostałych okręgach udział prokuratorów był jednostkowy: w Sądzie Okręgowym w Bielsku-Białej (3 na 19 spraw), w Sądzie Okręgowym w Gdańsku (1 na 57 spraw), w Sądzie Okręgowym w Kaliszu (2 na 11 spraw), w Sądzie Okręgowym w Łodzi (1 na 63 sprawy), w Sądzie Okręgowym w Łomży (1 na 5 spraw), w Sądzie Okręgowym w Olsztynie (1 na 6 spraw), w Sądzie Okręgowym w Opolu (1 na 38 spraw), w Sądzie Okręgowym w Tarnobrzegu (1 na 8 spraw), w Sądzie Okręgowym w Toruniu (1 na 19 spraw), w Sądzie Okręgowym w Warszawie (7 na 71 spraw), w Sądzie Okręgowym Warszawa-Praga w Warszawie (5 na 47 spraw) oraz w Sądzie Okręgowym we Wrocławiu (1 na 69 spraw). Prokurator nie występował natomiast w żadnej sprawie prowadzonej przez sądy okręgowe w: Bydgoszczy, Częstochowie, Elblągu, Gorzowie Wielkopolskim, Jeleniej Górze, Katowicach, Kielcach, Koninie, Koszalinie, Krakowie, Krośnie, Legnicy, Lublinie, Nowym Sączu, Piotrkowie Trybunalskim, Płocku, Przemyślu, Radomiu, Rzeszowie, Rybniku, Siedlcach,

Sieradzu, Słupsku, Sosnowcu, Suwałkach, Szczecinie, Świdnicy, Tarnowie, Włocławku, Zamościu i Zielonej Górze (31 na 47 sądów).

W większości postępowań w charakterze strony pozwanej występowali tylko rodzice lub kuratorzy ustanowieni w ich miejsce. Jednakże w 3 sprawach udział brali małżonkowie stron powodowych (w Sądach Okręgowych w Łomży i Świdnicy), a w jednym przypadku w sprawie uczestniczyła babcia macierzysta osoby występującej z powództwem (w Sądzie Okręgowym w Radomiu). Rzecznik otrzymał także informację, że w sprawie toczącej się przed Sądem Okręgowym w Suwałkach w charakterze strony pozwanej występował kurator ustanowiony dla osoby nieletniej¹¹⁵, a zatem w sprawie występowało dziecko strony powodowej.

Znacząca liczba sądów okręgowych rozpoznała sprawy o ustalenie płci po przeprowadzeniu rozprawy uwzględniając żądanie pozwu w 611 przypadkach i oddalając powództwo w 4 przypadkach (Sąd Okręgowy w Gliwicach i Sąd Okręgowy we Wrocławiu). Na posiedzeniu niejawnym rozpoznane zostały 132 sprawy, w których sądy uwzględniły powództwo i 2 sprawy, w których pozwy zostały oddalone (w Sądzie Okręgowym w Bydgoszczy i Sądzie Okręgowym we Wrocławiu). Oznacza to, że na przestrzeni lat 2020–2022 powództwa uwzględnione zostały w 743 sprawach, a oddalone jedynie w 6 sprawach (tylko 1 wyrok oddalający powództwo jest prawomocny). Pozostałe sprawy pozostają w toku.

Z treści orzeczeń oddalających pozwy, z którymi zapoznał się Rzecznik Praw Obywatelskich wynika, że nadal pomimo ugruntowanej linii orzeczniczej, niektórzy sędziowie rozpoznający sprawy o ustalenie płci stoją na stanowisku, że w obecnym porządku prawnym brak jest przepisu prawa materialnego, który pozwalałby na sądową korektę płci. Sąd Okręgowy w Warszawie stwierdził bowiem, że: „[...] *de lege lata* (na gruncie obowiązującego prawa) brak jest podstaw do dwoistego pojmowania płci, a tym samym przeciwstawianiu płci fizycznej (określonej przez cechy morfologiczno-biologiczne) płci psychicznej („odczuwanej”). Ilekroć zatem w prawie polskim mowa jest o płci, w tym jednoznaczne odniesienie się do jednej z nich poprzez przypisanie jej określonych wag prawnych (praw lub obowiązków), to należy przez to rozumieć odniesienie się do jedynego możliwego ujęcia w postaci płci fizycznej”¹¹⁶. Sąd Okręgowy we Wrocławiu stanął natomiast na stanowisku, „że brak jest w polskim porządku prawnym podstawy prawnej, która upoważniałaby do orzekania w procesie o zmianie płci, czego w istocie domagał się powód, a zatem powództwo wywiedzione przez powoda nie mogło zostać uwzględnione”.

Przytoczone stanowiska, choć jednostkowe na tle badanych postępowań, budzą uzasadniony niepokój. Z uwagi na wyżej przywołane orzeczenia niniejsza publikacja powin-

¹¹⁵ Aktualnie, zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 1606) nie ustanawia się dla dziecka kuratora, ale reprezentanta dziecka (zmiana weszła w życie 29 sierpnia 2023 r.).

¹¹⁶ Wyrok ten został zmieniony przez Sąd Apelacyjny w Warszawie, który uwzględnił powództwo. Ze względów omówionych na wstępie niniejszego rozdziału, tj. przede wszystkim ze względu na ochronę prywatności i danych osób, których sprawy te dotyczyły, w publikacji zrezygnowano ze wskazywania dokładnych oznaczeń orzeczeń.

na stać się obowiązkową lekturą dla wszystkich sędziów orzekających w sprawach o ustalenie płci w oparciu o art. 189 k.p.c., a także profesjonalnych pełnomocników i pełnomocniczek występujących w tych postępowaniach.

Wskazać należy, że jedna ze spraw, w których Sąd Okręgowy we Wrocławiu oddalił powództwo zakończyła się wyrokiem Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu uwzględniającym powództwo, z kolei druga została przekazana sądowi I instancji do ponownego rozpoznania. Sprawa zakończona nieprawomocnym wyrokiem Sądu Okręgowego w Bydgoszczy zaskarżona została do Sądu Apelacyjnego w Gdańsku, gdzie oczekuje na rozpoznanie.

Natomiast w Sądzie Okręgowym w Gliwicach jedno z postępowań zakończone prawomocnym oddaleniem powództwa dotyczyło osoby niebinarnej. Sąd w wyroku stwierdził, że: „Obecnie powód nie ma jednoznacznie określonej tożsamości płciowej – w pozwie i przed biegłymi określił siebie jako osobę niebinarną a zatem nie ma nawet sam przekonania, że jest osobą płci żeńskiej – kobietą. Same zeznania nie są wystarczające do określenia płci, skoro biegłym powód podał, że «określa siebie jako osobę niebinarną, czyli niebędącą jednoznacznie mężczyzną lub kobietą». W ocenie Sądu: „Sama «chęć funkcjonowania w roli kobiecej» nie jest wystarczająca do ustalenia płci, nawet jeśli w ślad za opinią biegłych uznać to za «trwałą tendencję», a stan «niebinarności» jako «nieodwracalny» zwłaszcza, że biegli podali, że nie można stwierdzić, «czy w przyszłości chęć funkcjonowania jako kobieta nie ulegnie zmianie»”¹¹⁷.

Druga sprawa prowadzona przed Sądem Okręgowym w Gliwicach, w której nie przychylono się do żądania pozwu znajduje się obecnie na etapie postępowania odwoławczego w Sądzie Apelacyjnym w Katowicach.

Z kolei wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie oddalający powództwo w I instancji, o którym wspomniano wyżej, na skutek apelacji strony powodowej, został zmieniony przez Sąd Apelacyjny w Warszawie na korzyść powoda.

Rzecznik uzyskał także informacje, że w 33 sprawach sądy postanowiły zwrócić pozwy, w 4 sprawach powództwa zostały odrzucone, 37 spraw zostało przekazanych do innych sądów według właściwości, w 19 sprawach umorzono postępowania, 4 sprawy zostały zawieszono, a 312 spraw pozostaje w toku.

Pozew został odrzucony m.in. w sprawie prowadzonej przez Sąd Okręgowy w Zielonej Górze z uwagi na brak jurysdykcji krajowej. W uzasadnieniu postanowienia Sąd wskazał, że „[...] niezależnie od przyjętej koncepcji, tj. czy sprawa o ustalenie płci metrykalnej jest sprawą dot. stanu cywilnego, czy też przynależność do płci należy traktować jako dobro osobiste, a w konsekwencji bez względu na to czy zastosowanie znajduje rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1215/2012 z dnia 12 grudnia 2012 r. (przy przyjęciu pierwszego stanowiska) czy też art. 103 k.p.c. (przy przyjęciu stanowiska drugiego), w przedmiotowej sprawie nie zachodzi jurysdykcja sądów polskich. [...] pozwani

¹¹⁷ Ze względów omówionych na wstępie niniejszego rozdziału, tj. przede wszystkim ze względu na ochronę prywatności i danych osób, których sprawy te dotyczyły, w publikacji zrezygnowano ze wskazywania dokładnych oznaczeń orzeczeń.

zamieszkują na terenie Holandii pod adresem [...]. W tej sytuacji przy przyjęciu koncepcji, iż w kwestii określenia jurysdykcji zastosowanie znajduje art. 4 ust. 1 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1215/2012 z dnia 12 grudnia 2012 r. jurysdykcję posiada sąd holenderski, albowiem na terytorium tego państwa członkowskiego pozwani mają miejsce zamieszkania. Jurysdykcja sądu polskiego nie uzasadnia również art. 1103 k.p.c. Pozwani nie mają bowiem miejsca zamieszkania w Polsce, o czym była mowa powyżej. Powód w żaden sposób nie wykazał także, aby na terenie Polski znajdowało się centrum życiowe pozwanych¹¹⁸. Z uwagi na brak jurysdykcji sądu polskiego odrzucony został pozew również w jednej ze spraw prowadzonych przez Sąd Okręgowy w Rybniku.

Z kolei Sąd Okręgowy w Świdnicy za podstawę wydania postanowienia o odrzuceniu pozwu wskazał art. 199 § 1 pkt 3 k.p.c., zgodnie z którym pozew odrzucany jest w sytuacji, gdy jedna ze stron nie ma zdolności sądowej albo jeżeli powód nie ma zdolności procesowej, a nie działa za niego przedstawiciel ustawowy albo jeżeli w składzie organów jednostki organizacyjnej będącej powodem zachodzą braki uniemożliwiające jej działanie.

Szczegółowe dane omówione powyżej znajdują się w tabeli.

¹¹⁸ Ze względów omówionych na wstępie niniejszego rozdziału, tj. przede wszystkim ze względu na ochronę prywatności i danych osób, których sprawy te dotyczyły, w publikacji zrezygnowano ze wskazywania dokładnych oznaczeń orzeczeń.

Dane statystyczne – postępowania o ustalenie płci prowadzone przez sądy okręgowe w latach 2020–2022

L.p.	Sąd Okręgowy	Z udziałem Prokuratora	Bez udziału Prokuratora	Strona pozwana – rodzice	Strona pozwana – kurator	Strona pozwana – dzieci/malżonek	Sposób zakończenia postępowania											Łączna liczba postępowań
							Uwzględniono powództwo na rozprawie	Uwzględniono powództwo na posiedzeniu niejawnym	Oddalono powództwo na rozprawie	Oddalono powództwo na posiedzeniu niejawnym	Uwzględniono w II instancji	Zwrócono pozew	Odrzucono pozew	Umorzono postępowanie	Postępowanie w toku	Przekazano według właściwości	Postępowanie zawieszone	
1.	Białystok	16	2	18			12					1		2	1	1	1	18
2.	Bielsko-Biała	3	15	16	2		12	2				1			4			19
3.	Bydgoszcz		27	23	1		9	4		1		3			10			27
4.	Częstochowa		7	7			5	2										7
5.	Elbląg		22	22			14								2	6		22
6.	Gdańsk	1	56	56	1		20	14				1			22			57
7.	Gliwice	14	19	31	2		20	1	2 ¹						10			33
8.	Gorzów Wielkopolski		11	11			8					1			1	1		11
9.	Jelenia Góra		9	9			6								3			9
10.	Kalisz	2	9	11			11											11
11.	Katowice		73	73			49	5				1		2	16	11		86
12.	Kielce		30	30			17	8							4	1		30
13.	Konin		6	6			3								3			6
14.	Koszalin		28	27	1		12	4				2			9	1		28
15.	Kraków		87	87			48	6				2			29	2		87
16.	Krosno		3	3			1	1							1			3
17.	Legnica		13	12	1		9	3				1						13
18.	Lublin		47	47			26	6	1				1 ²	1	12			47
19.	Łódź	1	62	62	1		38	5			1	2		1	14	2		63
20.	Łomża	1	4	5		1 ³	5											5
21.	Nowy Sącz		9	9			6								3			9
22.	Olsztyn	1	5	6			3	3										6
23.	Opole	1	37	38			23					1		4	9		1	38
24.	Ostrołęka	5	1	6			3								3	1		7
25.	Piotrków Trybunalski		11	11			9								1	1		11
26.	Płock		31	27	3		17	4						1	9			31
27.	Poznań	24	38	62			31	8				2			21			62
28.	Przemyśl		9	9			4								5	1		9
29.	Radom		9	9 ⁴			3	1							3	2		9
30.	Rzeszów		4	4			3							1 ⁵				4
31.	Rybnik		18	18			9	1					1 ⁶		7			18

L.p.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
32.	Siedlce		14	14			11								3			14
33.	Sieradz		18	18			5	8				3			2			18
34.	Słupsk		6	6				2						1 ⁷	2	1		6
35.	Sosnowiec		5	5				1							4			5
36.	Suwałki		12	12		1 ⁸	8	1							3			12
37.	Szczecin		58	58	1		29	15							14			58
38.	Świdnica		16	13	2	2	7	3					1 ⁹		5			16
39.	Tarnobrzeg	1	7	8			2	5							1			8
40.	Tarnów		3	3			2							1				3
41.	Toruń	1	10	17			7	4				2 ¹⁰			6			19
42.	Warszawa	7	64	71	2		32	8			1	2		1	26	1		71
43.	Warszawa-Praga	5	42	45	2		25	3				4		1	13	1		47
44.	Włocławek		6	6			2								4			6
45.	Wrocław	1	68	65	3		33	4	1 ¹¹	1 ¹²		3		2	20	4		69
46.	Zamość		11	11			7								2		2	11
47.	Zielona Góra		13	13			5					1	1 ¹³	1	5			13
48.	SUMA	84	1055	1120	22	4	611	132	4	2	2	33	4	19	312	37	4	1162

Przypisy do tabeli:

- ¹ Jeden z wyroków dotyczył osoby niebinarnej i jest prawomocny. Od drugiego wyroku złożona została apelacja, którą rozpoznaje Sąd Apelacyjny w Katowicach.
- ² Pozew został odrzucony z uwagi na powagę rzeczy osądzonej, ale w wyniku zażalenia pełnomocnika postanowienie to zostało uchylone przez Sąd Apelacyjny w Lublinie.
- ³ Powództwo zostało uwzględnione po prawomocnym orzeczeniu rozvodu.
- ⁴ W jednym z postępowań w charakterze strony pozwanej występowała babcia macierzysta strony powodowej.
- ⁵ Umorzono ze względu na cofnięcie pozwu.
- ⁶ Pozew został odrzucony na podstawie art. 1099 § 1 k.p.c. (brak jurysdykcji krajowej).
- ⁷ Postępowanie zostało umorzone ze względu na cofnięcie pozwu.
- ⁸ Stroną pozwaną poza rodzicami był kurator ustanowiony dla osoby małoletniej.
- ⁹ Pozew został odrzucony na podstawie art. 199 § 1 pkt 3 k.p.c. Orzeczenie jest prawomocne.
- ¹⁰ Jeden z pozwów został zwrócony z uwagi na brak opłaty.
- ¹¹ Orzeczenie nieprawomocne, sprawa znajduje się w postępowaniu apelacyjnym przed Sądem Apelacyjnym we Wrocławiu.
- ¹² Orzeczenie nieprawomocne, sprawa znajduje się w postępowaniu apelacyjnym przed Sądem Apelacyjnym we Wrocławiu.
- ¹³ Pozew został odrzucony z uwagi na brak jurysdykcji krajowej.

7. Porady praktyczne i dobre praktyki

*Milena Adamczewska-Stachura, Paulina Pilch, Dorota Seweryn-Stawarz,
Karolina Gierdal, Ewelina Negowetti, Dorota Stawicka-Moryc*

Autorki niniejszego rozdziału – pełnomocniczki osób transpłciowych w postępowaniach o ustalenie płci metrykalnej oraz sędzia – opracowały go w oparciu o wieloletnie doświadczenie praktyczne w sprawach o ustalenie płci metrykalnej, opierając sformułowane w nim wnioski dotyczące trendów orzeczniczych na obserwacjach prowadzonych postępowań. W miejscach, w których poszczególne uwagi odnoszą się do kształtujących się w orzecznictwie standardów lub dobrych praktyk, celowo zrezygnowano z przywoływania dokładnych oznaczeń. Powodem przyjętego rozwiązania jest konieczność ochrony dobra i prywatności osób, których sprawy te dotyczyły lub dotyczą, mając zwłaszcza na uwadze szczególnie wrażliwy i osobisty charakter przedmiotu tych spraw.

7.1. Czy powództwo o ustalenie płci może wytoczyć osoba małoletnia?

Zgodnie z zaleceniami specjalistów i specjalistek z zakresu zdrowia psychicznego i medycyny, nie sposób zdefiniować wieku osób, u których zasadne jest rozpoczęcie tranzycji, gdyż wszelkie decyzje, w tym o ewentualnych interwencjach medycznych i włączeniu leczenia hormonalnego, powinny opierać się na ocenie zaawansowania dojrzewania płciowego i rozwoju poznawczo-emocjonalnego małoletniej osoby¹¹⁹. Niewątpliwie odmawianie zastosowania medycznych interwencji w odpowiednim terminie może pogłębić dysfориę płciową i spowodować liczne negatywne skutki dla osoby małoletniej – w sferze społecznej, emocjonalnej i w obszarze zdrowia psychicznego. Konieczność formalnego posługiwania się dokumentami wskazującymi na płeć metrykalną nie tylko wywołuje powyższe negatywne skutki dla zdrowia, ale utrudnia też edukację, a po jej zakończeniu dostęp do rynku pracy lub podjęcie studiów wyższych. Ze względu na obawy przed koniecznością informowania o swojej tożsamości, osoby transpłciowe wycofują się z aktywności zawodowych i edukacyjnych, co u osób w młodym wieku może być jeszcze bardziej dotkliwe niż u osób dorosłych w analogicznych okolicznościach.

¹¹⁹ Zob. Standardy opieki zdrowotnej dla osób transseksualnych, transpłciowych i różnorodnych płciowo Światowe Stowarzyszenie Specjalistów(-tek) do spraw Zdrowia Osób Transpłciowych, wersja siódma, https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7_Polish.pdf?_t=1573660119 [dostęp: 31.12.2023 r.].

Zalecany sposób postępowania

Z punktu widzenia prawnego, ustalenie płci metrykalnej osoby małoletniej, u której zdiagnozowano transpłciowość, jest nie tylko dopuszczalne, ale także konieczne – w świetle zasady dobra dziecka.

Na przestrzeni ostatnich kilku lat – od czasu publikacji pierwszego wydania niniejszego opracowania, praktyka orzecznicza znacząco rozwinęła się w tym zakresie (zob. Rozdział 2). Jako, że osoby małoletnie co do zasady powinny być reprezentowane w postępowaniu sądowym przez swoich opiekunów prawnych, a zgodnie z ustawą Kodeks rodzinny i opiekuńczy, żadne z rodziców nie może reprezentować dziecka m.in. przy czynnościach prawnych między dzieckiem a jednym z rodziców, w tym w postępowaniu sądowym, konieczne w takich sprawach jest ustanowienie przez sąd reprezentanta małoletniego do reprezentacji osoby małoletniej.

Możliwość orzekania w sprawach ustalenia płci metrykalnej osób małoletnich, reprezentowanych w postępowaniu przez reprezentanta małoletniego, nie jest więc obecnie kwestionowana, co należy ocenić aprobusz.

7.2. Jakich dokumentów medycznych może wymagać sąd w toku postępowania?

Dobłą praktyką, coraz częściej występującą w orzecznictwie, jest orzekanie w sprawach o ustalenie płci metrykalnej wyłącznie w oparciu o załączone do pozwu dwa dokumenty – opinię psychologiczną oraz diagnozę sporządzoną przez lekarza psychiatrę lub seksuologa¹²⁰. Są to podstawowe dokumenty wykazujące transpłciowość osoby składającej pozew. Dlatego też bardzo rzadko spotykane jest, aby sąd domagał się od powoda lub powódki przedstawienia dodatkowych dokumentów medycznych. W praktyce sąd ocenia to, co zostało dołączone do pozwu i na tej podstawie podejmuje decyzję czy dokumenty te są wystarczające dla uwzględnienia powództwa o ustalenie płci metrykalnej. W interesie osoby składającej pozew leży więc załączenie odpowiednich dokumentów.

Zalecany sposób postępowania

Obecnie przy udziale zawodowych pełnomocników z orzecznictwa wyłania się już pozytywny standard polegający na załączaniu do pozwu tylko diagnozy pochodzącej od lekarza psychiatry lub seksuologa oraz opinii psychologicznej. Te dwa dokumenty są podstawowymi dowodami wykazującymi transpłciowość osoby składającej pozew. Nie ma potrzeby załączania innych dokumentów takich jak badania krwi, badanie kariotypu, EEG etc. Jeżeli jednak osoba składająca pozew przeszła jakieś zabiegi medyczne związane z transycją (naj-

¹²⁰ Zob. także podrozdział 7.5. Czy konieczne jest dopuszczenie dowodu z opinii biegłego. Na przestrzeni ostatnich 3 lat zdecydowana większość sądów okręgowych w Polsce co najmniej raz – lub wielokrotnie – uwzględniła powództwo o ustalenie płci wyłącznie na podstawie dołączonych do pozwu opinii psychiatry lub seksuologa oraz psychologa. W niniejszym rozdziale świadomie zrezygnowano z przywoływania dokładnych oznaczeń orzeczeń ze względów wyjaśnionych na wstępie niniejszego rozdziału.

częściej jest to mastektomia w przypadku transpłciowych mężczyzn) to warto dołączyć wypis ze szpitala lub zaświadczenie od lekarza, ponieważ jest to dokument istotny dla sprawy.

Nie oznacza to jednak, że przejście zabiegu mastektomii i jego udokumentowanie jest warunkiem koniecznym uwzględnienia powództwa we wszystkich sprawach uzgodnienia płci męskiej. Negatywnie należy też oceniać stawianie wymogu włączenia leczenia hormonalnego i związanych z tym zmian w wyglądzie zewnętrznym. Potrzeby osób transpłciowych w zakresie korekty płci są różne i nie każda osoba musi decydować się na przejście wszystkich etapów leczenia hormonalnego, a tym bardziej zabiegów operacyjnych – nie każda osoba może też sobie pozwolić na związane z tranzycją medyczną znaczące i nierefundowane koszty¹²¹.

7.3. Czy dopuszczalne jest zawarcie umowy prorogacyjnej pomiędzy stronami?

Zgodnie z art. 46 § 1 k.p.c. „Strony mogą umówić się na piśmie o poddanie sądowi pierwszej instancji, który według ustawy nie jest miejscowo właściwy, sporu już wynikłego lub sporów mogących w przyszłości wyniknąć z oznaczonego stosunku prawnego”. Na podstawie tego przepisu strony przyszłego postępowania o ustalenie płci metrykalnej (a więc powód/powódka lub pełnomocnik osoby małoletniej osoby małoletniej i rodzic lub rodzice) przed wniesieniem powództwa mogą podpisać umowę prorogacyjną, w której wskażą, który sąd będzie właściwy do rozpoznania sprawy.

Praktyka ta jest obecnie powszechna i w większości spotyka się z przychylnością¹²². Wciąż zdarza się jednak, że niektóre sądy stwierdzają w takich sytuacjach swoją niewłaściwość, uznając, że postępowanie o ustalenie płci metrykalnej to sprawa ze stosunku między rodzicami a dziećmi w rozumieniu art. 42 k.p.c., co miałoby wyłączać możliwość zawarcia umowy prorogacyjnej. Z dostępnych informacji wynika, że postanowienia o stwierdzeniu niewłaściwości na tej podstawie były uchylane przez sądy apelacyjne, które stwierdzały, że sprawy o ustalenie płci metrykalnej nie należą do katalogu spraw ze stosunków pomiędzy rodzicami i dziećmi, potwierdzając tym samym dopuszczalność umownego ustalenia właściwości miejscowej sądu¹²³.

¹²¹ W tym kontekście warto podkreślić, że tranzycja medyczna nie jest refundowana, a osoby transpłciowe są w związku z tym narażone na ogromne koszty procesu diagnostycznego oraz ewentualnego leczenia hormonalnego. Zabieg mastektomii, po uzyskaniu sądowego ustalenia płci metrykalnej, może być natomiast przeprowadzony jako świadczenie NFZ.

¹²² Wcześniejsze orzecznictwo na ten temat opisała sędzia E. Holewińska-Łapińska w publikacji *Sądowa zmiana płci. Analiza orzecznictwa z lat 1991–2008* (Studia i Analizy Sądu Najwyższego, 2010). Z analizy akt sądowych wynika, że „w okresie późniejszym, gdy model procesu o zmianę oznaczenia płci nie budził już poważniejszych wątpliwości w praktyce, właściwość miejscowa sądu, ustalona zgodnie z przepisami Kodeksu postępowania cywilnego o właściwości ogólnej, nie zawsze zadowalała powoda” i wobec tego „w kilku sprawach strony umownie ustaliły inny sąd niż właściwy z uwagi na miejsce zamieszkania strony pozwanej, co spotykało się z przychylnością”. Późniejsze obserwacje na podstawie praktyki autorek i autorów.

¹²³ Co najmniej dwukrotnie orzekł już w ten sposób Sąd Apelacyjny w Łodzi. Ponadto w toku pozostają postępowania zażalenkowe przed Sądem Apelacyjnym w Gdańsku.

Zalecany sposób postępowania

Właściwość miejscowa wyznaczona na podstawie zasad ogólnych k.p.c. może z różnych względów nie zadowalać powoda lub powódki. Jednocześnie z przepisów prawa jednoznacznie wynika, że zawarcie umowy prorogacyjnej jest dopuszczalne w sprawach o ustalenie płci metrykalnej i umowy te powinny być respektowane. Taką wykładnię przepisów zdaje się też potwierdzać kształtująca się, a przywołana powyżej, praktyka orzecznicza.

Sprawy ze stosunków między rodzicami a dziećmi zostały wskazane w art. 453 k.p.c. i zgodnie z tym przepisem, są to sprawy o ustalenie lub zaprzeczenie pochodzenia dziecka, o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa oraz o rozwiązanie przysposobienia. Niekiedy w doktrynie wskazuje się, że sprawy ze stosunków między rodzicami a dziećmi to wszystkie sprawy uregulowane w art. 61⁹–127 k.r.i.o.¹²⁴ – nawet przy tym założeniu nie ulega wątpliwości, że sprawy o ustalenie płci nie są sprawami ze stosunków między rodzicami a dziećmi. Podstawą prawną powództwa jest bowiem art. 189 k.p.c. w zw. z art. 23 k.c. Ponadto, jak wynika z najnowszego orzecznictwa Sądu Najwyższego omówionego w rozdziałach wcześniejszych, wskazanie rodziców jako osób mających występować po stronie pozwanej w sprawie o ustalenie płci metrykalnej stanowi jedynie pewną analogię do zasad rządzących postępowaniami procesowymi ze stosunków rodzinnych – rodzice nie są bowiem prawnie zainteresowani sposobem realizacji prawa do płci przez ich dziecko i służy to jedynie temu, aby formalnie dochować zasady dwustronności procesu.

7.4. Czy konieczny jest udział prokuratora?

Zgodnie z art. 7 k.p.c. prokurator może wziąć udział w każdym toczącym się postępowaniu cywilnym, „jeżeli według jego oceny wymaga tego ochrona praworządności, praw obywateli lub interesu społecznego”. Z przepisu tego wynika, że w sferze uznania prokuratora leży włączenie się do każdego postępowania cywilnego – i taka decyzja nie podlega kontroli sądu. Sąd nie ma więc upoważnienia do sprzeciwienia się uczestnictwu prokuratora w postępowaniu w sprawie o uzgodnienie płci.

Analiza praktyki prowadzi jednak do wniosku, że udział prokuratora w sprawie o uzgodnienie płci w większości przypadków jest zbędny. Ponadto wciąż w wielu sprawach zdarza się, że prokurator przystępuje do postępowania na wezwanie sądu¹²⁵.

Podkreślić należy, że brak jest podstaw dla uznania stanowiska niektórych sędziów o domniemanym obowiązkowym udziale prokuratora. Kodeks postępowania cywilnego takiego obowiązku nie nakłada, a z uwagi na charakter sprawy o uzgodnienie płci, w przeważających przypadkach udział ten jest zbędny i nieuzasadniony. Strony, szczególnie osoby wnoszące powództwo, zgłaszają, że udział prokuratora może prowadzić do przedłużenia postępowania, co

¹²⁴ Tak np. Stefańska E. w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. Tom I. Art. 1–477(16), wyd. IV, red. M. Manowska, Warszawa 2021, art. 42.

¹²⁵ W Sądzie Okręgowym w Białymstoku oraz w Sądzie Okręgowym w Poznaniu jest to powszechne i zdarza się zdecydowanie częściej niż w innych sądach okręgowych.

w przypadku spraw o uzgodnienie płci jest szczególnie dotkliwie. Udział prokuratora w sprawie rodzi także obawy tych osób o pozytywne rozstrzygnięcie ich sprawy.

Zalecany sposób postępowania

Praktyka występowania prokuratorów w procesach o uzgodnienie płci pojawiła się po wyroku Sądu Najwyższego z 6 grudnia 2013 r. (sygn. akt I CSK 146/13) i jak wynika z dostępnych Rzecznikowi informacji, miała ją uzasadniać konieczność weryfikowania przez prokuratorów stanu cywilnego powodów¹²⁶. Jest to praktyka niewłaściwa, gdyż weryfikacja stanu cywilnego osoby wnoszącej powództwo jest możliwa poprzez działanie samego sądu, bez konieczności angażowania w tym celu prokuratora. Sąd ma możliwość zarówno zobowiązania strony do przedłożenia stosownych dowodów, dokumentów czy oświadczeń, jak również ma możliwość działania z urzędu, celem weryfikacji faktów przedstawionych przez strony. Udział prokuratora w sprawie o uzgodnienie płci uznać należy za sytuację wyjątkową, uzasadnioną wyłącznie ochroną praworządności, praw obywateli lub interesu społecznego, z całą pewnością udział ten nie powinien stanowić jakiegokolwiek standardu w tych sprawach.

7.5. Czy konieczne jest dopuszczenie dowodu z opinii biegłego?

Tożsamość płciowa traktowana jest jako zjawisko z zakresu medycyny, w szczególności seksuologii, psychiatrii i psychologii. Mimo obecnych trendów wskazujących na coraz częstsza depatologizację i demedycyzację transpłciowości, standardy opieki nad osobami transpłciowymi wciąż opierają się na procedurze wystawienia formalnej diagnozy transpłciowości przez lekarzy o określonej specjalności. Wiele sądów, mając na uwadze treść art. 278 § 1 k.p.c.¹²⁷ stwierdza, że nawet gdy powód/powódka załącza do pozwu dokumentację medyczną zgodną z zaleceniami Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego (a zatem diagnozę potwierdzoną przez dwóch specjalistów lub specjalistki), konieczne jest mimo to wezwanie biegłych.

Zalecany sposób postępowania

Kluczową kwestią do oceny czy sąd musi sięgać po biegłego jest wskazanie, że zgodnie z zaleceniami Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego rozpoczęcie tranzycji medycznej uwarunkowane jest uzyskaniem formalnej diagnozy lekarzy o określonych specjalnościach i psychologa. Nie ma żadnych powodów, dla których rozpoczęcie tranzycji prawnej miałoby być obwarowane innymi lub dodatkowymi warunkami. Posiadanie diagnozy jest zaś faktem, który powód lub powódka może wykazać przedstawiając swoją dokumentację medyczną i która może być oceniona przez sąd jako dokument prywatny w rozumieniu art. 245 k.p.c.¹²⁸ Będzie to niewątpliwie dowód tego, że odpowiedni specjaliści złożyli oświadczenia dotyczące diagnozy czy stanu zdrowia powoda lub powódki. Przystępując

¹²⁶ W stanie faktycznym będącym przedmiotem rozpoznania osoba transpłciowa zataiła fakt pozostawania w związku małżeńskim oraz posiadania dzieci. Zob. rozdział 3, gdzie orzeczenie to zostało omówione.

¹²⁷ W przypadkach wymagających wiadomości specjalnych sąd, po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru, może wezwać jednego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia ich opinii.

¹²⁸ Dokument prywatny sporządzony w formie pisemnej albo elektronicznej stanowi dowód tego, że osoba, która go podpisała, złożyła oświadczenie zawarte w dokumencie.

więc do rozstrzygnięcia sprawy o ustalenie płci, w której powód dołączył do pozwu dokumentację medyczną zgodną z zaleceniami Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego, sąd – o ile nie występują wyjątkowe okoliczności – powinien uznać, że przedstawiono mu materiał dowodowy wystarczający do stwierdzenia podstawowej przesłanki ustalenia płci, tj. uzyskania przez powoda lub powódkę formalnej diagnozy transpłciowości.

Co do zasady nie musi być do tego konieczne uzyskanie opinii biegłych sądowych. Dla przykładu wskazać należy, że osoba dochodząca np. roszczenia alimentacyjnego, chcąc wykazać swoje zwiększone potrzeby ze względu na chorobę przewlekłą, nie musi zgłaszać w postępowaniu wniosku o opinię biegłego. Sądy, by stwierdzić fakt, że osoba ta w istocie cierpi na daną chorobę, poprzestają w takich przypadkach na przedstawionym zaświadczeniu od odpowiedniego lekarza specjalisty.

Również w sytuacji, w której pozwani w sprawie (najczęściej rodzice) wnoszą o dopuszczenie dowodu z opinii biegłego, dysponując już dokumentacją medyczną zgodną z zaleceniami Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego sąd może (i z reguły powinien) pominąć taki wniosek dowodowy. Pozwani w postępowaniu o ustalenie płci występują w nim wyłącznie dla zapewnienia dwustronności procesu i nie mają interesu prawnego w rozstrzygnięciu.

Podsumowując powyższe, powoływanie biegłego w postępowaniu o ustalenie płci metrykalnej w sytuacji, gdy obiektywnie nie ma wątpliwości co do zasadności powództwa z uwagi na złożenie przez stronę wiarygodnej opinii, nie jest konieczne i może przyczynić się do przedłużenia postępowania i wygenerowania zbędnych, a często też bardzo wysokich kosztów. Jeśli natomiast sąd decyduje się na powołanie takiej opinii z urzędu (lub na wniosek prokuratora, który przystąpił do postępowania), koszty opinii, w oparciu o zasady słuszności, powinien przejąć na rachunek Skarbu Państwa. Orzekające w ten sposób obecnie sądy opierają się w tym kontekście na art. 102 k.p.c. Jeśli o dowód z opinii biegłych wnioskowali pozwani lub jedno z nich, to ta strona powinna zostać obciążona kosztem takiej opinii. Nie ma bowiem podstaw do obciążania tymi kosztami powoda lub powódki, dla których opinia ta jest dodatkowym, niepożądanym obciążeniem. Takie działanie jest już spotykane w praktyce, co należy przyjąć z aprobatą¹²⁹. Rekomendowane jest jednak przede wszystkim orzekanie w sprawach o ustalenie płci metrykalnej bez opinii biegłych, na podstawie dołączonych do pozwu dokumentów – co również jest coraz częstszą praktyką wielu sądów okręgowych w Polsce.

7.6. Czy sprawę o uzgodnienie płci można rozstrzygnąć na posiedzeniu niejawnym?

Sprawę o uzgodnienie płci, na zasadach wynikających z Kodeksu postępowania cywilnego, sąd może rozpoznać na posiedzeniu niejawnym, gdy pozwany uznał powództwo lub gdy po złożeniu przez strony pism procesowych i dokumentów, w tym również po

¹²⁹ O obciążeniu kosztem opinii biegłego Skarbu Państwa w oparciu o zasady słuszności orzekały m.in. Sąd Okręgowy w Płocku i Sąd Okręgowy w Elblągu. W niniejszym rozdziale świadomie zrezygnowano z przywoływania dokładnych oznaczeń orzeczeń ze względów wyjaśnionych na wstępie niniejszego rozdziału.

wniesieniu sprzeciwu od wyroku zaocznego, sąd uzna – mając na względzie całokształt przytoczonych twierdzeń i zgłoszonych wniosków dowodowych – że przeprowadzenie rozprawy nie jest konieczne¹³⁰. Począwszy od 1 lipca 2023 r. zgodnie z § 3 art. 148 (1) k.p.c. sąd nie może wydać wyroku na posiedzeniu niejawnym „jeżeli strona w pierwszym piśmie procesowym złożyła wniosek o wysłuchanie jej na rozprawie”.

Możliwe jest zatem przed wytoczeniem powództwa, że strona powodowa uzgodni z pozwanymi rodzicami, że nie będą składali wniosku przewidzianego w art. 148¹ § 3 k.p.c. (jeżeli obydwie strony chciałyby uniknąć rozprawy).

Wskazać należy, iż takie stanowisko nie jest wiążące dla Sądu (przewodniczącego), ale może być podstawą (przesłanką) do zaniechania wyznaczenia rozprawy.

Z informacji statystycznych uzyskanych przez Rzecznika Praw Obywatelskich wynika, że w postępowaniach prowadzonych w latach 2020–2022 sądy okręgowe uwzględniły powództwa na posiedzeniach niejawnych aż w 132 sprawach.

Zalecany sposób postępowania

W sprawach o uzgodnienie płci, w których z zebranego materiału dowodowego (czyli w praktyce – z załączonej do pozwu diagnozy), wynika jednoznacznie spełnienie przesłanki trwałości poczucia przynależności osoby wnoszącej powództwo do danej płci, a strona pozwana uznała powództwo, nie ma przeszkód by orzeczenie w przedmiocie uzgodnienia płci zapadło na posiedzeniu niejawnym. Jest to coraz częstsza praktyka orzecznicza, którą należy ocenić pozytywnie. Pozwala bowiem istotnie skrócić postępowanie oraz uniknąć przez osobę transpłciową trudnych dla niej sytuacji, czy to w postaci przesłuchania, czy też, czasami trudnego, kontaktu z pozwanymi rodzicami.

7.7. Jaką rolę pełnią rodzice w procesie o ustalenie płci?

Rodzice są najczęściej stroną pozwaną w procesie o ustalenie płci. Sądy wielokrotnie nie wiedzą jak mają pogodzić rolę procesową rodziców jako pozwanych i przysługujące rodzicom uprawnienia procesowe, z wynikającym z orzecznictwa Sądu Najwyższego (tu w szczególności wyrok Sądu Najwyższego z 10 stycznia 2019 r. sygn. akt II CSK 371/18) stwierdzeniem, **że udział rodziców jest sztucznym wymogiem wynikającym ze struktury postępowania procesowego i de facto ich stanowisko nie powinno mieć wpływu na orzeczenie sądu**.

Ta kwestia nie będzie jawić się jako problematyczna, gdy pozwani nie czynią przeszkód w procesie o ustalenie płci, w szczególności, gdy popierają powództwo lub są w postępowaniu bierni. Największe wątpliwości mogą pojawić się przy rozważaniu czy konieczne jest wzywanie rodziców na rozprawę oraz co robić, gdy rodzice składają wnioski dowodowe i korzystają z innych uprawnień procesowych.

¹³⁰ Art. 148¹ k.p.c.

Zalecany sposób postępowania

Po pierwsze, osoba transpłciowa jest jedyną osobą zainteresowaną wynikiem procesu o ustalenie płci i to jej interes prawny sąd powinien mieć na uwadze; rodzice (inni opiekunowie prawni czy reprezentanci osoby małoletniej) takiego interesu nie mają. Ich uczucia i emocje, które często prowadzą do formułowania kolejnych wniosków dowodowych lub żądań o oddalenie powództwa, jakkolwiek mogą budzić zrozumienie sądu, nie powinny mieć decydującego wpływu na przebieg i wynik postępowania.

Po drugie, osoba transpłciowa jest osobą niezależną i autonomiczną od swoich rodziców. W szczególności w przypadku osób pełnoletnich, dysponuje ona możliwością swobodnego decydowania o swojej osobie, niezależnie od zdania i opinii jej krewnych. Konstrukcja powództwa z art. 189 k.p.c. i przyznanie rodzicom roli pozwanych z określonymi uprawnieniami procesowymi, stawia osobę transpłciową w sytuacji, w której realizacja celów związanych z najbardziej istotnymi dla osoby kwestiami dotyczącymi jej tożsamości, mogą być aktywnie utrudniane przez kogoś z zewnątrz. Sytuacja ta może prowadzić do naruszania godności osoby transpłciowej jako niezależnej jednostki ludzkiej i nadmiernej ingerencji w jej prawo do życia prywatnego.

7.8. Czy obecność rodziców na rozprawach jest niezbędna?

Sądy wielokrotnie oczekują, że rodzice stawią się na rozprawę nawet wtedy, gdy uznają powództwo i wnoszą o przeprowadzenie rozprawy pod ich nieobecność. Struktura procesu o ustalenie płci jest wyjątkowo obciążająca dla obydwu stron procesu. Sam fakt pozywania rodziców jest dla wielu osób zupełnie niezrozumiały i budzi uzasadniony sprzeciw. Dodatkowo dla wielu rodziców tranżycja ich dziecka jest procesem trudnym do zaakceptowania. Konieczność wizyty w sądzie, sama w sobie stresująca dla wielu osób, dla rodziców osoby transpłciowej może być doświadczeniem trudnym emocjonalnie.

Zalecany sposób postępowania

Rodzice jako osoby pozwane mają możliwość uznania powództwa. Wiele osób jednak o tym nie wie, a udział profesjonalnych pełnomocników lub pełnomocniczek w sprawach o ustalenie płci nie dla wszystkich jest opcją dostępną ze względów finansowych. Dobrą praktyką byłoby więc wskazanie przez sąd stronie pozwanej na taką możliwość, zrozumiałym językiem, w piśmie wzywającym do ustosunkowania się do pozwu. Rekomenduje się również, aby sądy nie wzywały rodziców do obowiązkowego stawienia się na rozprawie. Żadne przepisy nie stoją na przeszkodzie orzeczeniu w przedmiocie ustalenia płci powoda w przypadku, gdy rodzice pozostają w procesie bierni.

Jeśli sąd uznaje za konieczne wyznaczenie rozprawy, dobrą praktyką jest poprzestanie na zeznaniach samego powoda, z pominięciem dowodu z zeznań pozwanych, chyba że ze względu na specyfikę okoliczności sprawy odebranie takich zeznań jest uzasadnione.

7.9. Czy rodzice muszą zasiąść na sali sądowej na miejscu przeznaczonym dla pozwanych?

Spór w sprawach o uzgodnienie płci jest z reguły pozorny. W konsekwencji istotne jest, aby praktyka orzecznicza zapewniała ochronę prawną osobom transpłciowym w jak najpełniejszym stopniu, z zastosowaniem wykładni przepisów prawa z uwzględnieniem podstawowych norm ochrony praw człowieka.

Żaden z przepisów Kodeksu postępowania cywilnego nie odnosi się do kwestii zajęcia przez strony postępowania miejsc na sali sądowej. Kwestie te reguluje § 109 ust. 5 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych¹³¹. Należy w związku z tym podkreślić, że sąd może odstąpić od zastosowania w konkretnej sprawie przepisu rozporządzenia, jeśli taki przepis można ocenić w realiach konkretnej sprawy jako niezgodny z Konstytucją lub ustawą (taka kompetencja sądu wynika z art. 178 ust. 1 Konstytucji). W sprawach dotyczących uzgodnienia płci metrykalnej pojawiają się zasadnicze zastrzeżenia co do tego, czy literalne zastosowanie ww. przepisu regulaminu urzędowania sądów powszechnych nie narusza zasady ochrony rodziny (art. 18), prawa do życia rodzinnego (art. 47) i zasady ochrony godności człowieka (art. 30 Konstytucji).

Czasami, zwłaszcza w przypadku młodszych powodów i powódek, wspierający rodzice chcą towarzyszyć dziecku podczas rozprawy. Stwarza to sytuację, w której osoba transpłciowa znajduje się w pozycji symbolicznie konfrontacyjnej z bliskimi, którzy chcą ją wesprzeć podczas posiedzenia sądowego. Jest to zbędne z punktu widzenia przebiegu procesu, jego rzetelności czy efektywności i nie służy realizacji jakiegokolwiek celu.

Zalecany sposób postępowania

Dobłą praktyką, w przypadku stawiennictwa na rozprawie powoda/powódki wraz z popierającymi powództwo rodzicami, jest wyrażenie przez sąd zgody na zajęcie przez nich miejsca po tej samej stronie, lewej lub prawej stronie sądu, bądź w jednej ławie na wprost sądu z zachowaniem podziału, że strona powodowa siedzi z jednej strony, a pozwana z drugiej.

Takie zajęcie miejsc na sali sądowej nie odzwierciedla literalnych zapisów wskazanych w § 109 Regulaminu urzędowania sądów powszechnych. Należy jednak jednoznacznie zaznaczyć i podkreślić, że taka decyzja sądu nie narusza poprawności procesu i nie wpływa na wynik sprawy. Jest natomiast odzwierciedleniem empatyczności i wrażliwości sądu, poprawia samopoczucie stron poprzez zmniejszenie dyskomfortu oraz zwiększa poczucie bezpieczeństwa w sytuacji, w której obie strony zostały zmuszone do stawiennictwa na rozprawie.

Przywołane wyżej regulacje konstytucyjne przemawiają za tym, że sąd powinien wykorzystać wszelkie dostępne mu instrumenty prawne, aby proces o ustalenie płci – w sytuacji braku sporu między osobą transpłciową a jej rodzicami – przebiegał z poszanowaniem godności osoby transpłciowej, jej rodziców, a także uwzględniał potrzebę ochrony

¹³¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2514).

rodziny i życia rodzinnego. Ochronie takiej nie służy wywoływanie sztucznej atmosfery sporu między bliskimi sobie osobami, do czego prowadzi nakazanie zajęcia miejsc po przeciwnych stronach stołu sędziowskiego.

7.10. Jak postępować w sprawach, w których rodzice utrudniają proces?

Niejednokrotnie rodzice aktywnie sprzeciwiają się tranzycji swojego dziecka, w tym sądowej korekcie płci. W takich sytuacjach rodzice starają się utrudniać proces wydłużając go i prowadząc do oddalenia powództwa. W zależności od merytorycznego przygotowania rodziców ich działanie może polegać na kwestionowaniu opinii lekarzy i biegłych, wnioskowaniu o wyznaczenie innych biegłych lub dopuszczeniu dowodu z opinii np. lekarza rodzinnego. Gdy opinia kolejnego biegłego jest korzystna dla strony powodowej rodzice wnioskują o kolejną. Zdarzały się procesy, w których sąd przez blisko 3 lata dopuszczał kolejne opinie lekarskie, w tym takie jak opinia lekarza internisty sprzed 5 lat nie dotycząca transpłciowości powoda. Rodzice potrafią też podejmować inne kroki prawne, takie jak powiadamianie prokuratury o podejrzeniu popełnienia przestępstwa przez lekarza wydającego diagnozę, a następnie wnioskowanie o zawieszenie postępowania przed sądem do czasu zakończenia sprawy karnej. Zdarzają się wnioski o wyłączenie sędziego uzasadniane jego stronniczością, czy wnioski o zmianę sądu. Niewspierający rodzice wnioskują też wielokrotnie o powoływanie kolejnych świadków, zazwyczaj członków rodziny i znajomych mających zeznawać np. na okoliczność rozwoju dziecka w okresie dojrzewania zgodnie z płcią przypisaną przy urodzeniu lub np. choroby psychicznej strony powodowej uzasadniającej jego/jej nienaturalne, zdaniem rodziców, zachowanie.

Zalecany sposób postępowania

Pozycja rodziców w procesie o ustalenie płci jest niewątpliwie kwestią problematyczną. Z formalnego punktu widzenia są oni stroną postępowania i mogą zgłaszać wnioski dowodowe. Jednocześnie Sąd Najwyższy wyraźnie stwierdził, że udział rodziców w procesie jest sztuczną konstrukcją i nie mają oni interesu prawnego w ustaleniu płci swojego pełnoletniego dziecka, a z omówionego w niniejszej publikacji standardu orzeczniczego wynika, że postępowanie powinno być prowadzone tak, aby było jak najszybsze i w jak najmniejszym stopniu naruszało prawo do ochrony życia prywatnego powoda/powódki.

Zgodnie z przyjętym i omówionym w niniejszej publikacji orzecnictwem, uwzględnienie powództwa o ustalenie płci przeciwnej do tej przypisanej przy urodzeniu jest uzależnione od oceny przez sąd trwałości poczucia przynależności osoby transpłciowej do tej płci. W kontekście postępowania dowodowego rekomenduje się, aby było ono możliwie ograniczone. Mając na uwadze, że zgodnie z wciąż obowiązującymi zaleceniami Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego jedynie lekarze seksuolodzy i specjaliści z zakresu zdrowia psychicznego mogą w sposób profesjonalny oceniać kwestie tożsamości płciowej i wydawać diagnozę transpłciowości, co do zasady uzasadnione wydaje się ograniczenie postępowania dowodowego wyłącznie do dowodów z dokumentów medycznych

potwierdzających taką diagnozę. Wystarczające jest też oparcie się wyłącznie na dokumentacji medycznej przedstawionej przez powoda/powódkę, jeśli wystawili je specjaliści wskazywani w zaleceniach Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego.

Jak już wskazano w podrozdziale omawiającym brak konieczności dopuszczania dowodu z opinii biegłego (7.5.), coraz częstszą – niemalże powszechną – dobrą praktyką, jest orzekanie o korekcie płci wyłącznie na podstawie profesjonalnej diagnozy medycznej i ewentualnego, choć nie niezbędnego wysłuchania stron¹³². Dopuszczanie innych dowodów, w tym opinii kolejnych biegłych lub zeznań świadków, może bowiem niepotrzebnie utrudniać i przedłużać postępowanie. W związku z powyższym jak również mając na względzie, że rozstrzygnięcia w przedmiocie wniosków dowodowych należą do wyłącznej kompetencji sądu (i nie przysługują na nie odrębne zażalenia) **rekomenduje się możliwe ograniczenie postępowania dowodowego, a zwłaszcza niedopuszczanie do sytuacji, w której proces jest przedłużany przez próbującą go utrudnić stronę, wnoszącą w tym celu nieuzasadnione wnioski dowodowe.**

7.11. Jak zwracać się do powoda/powódk?

W trakcie procesu o ustalenie płci, do momentu wydania wyroku, osoba transpłciowa formalnie pozostaje przy płci metrykalnej. Z tego powodu często zdarza się, że sędziowie, a za nimi inni uczestnicy postępowania, zwracają się do powoda lub powódkę przy użyciu form gramatycznych właściwych dla płci przypisanej przy urodzeniu. Żaden przepis prawa nie zakazuje zwracania się do osoby zaimkami i imieniem, których używa. Z drugiej strony, zwracanie się do powoda lub powódkę przy użyciu form gramatycznych zgodnych z płcią metrykalną, których bardzo często osoba ta nie używa już od dłuższego czasu przed procesem, może być trudnym a nawet traumatycznym doświadczeniem. Prowadzi do stworzenia poniżającej i uwłaczającej atmosfery na rozprawie.

Zalecany sposób postępowania

Nie sposób wskazać przepisu prawa, który zabraniałby zwracania się do powoda lub powódkę w używanej przez nich formie, nawet jeśli jest ona niezgodna z ich metrykalną i nieustaloną jeszcze wyrokiem sądu płcią. Przeświadczenie o obowiązku używania form męskich lub żeńskich w toku całego postępowania o ustalenie płci wyłącznie dlatego, że tak wynika z dokumentu tożsamości jest więc bezpodstawne. Wybór odpowiednich końcówek czy zwrotu „pan” lub „pani” to kwestie wyłącznie grzecznościowe i uznaniowe, a nie regulowane prawem.

Dlatego też rekomenduje się zwracanie się do powoda lub powódkę tak, jak osoba ta się przedstawia – najprawdopodobniej będzie to forma odpowiadająca płci odczuwanej, ale działaniem okazującym najwięcej szacunku będzie zapytanie osoby jak chciałaby, żeby się do

¹³² Na przestrzeni ostatnich 3 lat zdecydowana większość sądów okręgowych w Polsce co najmniej raz – lub wielokrotnie – uwzględniła powództwo o ustalenie płci wyłącznie na podstawie dołączonych do pozwu opinii psychiatry lub seksuologa oraz psychologa. W niniejszym rozdziale świadomie zrezygnowano z przywoływania dokładnych oznaczeń orzeczeń ze względów wyjaśnionych na wstępie niniejszego rozdziału.

niej zwracać. Sąd może to zrobić na początku rozprawy, np. w czasie sprawdzania obecności, a później w toku postępowania wykorzystywać formę wskazaną przez powoda lub powódkę – zarówno zwracając się do osoby, jak i mówiąc o niej na sali sądowej. Można też zwrócić uwagę na sposób formułowania wypowiedzi przez stronę, wskazujący na jej autoidentyfikację z określoną płcią. Ewentualnym rozwiązaniem, w praktyce często stosowanym przez sądy, może być też użycie zwrotów neutralnych płciowo, np. „proszę opisać swoją historię”, „proszę powiedzieć” lub „strona powodowa” w odniesieniu do powoda lub powódki.

Ponadto w art. 64 k.p.c. wskazuje, iż każda osoba fizyczna ma zdolność do występowania w procesie jako strona (zdolność sądowa). Tym samym kodeksowe określenie „strona” może być wykorzystane w toku postępowania, aby uniknąć bezpośredniego określenia powód lub powódka, które same w sobie określają rodzaj męski lub żeński. Dla wielu osób, wybranie grzecznościowej formy „strona powodowa” może być niezwykle ważne, niwelujące olbrzymi stres i ograniczanie dysforii, z którą muszą się stale mierzyć.

7.12. O co pytać, a o co nie pytać w ramach przesłuchania powoda/powódki (jeśli do niego dochodzi)?

Jak już zostało wskazane, postępowanie dowodowe w sprawie o ustalenie płci metrykalnej z reguły powinno zostać ograniczone do dowodów z dokumentów załączonych do pozwu, co umożliwia też rozstrzygnięcie sprawy na posiedzeniu niejawnym, w sposób szybki i najbliższy standardowi międzynarodowemu. Jeśli jednak sąd decyduje się na wyznaczenie rozprawy, w praktyce ma przede wszystkim na celu przesłuchanie stron lub wyłącznie powoda/powódki.

Zalecany sposób postępowania

Jeśli dochodzi do przesłuchania osoby wnoszącej pozew, kluczowe jest, aby było to doświadczenie jak najmniej ingerujące w jej prywatność i nienaruszające jej godności. Dla osiągnięcia tego celu ważne jest to, jak sąd zwraca się do powoda lub powódki (zob. uwagi dotyczące tego zagadnienia w niniejszym rozdziale), a także to jakie pytania zadaje. Praktyka wskazuje, że na salach sądowych w sprawach o ustalenie pada wiele pytań zbędnych dla rozstrzygnięcia, a traumatycznych dla osób transpłciowych, które zeznają nie tylko przed sądem, ale też przed rodzicami, obecnymi często na sali jako pozwani. Przykładowe pytania, których nie należy zadawać dotyczą:

- **kwestii intymnych**, dotyczących fizjologii, takich jak przebieg dojrzewania płciowego, czy też związane z tranzycją zmiany w ciele. Jak zostało wyjaśnione w pierwszym rozdziale kwestie te nie łączą się z tożsamością płciową, nie są przedmiotem psychologiczno-seksuologicznej diagnozy i nie wymagają oceny w kontekście kryteriów sądowego ustalenia płci (nie są przesłanką ustalenia, że poczucie przynależności do danej płci jest trwałe);
- **orientacji psychoseksualnej** – orientacja psychoseksualna dotyczy obszaru potrzeb seksualnych, natomiast nie dotyczy w żadnej mierze tożsamości płciowej (zob. uwagi dotyczące tego zagadnienia w niniejszym rozdziale);

- **życia seksualnego osoby** – kwestia realizacji potrzeb seksualnych osoby transpłciowej nie ma związku z jej tożsamością płciową. Zadawanie pytań odnośnie sfery seksualnej nie wnosi żadnych dodatkowych informacji dla sprawy;
- **zaburzeń rozwojowych** (typu autyzm, Zespół Aspergera, zaburzenia uwagi, itp.) – neuroróżnorodność nie ma powiązania z transpłciowością. Wśród osób transpłciowych znajdziemy osoby neuroróżnorodne, nie ma to jednak powiązania z tożsamością płciową człowieka.

7.13. Czy orientacja seksualna powoda/powódki ma znaczenie dla sprawy?

Zdarza się, że w toku postępowania powód lub powódka są pytani o orientację seksualną, o preferencje seksualne, a nawet o historię seksualnych doświadczeń. W praktyce zdarzały się też sytuacje, gdy sąd, pomimo zwrócenia mu uwagi na niestosowność takiego pytania, nadal upierał się argumentując, że kwestia orientacji jest istotna. Kwestie te analizują też czasem i omawiają w swych opiniach powołani w sprawie biegli. Stanowi to nieuzasadnioną i niepotrzebną ingerencję w życie prywatne i godność osoby transpłciowej. Podczas gdy sam proces przeciwko rodzicom jest już w każdym wypadku obciążający emocjonalnie i psychicznie, sytuacja, w której jako strony postępowania rodzice są zaznajamiani ze wszystkimi ujawnionymi w jego toku szczegółami seksualności powoda/powódki, jest dla niego/niej upokarzające, a przy tym krępujące dla wszystkich uczestników procesu.

Zalecany sposób postępowania

Orientacja seksualna jest kwestią zupełnie odrębną od tożsamości płciowej, a tym samym nie ma znaczenia dla postępowania o ustalenie płci. Tak jak każdy człowiek, osoba transpłciowa może w różny sposób odczuwać pociąg do tej samej albo przeciwnej płci, odczuwać go do obu płci lub nie odczuwać go w ogóle. Bez znaczenia zatem dla oceny trwałości poczucia przynależności do danej płci pozostaje kwestia orientacji seksualnej powoda lub powódki. Z tego względu **rekomenduje się zaniechanie pytań lub jakiegokolwiek innej formy weryfikowania orientacji i/lub historii doświadczeń seksualnych powoda lub powódki**. Zaleca się także, aby aspekt ten pomijali w swych pisemnych opiniach biegli, zgodnie z najnowszymi wytycznymi Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego dotyczącymi zasad postępowania w toku procesu diagnostyczno-terapeutycznego osób z dysforią płciową¹³³ (więcej na temat wytycznych w kolejnej sekcji). Co więcej, osoby sporządzające opinie diagnozujące transpłciowość (zarówno jako biegli sądowi lub wcześniej w toku tranzycji), mogą podkreślać w nich brak związku pomiędzy kwestiami tożsamości płciowej i orientacji seksualnej.

¹³³ „Zalecenia Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego dotyczące opieki nad zdrowiem dorosłych osób transpłciowych – stanowisko panelu ekspertów” przyjęte przez Zarząd PTS 19 czerwca 2020 r., *Psychiatria Polska Online First* nr 187: 1-8, dostęp elektroniczny: https://pts-seksuologia.pl/images/ckeditor_photos/Grabski_PsychiatrPolOnlineFirstNr187.pdf_____5f7ad3b021cb6.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.] (Grabski i inni, Zalecenia Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego dotyczące opieki nad zdrowiem dorosłych osób transpłciowych – stanowisko panelu ekspertów, 2020).

7.14. Czy w przypadku powództwa prawomocnie oddalonego występuje *res iudicata*?

Potrzeba ponownego wytoczenia powództwa o ustalenie płci metrykalnej może wystąpić w dwóch sytuacjach – po pierwsze, kiedy powód lub powódka nie zaskarżyli w terminie wyroku oddalającego powództwo (np. ze względu na brak profesjonalnego wsparcia prawnego i trudności w samodzielnym zrozumieniu procedury), a po drugie, kiedy powód lub powódka dążą do detranzycji, tj. ustalenia płci przeciwnej do płci ustalonej wcześniejszym wyrokiem. Rozważania te nie są wyłącznie hipotetyczne – w orzecznictwie¹³⁴ są już przykłady spraw, w których sądy powszechne orzekały ponownie o ustaleniu płci metrykalnej powoda lub powódki – w obu z powyżej wskazanych sytuacjach – uznając, że nie zachodzi powaga rzeczy osądzonej. Znany jest też przypadek sprawy, w której sąd apelacyjny uchylił postanowienie sądu okręgowego, który odrzucił pozew wniesiony ponownie ze względu na przesłankę powagi rzeczy osądzonej. Sąd apelacyjny potwierdził więc tym samym, że przesłanka ta nie powinna mieć zastosowania.

Zalecany sposób postępowania

Niewątpliwie to, czy powaga rzeczy osądzonej występuje w danej sprawie, wymaga jej indywidualnej oceny. Sąd bada czy występuje tożsamość podmiotowa i przedmiotowa obu spraw, a w orzecznictwie i doktrynie ugruntowany jest pogląd, iż: „o tożsamości roszczeń można mówić wówczas, gdy identyczny jest nie tylko przedmiot, lecz także podstawa sporu. **Dla tożsamości podstawy sporu niezbędną jest natomiast tożsamość podstawy faktycznej i prawnej roszczenia**”.¹³⁵ Dopiero kumulacja obu tych przesłanek przesądza o wystąpieniu powagi rzeczy osądzonej. Bardziej szczegółowo literatura wskazuje, iż stan powagi rzeczy osądzonej występuje „kiedy sąd ma w obu sprawach orzec o tym samym, **dyssponując tymi samymi faktami**, które mają spowodować ocenę tego samego żądania i kiedy rozstrzygnięcie jednej ze spraw oznacza rozstrzygnięcie także drugiej.”¹³⁶ **A contrario, jeśli mamy do czynienia ze zmianą okoliczności, których istnienie było przyczyną oddalenia pierwszego powództwa, to mimo identyczności stron i dochodzonego roszczenia stan rzeczy osądzonej nie występuje**, zaś roszczenie staje się w świetle nowego stanu faktycznego uzasadnione (tak m.in. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 18 kwietnia 1980 r., sygn. akt IV CR 85/80).

W tym świetle, niezależnie od indywidualnego podejścia do każdej sprawy, można zauważyć ogólnie, że **w sprawach o ustalenie płci metrykalnej *res iudicata* będzie rzadkością**.

¹³⁴ Ze względów omówionych na wstępie niniejszego rozdziału, tj. przede wszystkim ze względu na ochronę prywatności i danych osób, których sprawy te dotyczyły, w publikacji zrezygnowano ze wskazywania dokładnych oznaczeń orzeczeń.

¹³⁵ Manowska M., *Apelacja w postępowaniu cywilnym. Komentarz i orzecznictwo*, Wolters Kluwer wyd. 4, Warszawa 2017, str. 248–252 oraz orzecznictwo cytowane tamże.

¹³⁶ Jędrzejewska M., Weitz K. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. Tom II. *Postępowanie rozpoznawcze*, wyd. V, red. Ereciński T., Warszawa 2016, art. 199).

Jeżeli przedmiotem roszczenia w tych postępowaniach jest poczucie przynależności osoby do danej płci, jego trwałość i inne okoliczności faktyczne będą zawsze zmienne wraz z upływem czasu. U niektórych osób tożsamość płciowa ma charakter płynny i może zmieniać się w ciągu życia (co może stanowić okoliczność w sprawie detranzycji), u innych osób – jeśli sąd oddalił za pierwszym razem powództwo – upływ czasu może wpłynąć na wzmocnienie trwałości poczucia przynależności do danej płci. Okoliczności te powód lub powódka powinni wykazać w pozwie.

Za dopuszczalnością ponownego wytoczenia powództwa o ustalenie płci przez tę samą osobę przemawiają też inne argumenty – po pierwsze, ochrona życia prywatnego powoda lub powódki. Wykładnia przesłanki powagi rzeczy osądzonej powinna być dokonywana w sprawach o ustalenie płci metrykalnej z perspektywy praw człowieka (zob. rozdział 1). Oznacza to, że każda osoba powinna mieć możliwość żyć zgodnie z jej płcią odczuwaną, niezależnie od tego czy dochodzi tego powództwem wnoszonym po raz pierwszy czy też ponownie.

Ponadto, zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego, ustalenie płci metrykalnej powoda lub powódki „jako dotyczące sfery stanu cywilnego w szerszym znaczeniu, objętej szczególnymi rygorami, musi uwzględniać zasadę prawdy obiektywnej.” Innymi słowy, określenie stanu cywilnego osoby, a więc i jej płci metrykalnej, powinno odpowiadać rzeczywistemu stanowi rzeczy, tj. być zgodne z prawdą. Zmuszanie osoby do życia z metrykalnym oznaczeniem płci innym niż płeć, którą odczuwa i w której funkcjonuje społecznie nie tylko naraża jednostkę na naruszenia jej praw, ale też pozostaje niezgodne z interesem publicznym, znajdującym wyraz w funkcjach stanu cywilnego.

7.15. Jak sformułować wyrok w sprawie ustalenia płci?

Zgodnie z art. 189 k.p.c. powód może żądać ustalenia przez sąd istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, gdy ma w tym interes prawny. Sąd udziela ochrony prawnej osobie, poprzez ustalenie istnienia lub nieistnienia prawa. Dla osoby transpłciowej ustalenie to jest niezwykle ważne, bowiem dopiero na mocy wyroku sądu możliwym jest ustalenie płci zgodnie z płcią odczuwaną.

Zgodnie z art. 365 § 1 k.p.c. orzeczenie prawomocne wiąże nie tylko strony i sąd, który je wydał, lecz również inne sądy oraz inne organy państwowe i organy administracji publicznej, a w wypadkach przewidzianych w ustawie, także inne osoby. Oczywiście jest, iż uzyskanie pozytywnego wyroku jest początkiem drogi dla strony powodowej w dalszym postępowaniu w szczególności w zakresie zmian w dokumentach, ustaleniu numeru PESEL itd.

Dotychczasowe orzecznictwo w zakresie ustalenia płci wskazuje, iż treść wyroku o ustalenie niejednokrotnie potęguje poczucie krzywdy i niezrozumienia.

Można spotkać się z treścią orzeczeń sądu o następującej treści:

ustala, że **powód**, urodzony dnia (.....) w K., **syn** z domu, dla którego w Urzędzie Stanu Cywilnego w K. w dniu (.....) r. sporządzony został akt urodzenia nr (.....) / (.....) – **jest kobietą**.

Zalecany sposób postępowania

Zalecana treść orzeczenia na podstawie dotychczasowego orzecznictwa może brzmieć następująco:

ustala, że **strona powodowa / imię i nazwisko**, urodzona dnia (.....) w **jako dziecko rodziców**, z domu, dla którego w Urzędzie Stanu Cywilnego w w dniu (.....) r. sporządzony został akt urodzenia nr (.....) / (.....) – **jest kobietą/ mężczyzną**.

ustala, że (imię i nazwisko) urodzony (.....) w **jako dziecko** z domu, którego urodzenie zostało zarejestrowane w Urzędzie Stanu Cywilnego w za nr USC/OZ/1 (.....) **jest płci żeńskiej**”.

ustala, że **strona powodowa urodzona** dnia (.....) w L., **z ojca** **i matki** z domu, której akt urodzenia sporządzono w Urzędzie Stanu Cywilnego w dnia (.....) nr (.....) – **jest osobą płci męskiej**.

7.16. Czy uprawomocnienie się wyroku kończy sprawę?

Dla osób transpłciowych prawomocny wyrok ustalający płeć to nie ostatni krok w prawnym uzgodnieniu płci. Dopóki kierownik Urzędu Stanu Cywilnego nie wprowadzi wzmianki dodatkowej do aktu urodzenia i nie wystąpi o nadanie nowego numeru PESEL, osoba transpłciowa *de facto* nie odczuwa pozytywnych skutków orzeczenia sądu – wciąż nie może też wystąpić o zmianę dokumentów tożsamości.

Zgodnie z art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1681, t.j.), sądy przekazują urzędowi stanu cywilnego odpisy prawomocnych orzeczeń stanowiących podstawę sporządzenia aktu stanu cywilnego lub mających wpływ na treść lub ważność aktu stanu cywilnego wraz z adnotacją o dacie uprawomocnienia się tych orzeczeń, w terminie 7 dni od dnia uprawomocnienia się orzeczenia.

Ze skarg kierowanych do Rzecznika Praw Obywatelskich oraz doświadczeń pełnomocniczek i pełnomocników reprezentujących osoby transpłciowe w postępowaniach sądowych wynika, że sądy przekraczają ww. termin ustawowy – czasami nawet o kilka miesięcy. W praktyce długie oczekiwanie na przesłanie orzeczenia do USC jest dla osób transpłciowych równie dotkliwe w skutkach, jak długotrwałe oczekiwanie na samo orzeczenie.

Dlatego tak ważne jest, aby sądy przekazywały prawomocny wyrok do urzędu stanu cywilnego w ustawowym terminie 7 dni. Powyższe uwagi znajdują też zastosowanie do postanowień o uznaniu zagranicznego orzeczenia o uzgodnieniu płci metrykalnej.

8. Osoby biorące udział w przygotowaniu publikacji

Anna Mikołajczyk (red.) – zastępczyni dyrektorki Zespołu ds. Równego Traktowania w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich.

Justyna Jezierska – specjalistka w Zespole ds. Równego Traktowania w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich.

Milena Adamczewska-Stachura – prawniczka specjalizująca się w prawie antydyskryminacyjnym i ochronie praw osób LGBT+, związana ze Stowarzyszeniem Miłość Nie Wyklucza oraz kancelarią Knut Mazurczak, pracowała w Biurze RPO.

Monika Czajka – sędzia Sądu Rejonowego w Krakowie, aktywistka na rzecz osób LGBT+, matka osoby transpłciowej.

Ezra Dzwoniarek – prawnik, aktywista we własnej sprawie, czyli na rzecz społeczności osób transpłciowych w Polsce, członek grupy prawnej przy Lambdzie Warszawa.

Karolina Gierdal – adwokatka, członkini inicjatywy „Prawnicy LGBT+”, przewodnicząca Sekcji Praw Człowieka przy Okręgowej Radzie Adwokackiej w Warszawie, związana ze Stowarzyszeniem Lambda Warszawa.

Piotr Jacoń – dziennikarz, autor książki „My, trans”, ojciec osoby transpłciowej, aktywista na rzecz osób LGBT+, laureat Korony Równości KPH oraz Medalu Wolności Słowa.

Beata Janikowska – radczyni prawna, członkini Rady ds. Równego Traktowania przy Prezydencie Wrocławia, przewodnicząca Komisji ds. Praw Człowieka i Praworządności przy Okręgowej Izbie Radców Prawnych we Wrocławiu, matka osoby transpłciowej.

Andrzej „Jędrek” Kawecki – aktywista, współtwórca ogólnopolskiej kampanii społecznej „My, rodzice dzieci trans” oraz profilu FB #zrozumiećtranspłciowość, związany z Fundacją Równik Praw.

Anna Mazurczak – adwokatka związana z kancelarią Knut Mazurczak, była naczelniczka Wydziału Prawa Antydyskryminacyjnego przy RPO, członkini Polskiego Towarzystwa Prawa Antydyskryminacyjnego.

Ewelina Negowetti – edukatorka, adminka największej w Polsce grupy wsparcia dla rodziców osób transpłciowych „Transpłciowość w rodzinie”, matka osoby transpłciowej, laureatka nagrody LGBT+ Diamonds Awards 2022 w kategorii „Ambasadorka osób LGBT+”.

dr Paulina Pilch – radczyni prawna, wykładowczyni Gender Studies w PAN, członkini grupy „Prawnicy LGBT+”, współpracuje z fundacją Trans-Fuzja.

Dorota Seweryn-Stawarz – radczyni prawna, współzałożycielka i członkini Zarządu Fundacji na Rzecz Równości, współpracuje między innymi z Fundacją Centrum Praw Kobiet, Polskim Towarzystwem Prawa Antydyskryminacyjnego, Federacją Znaki Równości.

Dorota Stawicka-Moryc – sędzia Sądu Okręgowego we Wrocławiu, koordynatorka ds. mediacji, edukatorka w zakresie kultury prawnej i praw człowieka, matka osoby transpłciowej.

Marek Urbaniak – absolwent studiów prawniczych WPiA Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, transpłciowy mężczyzna o orientacji homoseksualnej.

9. Bibliografia

Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, *Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU. Comparative legal analysis*. Update 2015, pobrano z lokalizacji: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/protection_against_discrimination_legal_update_2015.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

Agencja Praw podstawowych Unii Europejskiej, *European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey. Main results*, pobrano z lokalizacji: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-eu-lgbt-survey-main-results_tk3113640enc_1.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

Dierckx M., Motmans J., Mortelmans D., T'sjoen G., *Families in transition: A literature review*. *Int Rev Psychiatry*, 2016, 28(1), 36-43.

Dragan W., Iniewicz G., *Orientacja seksualna. Źródła i konteksty*, Warszawa 2020.

Ereciński T. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom VI. Międzynarodowe postępowanie cywilne. Sąd polubowny (arbitrażowy)*, wyd. V, Warszawa 2017.

Ereciński T. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom II. Postępowanie rozpoznawcze*, wyd. V, Warszawa 2016.

Fundacja Interakcja, <https://www.interakcja.org.pl/> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Garlicki L., *Dysfunkcje polskiego prawa – jak poprawić system środków prawnych w Polsce?*, Warszawa 2016.

Grabski B., Mijas M., Dora M., Iniewicz G., *Dysforia i niezgodność płciowa. Kompendium dla praktyków*, Warszawa 2020.

Grabski B., Pliczko M., Żołądek S., Kasperek K., *Charakterystyka i oczekiwania pacjentów szukających pomocy z powodu dysforii płciowej w jednej z poradni seksuologicznych w Polsce* [w], *Psychiatria polska* nr 245: 1–15, 2022, <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/136449> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Grabski B. (red.), *Zdrowie Osób transpłciowych i niebinarnych – podręcznik psychoedukacyjny dla osób i pacjentów oraz ich bliskich*, Warszawa 2022.

Grabski B. i inni, *Zalecenia Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego dotyczące opieki nad zdrowiem dorosłych osób transpłciowych* – stanowisko panelu ekspertów, pobrano z lokalizacji: https://pts-seksuologia.pl/images/ckeditor_photos/Grabski_PsychiatrPolOnline-FirstNr187.pdf_____5f7ad3b021cb6.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

ILGA Europe – raporty, <https://www.rainbow-europe.org/> [dostęp: 31.12.2023 r.].

John O. P., Pervin L. A., *Osobowość. Teoria i badania*, Kraków 2002.

Komisja Europejska, *Eurobarometer on Discrimination 2019: The social acceptance of LGBTI people in the EU*, pobrano z lokalizacji: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2251> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Komitet Praw Człowieka ONZ (80. sesja), General comment no. 31 (80), *The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant: International Covenant on Civil and Political Rights: adopted on 29 March 2004* (2187th meeting), pobrano z lokalizacji: <https://digitallibrary.un.org/record/533996> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 ze zm.).

Manowska M., *Apelacja w postępowaniu cywilnym. Komentarz i orzecznictwo*, wyd. IV, Warszawa 2017.

McGoldrick D., *The Development and Status of Sexual Orientation Discrimination under International Human Rights Law*, *Human Rights Law Review*, Volume 16, Issue 4, December 2016, 613–668.

Międzynarodowa Klasyfikacja Medyczna ICD-11, <https://icd.who.int/en> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Peters B. R., Guerriero J., Marsiglio M. C., Butler C., *Challenging the Binary Bias in Gender-Affirming Surgery*, *Plast Reconstr Surg*, 2023, 151(4), 698e–699e, pobrano z lokalizacji: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36729738/> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Peters B. R., McCreary E., Putnam C. A., Berli J. U., *Shaft-only Phalloplasty: Technical Modifications to Optimize Aesthetics*, *Plast Reconstr Surg Glob Open*, 2021, 9(6), e3645, pobrano z lokalizacji: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34168941/> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Quillon P., *Enquête sur la dysphorie de genre. Bien comprendre pour aider vraiment les enfants*, Paryż 2022.

Rada Europy, *Sprawozdanie tematyczne w sprawie prawnego uzgodnienia płci w Europie*, pobrano z lokalizacji: <https://www.coe.int/fr/web/sogi/-/new-report-on-legal-gender-recognition-in-europe> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Rada Europy, *Zalecenie CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie środków zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową*, pobrano z lokalizacji: <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5> [dostęp: 31.12.2023 r.].

Stefańska E., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Tom I wyd. IV, Warszawa 2020.

Ślebzak K., *Studia i Analizy Sądu Najwyższego*, Tom IV, wyd. I, Warszawa 2010.

Śmiszek K., Dynarski W., *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce, raport z badań i propozycje zmian*, wyd. I, Warszawa 2013, pobrano z lokalizacji: http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1029/sytuacja_prawna_osob_transplciowych_w_polsce.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

Światowe Stowarzyszenie Specjalistów(-tek) do spraw Zdrowia Osób Transpłciowych, *Standardy opieki zdrowotnej dla osób transseksualnych, transpłciowych i różnorodnych płciowo*, pobrano z lokalizacji: https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7_Polish.pdf?_t=1573660119 [dostęp: 31.12.2023 r.].

Świder M., Winiewski M. (red.), *Sytuacja społeczna osób LGBTa w Polsce. Raport za lata 2019-2020*, pobrano z lokalizacji: https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2021/12/Raport_Duzy_Digital-1.pdf [dostęp: 31.12.2023 r.].

Tranzycja.pl, <https://tranzycja.pl/krok-po-kroku/dysforia-plciowa/> [dostęp: 31.12.2023 r.].

**RZECZNIK PRAW
OBYWATELSKICH**

**BIURO RZECZNIKA PRAW OBYWATELSKICH
AL. SOLIDARNOŚCI 77, 00-090 WARSZAWA
INFOLINIA OBYWATELSKA: 800 676 676
BIP.BRPO.GOV.PL**

ISSN 0860-7958